

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

КАРПУШИН СЕРГІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 343.132

ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Науковий керівник:

Удалова Лариса Давидівна

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Поняття, система слідчих (розшукових) дій та загальні вимоги до їх проведення	12
1.1. Поняття та система слідчих (розшукових) дій	12
1.2. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій	52
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. Порядок проведення вербальних слідчих (розшукових) дій	81
2.1. Проведення допиту	81
2.2. Проведення одночасного допиту двох вже допитаних осіб	109
Висновки до розділу 2	118
РОЗДІЛ 3. Порядок проведення невербальних слідчих (розшукових) дій	120
3.1. Проведення огляду	120
3.2. Проведення освідування	131
3.3. Проведення обшуку	142
Висновки до розділу 3	151
РОЗДІЛ 4. Порядок проведення змішаних слідчих (розшукових) дій	154
4.1. Проведення пред’явлення для впізнання	154
4.2. Проведення слідчого експерименту	161
4.3. Проведення експертизи	175
Висновки до розділу 4	181
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
ДОДАТКИ	205

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
гл.	глава
ГП України	Генеральна прокуратура України
ГУМВС України	Головне управління Міністерства внутрішніх справ України
ГСУ МВС України	Головне слідче управління Міністерства внутрішніх справ України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
ОВС	органи внутрішніх справ
п.	пункт
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	стаття
УМВС України	Управління Міністерства внутрішніх справ України
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦВК	Центральний виконавчий комітет
ч.	частина

ВСТУП

Актуальність теми. Ефективність досудового розслідування безпосередньо пов'язана з рівнем теоретичного осмислення сутності та значення слідчих (розшукових) дій, особливостей вирішуваних ними завдань збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів з метою встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Потреба дослідження слідчих (розшукових) дій викликана зміною кримінального процесуального законодавства, появою нових видів кримінальних правопорушень, способів і засобів їх вчинення, використанням у процесі злочинної діяльності технічного оснащення високого рівня, покращенням психологічної підготовки злочинців та їх обізнаністю про прийоми і методи роботи органів досудового розслідування, у результаті чого зростає необхідність удосконалення кримінального провадження, зокрема, у частині проведення слідчих (розшукових) дій.

Дослідження цієї проблематики покликане забезпечити пізнання різноманітних аспектів інституту слідчих (розшукових) дій: кримінального процесуального, морально-етичного, психологічного, організаційно-тактичного, визначення напрямів їх розвитку та вдосконалення.

Особливого значення набуває розробка нових та вдосконалення існуючих кримінально-процесуальних, організаційно-тактичних заходів, психологічних прийомів, що застосовуються під час провадження слідчих (розшукових) дій, покликаних підвищити їх якість та ефективність.

Окрім того, актуальність теми дослідження обумовлена тим фактом, що однією з важливих умов інтеграції України до світової спільноти є приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у галузі захисту прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз суспільно-політичної ситуації, яка склалась сьогодні в Україні, вказує на те, що нині особливо гостро постає проблема надійного захисту державою особистих прав та свобод людини і громадянина.

Побудова правової держави передбачає наявність фундаментальної і стабільної системи законодавства, яка має сприяти забезпеченню захисту прав і законних інтересів особи поряд з вирішенням завдань, пов'язаних із боротьбою зі злочинністю. При цьому є неприпустимим протиставлення інтересів суспільства інтересам окремої особи. Порушення прав осіб не може бути виправдане мотивами державної необхідності.

Історія кримінального процесу України свідчить про низку проблемних питань, що є актуальними у наш час і які закономірно викликають зацікавленість як серед науковців, так і серед практиків сфери кримінальної юстиції. Серед них цілком обґрунтовано потрібно виділити проблему гарантій прав і законних інтересів особи – учасника кримінальних процесуальних відносин, яка набуває зараз особливого значення у зв'язку з постійним реформуванням кримінального процесуального законодавства. У цих умовах стає особливо актуальним посилення захисту конституційних прав осіб, які можуть зазнавати обмеження в умовах кримінального провадження і, зокрема, проведення слідчих (розшукових) дій.

Незважаючи на достатньо широке дослідження питань проведення слідчих (розшукових) дій, хоча і відповідно до КПК України 1960 року, більшість з них не тільки не втратили своєї актуальності, а й навпаки, набули у сучасних умовах якісного нового змісту, а тому вимагають свого вирішення. Не можна не відмітити той факт, що більшість монографічних, дисертаційних досліджень проблем проведення слідчих (розшукових) дій, виконані на основі норм кримінально-процесуального законодавства, що на цей час втратило чинність. Свої роботи цим питанням у різні роки присвятили С. А. Альперт, А. Я. Дубинський, В. І. Галаган, В. Я. Горбачевський, Ю. М. Грошевий, А. В. Іщенко, О. В. Капліна, В. С. Кузьмічов, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, В. Т. Маляренко, В. В. Назаров, Д. Й. Никифорчук, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Д. Б. Сергєєва, С. В. Слінько, В. М. Тertiшник, В. М. Хотинець, М. С. Цуцкірідзе, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило

та ін. На основі норм чинного КПК України розглянуті різні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема у роботах М. В. Багрія, Т. М. Балицького, О. І. Котюка, С. С. Клочуряка, В. В. Луцика та ін.

Розробки цих та інших науковців мають важливе значення для теорії та практики кримінального провадження, зокрема здійснення досудового розслідування та окремих питань проведення слідчих (розшукових) дій. Разом з тим у попередніх наукових працях не ставилася мета комплексного системного дослідження кримінального процесуального, морально-етичного, психологічного та організаційно-тактичного аспектів слідчих (розшукових) дій, напрямів їх розвитку та вдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015; Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р.; Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, затвердженої Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011; Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275 та планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2014, 2015 рр. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 26 листопада 2013 р. (протокол № 31)

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є розробка та обґрунтування положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із проведенням слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, а також формулювання науково-обґрунтованих пропозицій і рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування в аспекті предмета дослідження.

Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення таких *задач*:

- з’ясування місця і ролі слідчих (розшукових) дій у системі заходів, спрямованих для встановлення фактичних обставин кримінального провадження;
- визначення поняття та юридичної природи слідчих (розшукових) дій, їх характерних ознак, здійснення їх класифікації;
- розкриття змісту загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій;
- розкриття порядку проведення вербальних (допит, одночасний допит), невербальних (огляд, освідування, обшук), змішаних (пред’явлення для впізнання, слідчий експеримент, проведення експертизи) слідчих (розшукових) дій;
- розробка пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування в контексті розглядуваних у роботі питань.

Об’єкт дослідження – кримінально-процесуальні відносини, що виникають, розвиваються і припиняються між суб’єктами кримінально-процесуальної діяльності при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Предмет дослідження – проведення слідчих (розшукових) дій.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети і задач дослідження, його об’єкта та предмета. Методологічною основою дослідження є *діалектико-матеріалістичний метод* пізнання соціальних явищ та процесів. Під час дослідження використовувався *історико-правовий метод*. Він надав можливість простежити процес розвитку кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу про слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні (підрозділи 1.1–1.2). За допомогою *порівняльно-правового методу* були проаналізовані погляди вчених стосовно окремих питань інституту слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні загалом, та окремих їх видів зокрема, а також норми чинного кримінального процесуального законодавства України і законодавства інших держав у межах предмета дослідження (підрозділи 1.1–4.3). Завдяки *формально-правовому методу* були опрацьовані норми чинного КПК України та інших нормативно-правових джерел, встановлені ознаки та сформульовані відповідні

поняття; визначено ознаки слідчих (розшукових) дій, фактичні та правові підстави, а також загальні вимоги до їх проведення; сформульовані пропозиції щодо вдосконалення окремих кримінальних процесуальних норм (підрозділи 1.2–4.3). *Метод системно-структурного аналізу* дозволив дослідити порядок проведення окремих видів слідчих (розшукових) дій (підрозділи 2.1–4.3), повноваження слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді щодо проведення окремих видів слідчих (розшукових) дій (підрозділи 2.1–4.3). *Соціологічний метод* був використаний при вивченні практики застосування кримінального процесуального закону з відповідних питань, узагальненні результатів анкетування практичних працівників, зокрема слідчих і прокурорів (підрозділи 1.1–4.3).

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної правової статистики за період 2013–2015 років; результати вивчення 318 кримінальних проваджень, що здійснювались протягом 2012–2015 років слідчими підрозділами ОВС (Національної поліції) України; результати анкетування 232 слідчих ОВС (Національної поліції) України та 97 прокурорів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального процесу монографічним дослідженням проблемних питань правового регулювання та практики проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, що здійснене в умовах реалізації норм КПК України 2012 р. На підставі одержаних результатів сформульовано й обґрунтовано низку положень і висновків теоретичного та практичного характеру, зокрема:

вперше:

– визнано, що фактичні підстави проведення більшості слідчих (розшукових) дій мають імовірний характер, достовірність і допустимість яких має забезпечуватись такою нормативною моделлю, до якої входитимуть: положення про належних суб'єктів проведення слідчої (розшукової) дії, її мети та достатності фактичних даних, що вказують на можливість досягнення цієї мети;

– обґрунтовано комплексний характер слідчих (розшукових) дій відповідно до їх кримінально-процесуального, морально-етичного, психологічного та організаційно-тактичного аспектів;

– розроблено низку змін і доповнень до норм чинного КПК України щодо слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні (статті 208, 223, 228, 231, 240, 241 КПК України);

удосконалено:

– поняття слідчих (розшукових) дій, під якими пропонується розуміти вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства у процесі розслідування кримінальних правопорушень;

– поняття фактичних обставини кримінального провадження, що встановлюються слідчим, прокурором під час досудового розслідування, які представляють собою сукупність фактичних даних, що характеризують обставини діяння, яке є предметом розслідування, а також систему доказів, зібраних та досліджених ними на підтвердження наявності чи відсутності таких обставин. Встановлення фактичних обставин кримінального провадження є необхідною умовою прийняття законного, обґрунтованого, вмотивованого та справедливого рішення;

– поняття повторної слідчої (розшукової) дії як однойменної до первинної слідчої (розшукової) дії, що проводиться, як правило, в одному й тому ж складі учасників в одному кримінальному провадженні, вдруге та більше разів з метою перевірки наявних та одержання нових фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження і стосуються як предмету доказування загалом, так і предмету первинної слідчої (розшукової) дії зокрема;

– порядок процесуального оформлення постанови (ухвали) про проведення слідчої (розшукової) дії, яка повинна бути оформлена таким чином, аби з її змісту вбачались не тільки конкретні відомості, встановлені в результаті доказування, а й висновок про їх достатність для досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії, а

також були вмотивовані доцільність і необхідність проведення слідчої (розшукової) дій. Особливо це стосується проведення тих слідчих (розшукових) дій, які суттєво обмежують права та свободи особи;

дістало подальший розвиток:

– положення щодо правових і фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій. При цьому правовими підставами визнано наявність відповідних повноважень державних органів і посадових осіб на проведення конкретної слідчої (розшукової) дії у поєднанні з належною процесуальною формою рішення про її проведення, а фактичними – сукупність даних, які обумовлюють необхідність і можливість проведення певної слідчої (розшукової) дії у конкретних умовах з огляду на досягнення її мети;

– визнання можливості повторного проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, необхідність якої у більшості випадків визначається конкретними слідчими ситуаціями та тактичними міркуваннями, виходячи із загальної та безпосередньої цілей доказування;

– система засобів оцінки висновку експерта слідчим, прокурором та судом, зокрема наукової обґрунтованості проведених досліджень (яка є обов'язковою для оцінки), до якої запропоновано включити: допит експерта, який проводив експертизу; допит іншого незацікавленого фахівця; звернення за письмовою консультацією до іншої експертної установи;

– елементи змісту слідчого експерименту, якими запропоновано вважати відтворення обстановки та обставин події, перевірку показань на місці, проведення експериментальних дій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані і аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до чинного КПК України та інших законів з питань проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні (лист Комітету Верховної Ради України з питань

законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності №04-18/12-3071 від 23 листопада 2015 р.);

– *правозастосовній діяльності* органів досудового розслідування, прокуратури та суду – при розробці методичних рекомендацій з відповідних процесуальних питань, у практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду (акт впровадження ГСУ МВС України від 01 жовтня 2015 р.);

– *навчальному процесі* – при написанні окремих розділів (глав) підручників і навчальних посібників з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Кримінально-процесуальне доказування», «Теорія судових доказів», «Актуальні проблеми кримінального процесу», при підготовці лекцій і проведенні занять за відповідними темами (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 грудня 2015р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднені у вигляді доповідей і виступів на науково-практичних конференціях: «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 17–18 січня 2014 р.); «Актуальні проблеми кримінального права та процесу» (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 р.); «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 26–27 лютого 2016 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 8 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у міжнародному науковому виданні та трьох тезах, опублікованих у збірниках доповідей на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

1.1. Поняття та система слідчих (розшукових) дій

Слідчі дії – це регламентовані нормами процесуального права та здійснювані в рамках кримінально провадження уповноваженою на те особою, а також забезпечувані заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, які являють собою комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів.

Проблемою залишається визначення такого поняття як «слідчі (розшукові) дії», згаданого в КПК України без чіткої логіки його використання. Як вказує Д. П. Письменний, в теорії кримінального процесу досі не розглядається така правова категорія як «розшукові дії». Як збірне кримінальне процесуальне поняття «слідча (розшукова) дія», на думку деяких авторів – це система кримінальних процесуальних правил і умов, що здійснюються уповноваженою на те особою у конкретному кримінальному провадженні з метою виявлення, вилучення, дослідження і фіксації доказів [67, с. 312].

Слідчі (розшукові) дії згідно з ч. 1 ст. 223 КПК України є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Але саме на це і спрямовані будь-які слідчі дії, як засоби пізнання в кримінальному провадженні. Скоріше використання в указаній дефініції терміну «розшукові» є надлишковим багатослів'ям.

Основу слідчих (розшукових) дій складають окремі методи пізнання – візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння

(ідентифікація), відтворення, дослідження, які супроводжуються закріпленням (фіксацією та засвідченням) одержаної доказової інформації чи висновків дослідження у відповідних процесуальних документах.

Норми права, які регламентують проведення слідчих (розшукових) дій, являють собою певну модель діяльності слідчого і несуть у собі конструктивні засади. Вони створюють правовий інститут – слідчу (розшукову) дію. Виступаючи як пізнавально-засвідчувальна дія, слідча (розшукова) дія одночасно є також і актом застосування права і в силу цього формує систему правовідносин.

Кожна слідча (розшукова) дія є не тільки засобом пізнання, засобом збирання, дослідження та перевірки доказів, а й виступає як акт правозастосовної діяльності. Тому інститут слідчої (розшукової) дії має встановлювати певну систему гарантій виконання завдань кримінального провадження, забезпечення прав і свобод людини.

Як вказує Ю. М. Чорноус, якщо звернутися до напрацювань науковців, то в теорії науки кримінального процесу, як і науки криміналістики, відсутнє однозначне визначення поняття «слідчі дії», «слідчі (розшукові) дії» [172, с. 11]. Так, деякі науковці розуміють під слідчими діями всі процесуальні акти слідчого, що вчиняються ним під час розслідування злочину, цю думку поділяють О. М. Ларін, І. М. Лузгін, І. Ф. Герасимов [74, с. 148-149; 82, с. 58-59; 23, с. 30]; деякі – виділяють групи слідчих дій для надання особам статусу учасників кримінального процесу; припинення злочину та притягнення винних до відповідальності, забезпечення прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [140, с. 41-59; 143, с. 183]. Частина дослідників дотримуються точки зору про включення до слідчих дій лише тих з них, які виконують функції збирання, перевірки, дослідження, оцінки доказів [6, с. 19; 138, с. 296; 172, с. 22-23].

У науковій літературі поняття слідчих дій тлумачиться і як пристосовані до отримання та передавання певного виду інформації, передбачені процесуальним

законом у вигляді правил, комплекси пізнавальних та посвідчувальних прийомів та операцій збирання і перевірки доказів [93, с. 383].

Отже, поняття слідчих (розшукових) дій тлумачиться в широкому – як будь-які передбачені законом дії слідчого, які здійснюються ним в процесі розслідування, та у вузькому значенні – як лише ті його дії, які здійснюються з метою збирання та перевірки доказів.

Поняття «слідчі дії» здавна відоме в історії вітчизняного кримінального процесу. У Статуті кримінального судочинства 1864 року цей термін був використаний для відокремлення процесуальних дій судового слідчого від тих дій, які виконувались чинами поліції. Зміст низки статей Статуту (ст. 491 та гл. 12) та рішень вищих судових інстанцій свідчать про те, що під слідчими діями розумілося досить широке коло процесуальних дій та рішень, в тому числі й заходи судової влади, яка уособлювалася судовим слідчим, зокрема постанови про зупинення періодичних видань, обрання запобіжних заходів, притягнення як обвинуваченого [28, с. 126].

За твердженням Ю. В. Чорноус, у перших роботах з криміналістики автори також зверталися до терміна «слідчі дії», не з'ясовуючи їх відмінності від решти дій, що здійснюються слідчим під час розслідування злочину [172, с. 12]. Так, С. М. Трегубов веде мову про слідчі дії на місці злочину, до яких включає всі дії, які вчиняються слідчим на місці події: складання плану, фотографування місця події, зовнішній огляд трупа, розшук і огляд знарядь злочину та їх ідентифікація тощо. Поряд з цим автор зазначає про особливо вагоме значення таких слідчих дій як огляд, обшук, освідування, дослідження речових доказів [142, с. 16-61].

Таким чином у законодавстві, практиці та науці кримінального процесу та криміналістиці такі поняття, як «слідчі дії» та «дії слідчого» ототожнювались, і відповідно відбувалось їх розширене юридичне тлумачення.

На основі аналізу радянського кримінально-процесуального законодавства О.В. Горбачов робить висновок про те, що в період після 1917 року термін «слідчі

дії» потерпів різні, навіть парадоксальні зміни у своєму змісті. Так, у КПК 1927 року цей термін згадувався лише в розділі про судовий розгляд (ст. 261), а дії органів досудового слідства охоплювалися поняттям «заходи» чи навіть «напрями» (ст. 223); натомість у кодексі були регламентовані правила проведення огляду, обшуку, допиту та інших слідчих дій. До часу прийняття Основ кримінального судочинства 1958 року значення терміна «слідчі дії» в розумінні заходів, що виконувалися слідчим, було неконкретизованим. У ст. 29 Основ наводиться перелік невідкладних слідчих дій, які дозволялося виконувати органам дізнання при розслідуванні кримінальних справ, досудове слідство в яких було обов'язковим, проте визначення поняття «слідчі дії» та їх повний перелік залишалися нез'ясованими [28, с. 126-127].

Ця проблема не втратила своєї актуальності й за часів дії Кримінально-процесуального кодексу України від 28.12.1960, який використовуючи термін «слідчі дії» більше 80 разів, тим не менше не містив дефініцію їх поняття, їх переліку, узагальнених правил проведення.

Чинний КПК України, ухвалений 13 квітня 2012 року, засвідчує прогресивні зміни, оскільки містить, зокрема главу 20 «Слідчі (розшукові) дії», проте її норми вимагають суттєвого доповнення та удосконалення.

Потреба наукових досліджень слідчих (розшукових) дій є гострою та нагальною, адже тривалий час ця проблема, незважаючи на вказівки науковців, залишалась невирішеною, а її врегулювання в нормах чинного КПК України, як ми вже зазначили, потребує удосконалення. Так, про існування ряду проблем у застосуванні норм інституту слідчих (розшукових) дій свідчать, зокрема, й результати анкетування практичних працівників. Так, більшість із опитаних респондентів (87 % слідчих, 81 % прокурорів) засвідчили наявність проблем правозастосовної практики у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Таким чином, слідчу (розшукову) дію слід розуміти як передбачений КПК України захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і водночас процесуальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менше важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у даному кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів. Всі інші дії слідчого, що прямо не пов'язані із отриманням (збиранням), дослідженням і перевіркою доказової інформації, прийнято позначати терміном «процесуальні» або «інші» дії слідчого. Як збірне кримінальне процесуальне поняття, слідча (розшукова) дія визначається як система кримінальних процесуальних правил і умов, що здійснюються уповноваженою на те особою в конкретному кримінальному провадженні з метою виявлення, вилучення, дослідження і фіксації доказів [69, с. 452].

Разом з тим, виникає питання, чи відповідає наведене у КПК України визначення слідчих (розшукових) дій їх дійсному призначенню та правовій сутності.

Тому слід погодитись із Ю. М. Чорноус у тому, що, насамперед, слід вирішити завдання щодо з'ясування дефініції «слідча (розшукова) дія». Адже юридичні поняття не є лише гносеологічними та комунікативними засобами. Передусім, вони створюються та використовуються з метою правової регламентації буття, адже саме за допомогою юридичних понять визначаються умови, способи та наслідки правових дій [172, с. 13]. Тому адекватне розуміння

змісту юридичних понять є запорукою правильного поведження у правовому полі [16, с. 29]. Оптимальний вихід із даної ситуації – застосування дефініції – (лат. Definitio) – коротке визначення якогось поняття [128, с. 205]. Дефініція поняття передбачає проведення дослідницької роботи зі з'ясування його сутності через виділення характерних ознак, які у своїй сукупності забезпечують його однозначність.

Призначення норми-дефініції вбачається у визначенні точних законних підстав і умов застосування такої норми. При цьому зміст норми закону розраховано на автономну стабільність, довгостроковість [28, с. 129].

Дефініція «слідчі (розшукові) дії» вимагає чіткого виділення основних характерних ознак, що відображають відмінний характер інституту слідчих (розшукових) дій від інших процесуальних і непроцесуальних різновидів діяльності.

На нашу думку, однозначна об'єктивна дефініція може бути досягнута лише за умови виділення таких основних характерних ознак шляхом ґрунтовного дослідження наукової літератури, норм кримінального процесуального законодавства та аналізу слідчої практики.

Науковці неоднозначно виділяють ознаки слідчих (розшукових) дій: так, М. П. Гутерман називає процесуальний характер, необхідність достатніх підстав (фактичних, а для деяких і юридичних); здійснення уповноваженим суб'єктом; проведення у межах досудового слідства; тактична обґрунтованість і вибірковість; внутрішня структура [29, с. 9]. С. А. Шейфер розглядає слідчу дію в якості пізнавальної діяльності слідчого, як об'єкт правового регулювання та акт правозастосування [176, с. 104-119]. І. Є. Биховський вказує на пізнавальний характер слідчої дії, провадження її в стадії досудового розслідування і при розслідуванні нововиявлених обставин, процесуальну регламентацію, що визначає порядок виявлення, дослідження, фіксації та вилучення доказів [18, с. 6].

В. К. Лисиченко, І. І. Когутич зазначають про вирішення завдань встановлення негативних обставин, які набувають значення доказу у справі [78, с. 94].

Е.Ф. Куцова, В.М. Тertiшник характерною ознакою слідчих дій вважають їх примусовий характер [138, с. 296], вказуючи, що примусова природа притаманна слідчим діям і вони є підвидом заходів кримінально-процесуального примусу [73, с. 34-35].

Проте значна частина слідчих (розшукових) дій має добровільний характер, проходить в атмосфері взаєморозуміння і співробітництва, що, безумовно, виключає можливість застосування заходів державного примусу. Наприклад, розповсюдженою є ситуація, коли учасники слідчих (розшукових) дій (потерпілі, свідки) зацікавлені в розслідуванні, викритті винних, сприяють проведенню слідчих (розшукових) дій, подають слідчому докази.

Також відповідно до ст. 63 Конституції України, будь-яка особа не несе відповідальності за відмову давати показання чи пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, що виключає можливість застосування примусу навіть при відмові підозрюваного, свідка, потерпілого повідомити відповідні дані слідчому, прокурору. Такі слідчі (розшукові) дії як огляд місця події, огляд предметів, документів, трупа лише за певних умов допускають можливість застосування примусу.

Виходячи із зазначеного, цілком можна погодитись із позицією Ю. М. Чорноус у тому, що недоречно відносити до обов'язкових ознак слідчих (розшукових) дій примусовий характер, доцільною є лише вказівка на те, що у певних випадках, коли встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження, іншим способом неможливо, провадження слідчих (розшукових) дій може забезпечуватися законними заходами державного примусу [172, с. 14-15].

Безумовно, слідча (розшукова) дія є частиною процесуальної діяльності слідчого та безпосереднім способом вирішення завдань доказування, при цьому є

основним елементом у здійсненні процесу розслідування злочинів, самостійним кримінально-процесуальним інститутом. До того ж, у аспекті дій слідчого такі дії займають у структурі його діяльності з розслідування злочинів досить вагому частину, але це не вичерпує її у процесі розслідування злочину, оскільки процесуальні, розшукові, організаційні та слідчі дії, що застосовує слідчий, функціонують у тісному взаємозв'язку, взаємозалежності, доповнюючи одна одну і спрямовані на досягнення завдань кримінального судочинства. Враховуючи вимоги законодавства та наукові дослідження у цьому напрямі, Ю. Лоза виділяє наступні відмінні ознаки слідчих дій від інших дій процесуального і непроцесуального характеру, що здійснюються у процесі розслідування злочину: передбачені кримінально-процесуальним законодавством; безпосереднім призначенням є направлення на збирання, перевірку та оцінку доказів; крім винятків, зазначених у КПК України, можуть бути застосовані після порушення кримінальної справи; підлягають єдиним правилам та вимогам до фіксації ходу слідчої дії та закріплення отриманих результатів; дозволяють об'єктивно фіксувати хід проведеної дії та її результати [81].

Здійснюючи співставлення та порівняння ознак слідчих дій та оперативно-розшукових заходів за новим КПК України, Є. В. Соломатін вказує, що ними є: притаманний їм статус процесуальних дій; результат слідчої дії у будь-якому разі є доказом; слідчі дії здійснюються в рамках порушеної конкретної кримінальної справи, що передбачає вищу відповідальність (оскільки планується розгляд справи судом) і вищі вимоги до проведення процесуальних дій (зокрема, слідчих); слідчим діям притаманний вищий, порівняно з оперативно-розшуковими заходами, рівень регламентації та формалізованості. Невід'ємною та необхідною рисою слідчих дій є їх супроводження необхідним документуванням. Для слідчих дій передбачено вищий порівняно із оперативно-розшуковими заходами рівень надійності та законності їх проведення [131].

Діяльність слідчого у процесі розслідування злочинів, зазначає Ю. В. Терещенко, передбачає нерозривне поєднання всіх різновидів дій, узгоджених у межах системи, що спрямована на виконання завдань кримінального судочинства. Водночас, під час розслідування злочину слідчий здійснює: 1) процесуальні дії – усі передбачені кримінально-процесуальним законодавством заходи; 2) слідчі дії, що виконують функції збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів; 3) розшукові заходи; 4) організаційні заходи, що спрямовані на забезпечення проведення процесуальних, слідчих і розшукових дій. Очевидно, що певна різниця між слідчими та процесуальними діями все ж таки є [135].

Слідчі дії посідають у структурі діяльності слідчого особливе місце, оскільки саме через їх провадження відбувається збирання, перевірка та оцінювання доказової інформації. Є всі підстави стверджувати, що інші процесуальні акти, які здійснює слідчий під час досудового слідства, безпосередньо не спрямовані на здійснення функцій доказування, а створюють необхідні умови для провадження основних слідчих дій, пов'язаних з отриманням доказової інформації [135].

На думку Є. В. Скрипи, ототожнення слідчих і процесуальних дій є необґрунтованим, оскільки такий підхід не відображає сутності цих дій і дає підстави ці ж самі дії, якщо виходити із суб'єктів їх проведення, вважати прокурорськими, судовими. Найбільш обґрунтованим підходом до визначення співвідношення слідчих і процесуальних дій, вважає автор, є підхід заснований на вузькому розумінні терміну «слідчі дії», що ґрунтується на термінах «слід» та «дослідження», відповідно до якого слідчі дії визначаються як самостійний елемент регламентованої кримінальним процесуальним законом діяльності слідчого із отримання, дослідження й оцінки доказів. А отже, процесуальні та слідчі дії співвідносяться між собою як ціле та частина [126, с. 302-303].

На думку Ю. М. Чорноус, перша характерна ознака слідчих (розшукових) дій випливає із проголошення України правовою державою і пріоритету принципу верховенства права (ст.1, ст.8 Конституції України). Вона полягає у тому, що обов'язковою ознакою слідчої (розшукової) дії є її закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві, а її проведення повинно здійснюватися лише в суворій відповідності з нормами закону, за принципом «дозволено лише те, що прямо передбачено законом і лише у визначеній законом формі» [172, с. 15-16].

На зазначену ознаку вказало 74,4 % опитаних слідчих та 82,7 % прокурорів.

На наш погляд, не можна погодитися з думкою науковців, які відносять до слідчих (розшукових) дій ті акти діяльності слідчого, які не вказані у кримінальному процесуальному законодавстві. Так, О. М. Ларін вказує на те, що всі процесуальні акти, в яких безпосередньо реалізуються правовідносини слідчого з іншими особами, залученими чи допущеними до розслідування, є слідчими діями і підлягають закріпленню у відповідній процесуальній формі, якщо навіть в законі вони не визначені як слідчі дії [75, с. 101]. Так вважає і В. А. Сас, зазначаючи, що фактичний стан речей і процесуальні закономірності не обмежують коло слідчих дій, якщо вони відповідають юридичним вимогам [122, с. 83].

Ми вважаємо, що закріплення та регламентація слідчої (розшукової) дії в КПК України – обов'язкова ознака та умова її проведення. На це вказує І. Є. Биховський, слушно зазначаючи, що невірною є думка окремих процесуалістів і практика деяких слідчих, котрі вважають правомірним проведення слідчої дії, не передбаченої законодавством [19, с. 35].

Позиція неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства при визначенні кола слідчих дій та їх практичної реалізації обґрунтовується специфікою слідчої діяльності, оскільки основним джерелом

формування її структури і змісту компонентів, регулятором їх взаємозв'язків є закон [72, с. 35].

Слідчі (розшукові) дії – це процесуальні дії, здійснювані для одержання доказової інформації, збирання, дослідження та перевірки доказів. Вони мають пізнавальний характер та процесуально-правову природу.

Оснoву слідчих (розшукових) дій складають окремі методи пізнання візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння (ідентифікація), відтворення, дослідження, які супроводжуються закріпленням (фіксацією та засвідченням) одержаної доказової інформації чи висновків дослідження в відповідних процесуальних документах. Передбачуваний законом для певних випадків метод пізнання втілюється в практичній діяльності слідчого, прокурора з проведення слідчої (розшукової) дії, а хід і результати пізнання відображаються в протоколі слідчої (розшукової) дії (процесуальному документі).

Інститут слідчих (розшукових) дій – це система правових приписів, що визначають: сферу й об'єкт кожної слідчої (розшукової) дії, її мету і завдання; підстави проведення; коло учасників та їх правовий статус; механізм реалізації ними своїх прав і обов'язків; порядок здійснення і правила проведення пізнавально-засвідчувальних дій; способи і форми їх фіксації; гарантії захисту прав і свобод людини, заходи та межі примусу і відповідальності, які застосовуються у разі невиконання положень закону.

Кожна слідча (розшукова) дія є не тільки засобом пізнання, засобом збирання, дослідження та перевірки доказів, а й виступає як акт правозастосовної діяльності.

Система слідчих (розшукових) дій передбачає такі процесуальні форми здійснення пізнавальних дій, які включають у себе всі необхідні та допустимі методи пізнання і у своїй сукупності дають можливість встановлення об'єктивної істини, обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Забороняються будь-які дії, що принижують честь і гідність особи, не передбачені законом засоби примусового характеру. Примусові заходи застосовуються тільки в разі крайньої необхідності і тільки в передбаченому законом порядку.

У роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України вказується на необхідність забезпечення верховенства закону у кримінальному провадженні. Так, у постанові № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996, у п. 19 вказується, що докази слід вважати одержаними незаконним шляхом, коли їх збирання і закріплення здійснено з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, порядку, встановленого кримінально-процесуальним законодавством, або неуповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [103, с. 63].

Тобто застосування з метою отримання доказів у кримінальному провадженні дій, не передбачених кримінальним процесуальним законодавством, недотримання вимог їх правової регламентації, тягне за собою порушення процесуальної форми, втрату доказового значення отриманих результатів. Закріплена в законі процесуальна форма слідчої (розшукової) дії дає можливість учасникам кримінального провадження переконатися у правомірності слідчої (розшукової) дії, суб'єктам доказування оцінити отримані докази з точки зору їх належності, допустимості і достовірності [139, с. 10], що загалом впливає на якість правозастосовної діяльності під час досудового розслідування.

Як вказує І. І. Котюк, основною ознакою, що дає підстави виділити слідчі дії з-поміж інших процесуальних дій, є їх спрямованість на формування, дослідження, оцінку та використання доказів і їх процесуальних джерел. Саме тому вони не можуть бути ні непроцесуальними діями, ні допоміжними, ні забезпечувальними чи посвідчувальними діями [61, с. 17].

Крім того, право на проведення слідчих (розшукових) дій виникає за наявності фактичних і правових (юридичних) підстав.

Фактичні підстави передбачають існування фактичних даних, що викликають необхідність провадження певної слідчої (розшукової) дії з метою отримання доказів у кримінальному провадженні. Правові підстави проведення слідчих (розшукових) дій мають комплексний правовий характер і включають додержання положень про компетентність суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, час, з якого виникає право проведення слідчої (розшукової) дії, дотримання встановленої підслідності у процесі досудового розслідування.

Наступна характерна ознака слідчих (розшукових) дій впливає з положення про те, що сутність діяльності з розслідування кримінальних правопорушень полягає у встановленні обставин, які мають значення для кримінального провадження, а дії суб'єктів кримінального провадження під час досудового розслідування спрямовані на встановлення фактичних обставин кримінального провадження.

Встановлення фактичних обставин кримінального провадження є однією з найбільш важливих процедур у кримінальному процесі, вона виступає відносно самостійним етапом правозастосування. Від нього багато в чому залежить правильність застосування правових норм, законність і обґрунтованість правозастосовних актів відповідних суб'єктів.

Особливістю правозастосовної діяльності у кримінальному провадженні є те, що збирання та попереднє встановлення фактів здійснюється одними особами, а прийняття рішення по суті – іншими. Незважаючи на те, чи така попередня діяльність має офіційний характер, орган правозастосування, перш ніж прийняти правове рішення, зобов'язаний оцінити її результати, переконатись в тому, що фактична ситуація, передбачена гіпотезою відповідної правової норми, в наявності. Суд (суддя), який здійснює судовий розгляд, не вправі обмежитись наданими фактами без їх власної оцінки. Так, відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК

України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

При дослідженні питання встановлення та дослідження фактичних обставин, як справедливо зауважує І. Я. Дюрягін, важливим є врахування можливості та особливостей пізнання людиною об'єктивної дійсності, що обумовлені, у тому числі, зв'язком між об'єктами, що відображаються (події, дії), та об'єктами, що відображають (докази) [37, с. 57].

Крім того, слід враховувати ще ряд обставин, які впливають на процес встановлення та дослідження фактичних обставин. По-перше, певні події, дії викликають в об'єктивній дійсності не одну, а комплекс відповідних змін. При цьому докази містять неоднакову кількість інформації – одні більше, інші менше, а тому тільки їх сукупність дозволяє зробити найбільш адекватні висновки про обставини, що встановлюються. По-друге, сліди, що залишаються у людській свідомості, не можуть повністю відповідати об'єкту, що в них відображений. По-третє, процес відображення сам по собі є діалектично суперечливим. Ця суперечність полягає в одночасному закріпленні сигналів інформації та їх ліквідації (запереченні). Враховуючи ці особливості процесу відображення, кримінальне процесуальне законодавство встановлює загальну для усіх суб'єктів пізнання вимогу щодо всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК України).

Однак у кримінальному процесі процедура доказування не вимагає встановлення та збирання усієї інформації про подію. Достатньо встановити лише ті обставини, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України). Ними є обставини предмета доказування (загального та особливого в

окремих видах провадження), обставини, встановлення яких здійснюється з урахуванням вимог диспозиції статті Кримінального кодексу України, за якою кваліфікується діяння, а також обставини, що є підставами для прийняття проміжних процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Правильне визначення цих обставин, їх всебічне, повне і об'єктивне дослідження дозволяють встановити пізнавальну програму в конкретному провадженні, що значно підвищує ефективність доказування і є однією з передумов досягнення завдань кримінального судочинства [69, с. 241].

Законодавець, враховуючи типові риси та якості певних дій, подій надає основним з них юридичне значення та покладає на компетентні органи та посадових осіб обов'язок щодо їх встановлення у кожному кримінальному провадженні. Компетентні органи зобов'язані використати весь наданий законом арсенал засобів для збирання та дослідження доказів [37, с. 57].

Встановлення фактичних обставин у кримінальному провадженні також характеризується застосуванням специфічних, притаманних саме для кримінального процесу засобів такого встановлення, а також обмеженим колом суб'єктів пізнання.

При вирішенні питання про віднесення тих чи інших фактів до кола обставин, що підлягають встановленню, суб'єкт правозастосування повинен керуватись:

1) тими правовими нормами, які встановлюють настання юридичних наслідків встановлення тих чи інших обставин (насамперед, нормами закону України про кримінальну відповідальність);

2) загальним поняттям доказів у кримінальному провадженні (ст. 84 КПК України);

3) правовими нормами, що передбачають предмет доказування у кримінальному провадженні та встановлюють критерії оцінки доказів (зокрема, статті 85–86, 91 КПК України).

Таким чином, встановлення фактичних обставин кримінального провадження тісно пов'язане з обставинами предмета доказування та правильним визначенням меж доказування.

Під час дослідження процедури встановлення фактичних обставин кримінального провадження слідчому, прокурору слід враховувати постійну зміну фактичних обставин (при безпосередньому дослідженні триваючих обставин), а також можливу зміну доказів. Наприклад, втрата речовими доказами слідів кримінального правопорушення, зникнення (забування) з пам'яті людей даних про досліджувані обставини, події.

Відповідно до закону загального зв'язку та мінливості явищ тотожність, відповідність предмета самому собі не може бути незмінною, вона постійно модифікується під впливом зовнішніх факторів, змін, що відбуваються. Ідентифікаційні ознаки досліджуваного об'єкта можуть настільки змінитись, що ідентифікація стане неможливою і досліджуваний об'єкт втратить доказове значення, хоча він і є тим доказом, який має значення для вирішення кримінального провадження. Тому висновки про одні факти не можна переносити на інші, хоч й аналогічні, а висновки, знання, одержані про конкретні факти під час розгляду однієї справи, мають обов'язкове значення під час оцінки цих фактів в інших справах. З цих положень випливають, таким чином, правові принципи преюдиційності та недопустимості прецеденту у вирішенні правових спорів [37, с. 57-58].

Встановлення фактичних обставин кримінального провадження відбувається за допомогою доказів у межах процедури доказування, однак деякі факти не потребують доказування. Це – загальновідомі факти, презумпції та преюдиції [3; 132, с. 68-86], що має бути враховано слідчим, прокурором при формулюванні висновків і прийнятті відповідних рішень.

Оскільки подія, що досліджується, є подією минулого, тобто суб'єкти кримінально-процесуального доказування на момент його здійснення не в змозі

безпосередньо сприйняти її обставини, як сама подія, так і всі пов'язані з нею обставини, повинні бути доказані. Будь-який факт, будь-яка обставина, що мають значення для кримінального провадження, повинні бути доказані. Безперечно, що існування чи неіснування певного факту, обставини, події не залежать від того, чи змогли суб'єкти правозастосування його доказати, однак до того часу, доки вони не доказані правового значення вони не мають, а відповідно не можуть бути покладені в основу правового рішення. Іншими словами, докази виступають єдиним засобом, а доказування – єдиним способом пізнання та встановлення фактичних обставин кримінального провадження. Останні можуть бути використані при прийнятті будь-яких правових рішень настільки, наскільки вони доказані, тобто підтверджені доказами, зібраними, перевіреними та оціненими в порядку, встановленому КПК України.

Варто зауважити, що встановлення фактичних обставин кримінального провадження слідчим, прокурором, як передумова ухвалення ними законного, обґрунтованого і вмотивованого рішення, відбувається за внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Значний вплив на цей процес здійснюють професійна підготовка слідчого, прокурора, рівень їх знань і досвіду, обставини часу, ступінь складності провадження, тощо [60, с. 209].

Розглядаючи двоєдину сутність доказування, автори класичної праці з теорії доказів у радянському кримінальному процесі не намагались звести доказування-обґрунтування лише до логічних форм розумової діяльності суб'єктів доказування. Зокрема, А. Р. Ратінов писав, що доказування в аспекті логічної форми розумової діяльності відбувається шляхом висунення та перевірки різних версій, побудови силогізмів, індуктивних умовиводів, тощо. Однак у кримінально-процесуальному доказуванні розумовий процес, наряду із логічними операціями, включає в себе відчуття та сприйняття, акти впізнання та інші психологічні акти, за посередництва яких відбуваються складні пізнавальні

процеси. Тому було б занадто спрощеним уявляти собі розумову діяльність, зокрема судді, тільки як систему логічно розгорнутих суджень, що іменуються в психологічній науці дискурсивним мисленням [134, с. 304-305].

Аналогічне бачення викладене і С. А. Шейфером, який вказує, що доказування-обґрунтування не зводиться до побудови силогізмів чи інших логічних операцій, шляхом яких із сукупності знань виводиться нове знання. Необхідно обґрунтовувати і надійність аргументів, оперуючи якими суб'єкт доказування підтверджує правильність своїх висновків [174, с. 21].

Будучи солідарними з вищенаведеними поглядами, вважаємо, що зокрема слідчий, прокурор, як суб'єкти доказування, приймаючи рішення та викладаючи в ньому свої висновки, повинні не тільки володіти чинним законодавством та вміти правильно його застосувати, а також вміти аргументувати свої тези, роз'яснити спірні моменти, обґрунтувати свою позицію, впевнити респондентів у законності, обґрунтованості прийнятого ними рішення, у тому числі про проведення слідчої (розшукової) дії.

Таким чином, фактичні обставини кримінального провадження, що встановлюються слідчим, прокурором під час досудового розслідування, представляють собою сукупність фактичних даних, що характеризують обставини діяння, яке є предметом розслідування, а також систему доказів, зібраних та досліджених ними на підтвердження наявності чи відсутності таких обставин.

У процесі доказування саме шляхом застосування слідчих (розшукових) дій відбувається збирання, дослідження, оцінка і використання доказів. Проте шляхом дослідження праць вітчизняних науковців вдалося дійти висновку про те, що вчені наділяють слідчі (розшукові) дії дещо відмінними функціями у забезпеченні процесу доказування. Результати вивчення праць зарубіжних вчених свідчать, що у інших країнах положення доказового права та значення у ньому слідчих (розшукових) дій відрізняються між собою.

Так, С. А. Шейфер вважає, що слідчі дії є способом збирання доказів [177, с. 65]; О. Р. Михайленко включає до кола вирішуваних ними завдань функції перевірки [94, с. 16]; В. Т. Нор, М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко відносять до функцій слідчих дій виявлення, фіксацію та перевірку доказів у кримінальній справі [95, с. 120]; Є. Г. Коваленко – збирання, закріплення, перевірку та оцінку доказів [55, с. 114-115]; М. А. Погорецький – отримання доказів та їх джерел, їх перевірку й оцінку, використання у кримінальному процесі [100, с. 179].

Сутність слідчих дій, як зазначає Р. С. Белкін, складають процеси збирання, перевірки, оцінки і використання доказів. Крім того, слідчі дії є способом здійснення слідчої діяльності, формою її організації, що не вичерпується роботою з доказами, але передбачає коло інших кримінально-процесуальних процедур та організаційно-технічних заходів [10, с. 234].

Першою функцією слідчих (розшукових) дій є збирання – початковий етап, стадія накопичення доказового матеріалу у справі, що складається із системи дій виявлення, отримання, фіксації, вилучення і збереження доказів. До процесу збирання доказів висувається ряд вимог, які на думку А. Р. Белкіна, полягають в наступному: дотримання законності; забезпечення повноти зібраного у справі доказового матеріалу; своєчасне збирання доказів; дотримання необхідних гарантій достовірності отриманої інформації [8, с. 148].

Сутність процесу збирання доказів, як вказує Ю. М. Чорноус, значною мірою залежить від того, в аспекті кримінально-процесуальної чи криміналістичної науки він розглядається. Науковці-процесуалісти більш поглиблено досліджують особливості кримінально-процесуальної регламентації способів збирання, формалізовані операції, які при цьому відбуваються. Криміналісти, навпаки, детально і творчо розглядають змістовну частину збирання, включаючи до неї і дії, які передують, супроводжують, сприяють реалізації таких операцій [172, с. 19-20].

Проте і процесуалісти, і криміналісти єдині у тому, що збирання доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій починається з виконання пошукових операцій. Їх сутність полягає у пошуку і виявленні слідів злочину, речових доказів тощо, що здійснюється на основі складної розумової діяльності – моделювання події злочину з метою визначення місць можливого знаходження доказів чи визначення кола осіб, в показаннях яких вони можуть міститися. Потім для їх виявлення застосовуються процесуальні, організаційні, техніко-криміналістичні, тактичні засоби, методи і прийоми.

Друге завдання, яке вирішує слідчий внаслідок застосування слідчих (розшукових) дій, – дослідження доказів, тобто пізнання суб'єктом доказування їх змісту відносно дотримання вимог достовірності, належності, допустимості та достатності [172, с. 19].

Достовірність передбачає істинність доказу та його джерела, що вірно й адекватно відображають матеріальні та нематеріальні сліди злочину. Під належністю розуміється зв'язок доказу з предметом доказування та обставинами справи, що мають значення для кримінального провадження. Допустимість доказу визначає законність, правомірність використання доказу і його джерела для встановлення фактичних обставин кримінального провадження. Доказ вважається достатнім за умови, коли він сам чи в сукупності з іншими доказами дає можливість встановити передбачені законом обставини на тому рівні знання про них, що необхідний для прийняття подальшого рішення.

Оцінка доказів здійснюється слідчим у формі логічного, розумового процесу визначення ролі та значення зібраних доказів. Дослідження і оцінка доказів тісно пов'язані між собою, оскільки з'ясування достовірності, належності, допустимості та достатності доказів здійснюється у процесі складної розумової діяльності і провести чітку межу між цими процесами надзвичайно складно. Відмінність між цими різновидами діяльності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що дослідження здійснюється як через

практичні дії, так і розумові операції, а оцінка відбувається внаслідок розумової діяльності [172, с. 20].

З цього приводу С.М. Сівочек зазначає, що суб'єкти доказування повинні орієнтуватися на ретельне дослідження та оцінку як відомостей про факти, так і процесуальних джерел доказів [124, с. 7-8].

Не випадково Д. М. Халупенко сутність будь-якої слідчої (розшукової) дії в системі засобів збирання, дослідження, оцінки й використання доказів під час кримінально-процесуальної діяльності визначає, насамперед, через її тактичні можливості забезпечення пізнавальних процесів та отримання доказової інформації. Саме тому, на думку автора, вибір тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії залежить від встановленого джерела інформації та різновиду відображення слідів, що мають чи можуть мати доказове значення [160].

А В. М. Стратонов цілком справедливо вказує на те, що слідча дія є певним елементом складної та багатогранної діяльності слідчого, має непросту структуру, відповідно до якої присутні різні аспекти наукового аналізу, тому як у гносеологічному, так і в методологічному планах є засобом пізнання події злочину та осіб, які його вчинили, а також обставин провадження. Іншими словами, проведення слідчих дій є практично-пізнавальною діяльністю [133, с. 19].

Заключним завданням слідчих (розшукових) дій є використання доказів, тобто їх безпосереднє залучення для підтвердження чи спростування певного факту шляхом розумової, операційної (діяльнісної), психологічної активності суб'єкта розслідування [172, с. 20-21].

Функція використання доказів є заключним етапом роботи з доказами у структурі слідчої (розшукової) дії, оскільки після їх збирання, дослідження і оцінки суб'єкт доказування оперує ними, застосовує з певною практичною метою, за допомогою чого вирішує завдання кримінального провадження.

На думку Р. С. Белкіна, під використанням доказів слід розуміти оперування ними у процесі доказування, тобто з'ясування всіх передбачених

законом обставин, що складають предмет доказування у кримінальній справі. Тобто, за своєю сутністю, процес доказування зводиться до використання доказів, оперування ними [64, с. 9-12]. Діяльність з використання доказів А. Р. Белкін поширює на весь процес доказування, оскільки використання доказів, оперування ними – і є власне доказування, адже самі по собі докази, не використані для підтвердження чи спростування якоїсь тези доказування, залишаються за межами цього процесу [8, с. 270].

Використання доказів може, на думку В. М. Тertiшника, виражатися у формі доказування – обґрунтування, що являє собою переконування можливих адресатів доказування в істинності наданих знань. Сутність цієї діяльності полягає у логічному обґрунтуванні певної тези чи здійсненні окремих процесуальних актів. Наприклад, за наслідками проведення певних слідчих (розшукових) дій можливе повідомлення особі про підозру, складання обвинувального акту.

Однак використання доказів не вичерпується доказуванням-обґрунтуванням. Це поняття ширше. Ним охоплюються такі дії, як пред'явлення доказів під час допитів, проведення повторних слідчих (розшукових) дій тощо.

Докази використовуються не лише для формулювання та обґрунтування висновків (рішень), а й для побудови версій, тощо. Тобто, використання доказів включає логічні операції щодо застосування їх як аргументів в обґрунтуванні висновків, застосуванні доказів як вихідних даних при моделюванні, висуненні та перевірці версій, фактичного ознайомлення окремих учасників процесу зі змістом доказів з метою одержання додаткової доказової інформації [138, с. 297]. Крім того, етапу використання доказів притаманні всі гносеологічні, психологічні та організаційні основи доказування [53, с. 8].

Отже, діяльність з використання доказів передбачає:

- висунення та обґрунтування слідчим версій;
- прийняття процесуальних і організаційно-тактичних рішень;

- перевірку версій та іншої інформації (шляхом співставлення змісту доказової інформації, отриманої в результаті провадження однієї чи декількох слідчих (розшукових) дій, з метою підтвердження чи спростування їх узгодженості між собою);
- отримання нової інформації (застосування на основі наявної доказової інформації інших слідчих (розшукових) дій чи надання доручень на проведення оперативно-розшукових заходів);
- моделювання (дозволяє виявити зв'язки між отриманою доказовою інформацією та побудувати її цілісну систему) ;
- використання інформації для подолання протидії розслідуванню (з метою нейтралізації дій осіб, які чинять протидію) тощо [172, с. 22].

Тобто, на слідчого покладається обов'язок всебічного, повного, неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, встановлення обставин, які мають для нього значення. Це завдання реалізується, у тому числі шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, як передбачених законом засобів збирання, дослідження й використання доказів.

Результати проведеного анкетування підтверджують те, що характерною ознакою слідчих (розшукових) дій є забезпечення процесу доказування у кримінальному провадженні. Так, виконання слідчими (розшуковими) діями функцій збирання, дослідження і використання доказів, підтвердили 88,2 % слідчих та 93,8 % прокурорів.

Слідчі (розшукові) дії, як й інші процесуальні дії, які вирішують завдання доказування під час досудового розслідування, поєднані спільною метою – встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження та виконання завдань кримінального провадження. Крім того, результати їх застосування дають можливість отримувати докази у документальній чи речовій формі. Відмінність між переліченими різновидами дій полягає в тому, що, як зазначає А. Б. Соловйов [130, с. 28], підвищений рівень процесуальної

регламентації слідчих дій у зв'язку з їх головною роллю у процесі доказування відрізняє слідчі дії від інших способів збирання доказів; відмінність полягає і в активній діяльності слідчого, який самостійно організовує розслідування та провадить слідчі (розшукові) дії. Стосовно інших способів збирання доказів, то тут характер діяльності слідчого інший: він вимагає пред'явлення предметів і документів, проведення ревізії, приймає надані йому докази, тощо. У перелічених випадках збирання доказів проводиться опосередковано [172, с. 24].

Обов'язковою вимогою проведення слідчої (розшукової) дії є те, що її перебіг та отримані результати відображаються у протоколі. Оскільки протокол слідчої дії є джерелом доказів і основним процесуальним засобом оформлення ходу та результатів слідчих (розшукових) дій, їх ведення є наступною характерною ознакою слідчих (розшукових) дій.

Загалом, відповідно до кримінального процесуального законодавства, застосовуються такі способи закріплення доказової інформації: 1) письмовий (у тому числі машинописний); 2) звуковий (звукозапис); 3) образний (фото-, кіно-, відео зображення).

У практиці досудового розслідування найширше застосовується знакова форма посвідчення фактів і обставин у протоколах слідчих (розшукових) дій.

Протоколи слідчих (розшукових) дій мають складну правову природу. Функціонально вони є універсальними носіями доказової інформації. Під час формування протоколів відображаються, з одного боку, встановлені відомості про обстановку та інші обставини події злочину, а з іншого – відповідна процесуальна форма, встановлений режим фіксації й засвідчення змісту та результатів кожної слідчої (розшукової) дії [7, с. 123], встановлення джерел (носіїв) та ознак тих чи інших негативних обставин, а також сумісних чи несумісних ситуаційних процесів їх виникнення [78, с. 96]. Порушення вимог кримінального процесуального законодавства щодо змісту протоколу, порядку його складання,

засвідчення отриманих результатів, тягне за собою втрату доказового значення протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії.

Про те, що обов'язковою ознакою слідчих (розшукових) дій є фіксація її перебігу та результатів у протоколі, а за умови використання технічних засобів фіксації – на відповідних носіях інформації, висловилося 77,6% слідчих та 91,7% прокурорів.

Відповідно до ст. 106 КПК України протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. До складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії.

У ст. 107 КПК України йдеться про застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження, рішення про що приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

У результаті проведених досліджень, аналізу наукових праць, норм кримінального процесуального законодавства та практики здійснення досудового розслідування, вдалося визначити співвідношення слідчих (розшукових) дій з іншими процесуальними діями слідчого.

По-перше, слідчі (розшукові) дії мають підвищений рівень правової регламентації порівняно з процесуальними. Як зазначалося, правовій регламентації підлягає вся процесуальна діяльність слідчого, але щодо слідчих (розшукових) дій у КПК України передбачений відносно самостійний та детальний процесуальний порядок процедури їх проведення.

По-друге, мета процесуальних дій – виконання завдань кримінального провадження згідно зі ст. 2 КПК України, а слідчі (розшукові) дії безпосередньо направлені на збирання, перевірку, дослідження, оцінку і використання доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Як вказує Е. Ф. Куцова, слідчі дії входять до системи процесуальних дій і є відмінними лише за спеціальною метою щодо забезпечення процесу доказування [73, с. 32].

По-третє, слідчі (розшукові) дії, крім встановлених законодавством винятків, можуть проводитись лише після початку досудового розслідування за наявності правових і фактичних підстав.

По-четверте, слідчі (розшукові) дії проводяться лише слідчим та уповноваженими службовими особами, які несуть відповідальність за їх законне, обґрунтоване та своєчасне проведення.

По-п'яте, процесуальне закріплення ходу та результатів слідчої (розшукової) дії відбувається у чітко регламентованій кримінальним процесуальним законодавством формі: протоколі слідчої (розшукової) дії, а при застосуванні технічних засобів фіксації – відповідних носіях інформації. Протокол слідчої дії складається уповноваженою службовою особою, яка безпосередньо проводила слідчу (розшукову) дію та відповідальна за її законне й результативне проведення, є джерелом доказів – документами у кримінальному провадженні. Використання технічних засобів фіксації також застосовується для засвідчення ходу і результатів слідчих (розшукових) дій, про що зазначається у протоколі.

В окремих випадках частина інформації щодо перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії допустимо фіксується виключно на технічному носії. Так, відповідно до ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому

разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Протокол слідчої (розшукової) дії відображає багатосторонні правовідносини, адже до їх проведення можуть залучатися підозрюваний, свідок, потерпілий, спеціаліст, експерт, перекладач, поняті тощо. Всі вони приймають активну участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, мають відповідні права та обов'язки, що й зазначається у протоколі. Таким чином, реалізуються двосторонні (чи багатосторонні) правовідносини між слідчим та іншими учасниками слідчої (розшукової) дії у формі взаємодії, безпосереднього чи опосередкованого впливу один на одного. На відміну від протоколу – постанова, доручення, клопотання тощо виражають одностороннє волевиявлення суб'єкта розслідування, що може бути підставою для виникнення, зміни, припинення правовідносин.

Наведене дає підстави визначити слідчі (розшукові) дії як вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Слідчі (розшукові) дії функціонують в межах узгодженої цілісної системи, що направлена на збирання, перевірку, дослідження, оцінку і використання доказів та характеризується певним ступенем єдності в кримінально-процесуальному, морально-етичному, психологічному та організаційно-тактичному аспектах [172, с. 27].

Спільна пізнавальна основа, спільні принципи правового регулювання, спільні завдання, спрямовані на досягнення завдань кримінального судочинства, дають підстави розглядати сукупність слідчих (розшукових) дій як взаємопов'язану і організовану єдність, тобто як систему. Вона є цілісним утворенням з певним рівнем універсальності в тій мірі, що, на думку С.А. Шейфера, уможливорює вести мову про існування теорії слідчих дій, яка має

складний характер і враховує кримінально-процесуальні, організаційні, технічні, тактичні, психологічні елементи [179, с. 13-14].

Системність слідчих (розшукових) дій відображена об'єктивними зв'язками між слідами досліджуваної події. Будь-яка подія (відносно кримінально-процесуальної діяльності – злочин, кримінальне правопорушення) є комплексом взаємопов'язаних дій, після яких залишені певні сліди, що зумовлює взаємозв'язок слідчих дій у діяльності з їх використання у процесі доказування. Кожна слідча дія є елементом системи «кримінальна справа», її ефективність визначається відповідно до значення під час розслідування злочину [18, с. 22].

Таким чином, проведенням слідчих (розшукових) дій у практичній діяльності, пов'язаній із розслідуванням злочинів забезпечується послідовний, взаємопов'язаний, цілісний процес отримання доказової інформації.

Потреба визначення переліку слідчих (розшукових) дій завжди була актуальною для науки і практики з метою внесення науково обґрунтованих доповнень до кримінального процесуального законодавства. Адже у КПК України (як у редакції 1960 року, так і 2012 року) в межах єдиної статті перелік слідчих (розшукових) дій не наводиться, що, як вказує Ю. М. Чорноус, спричиняє труднощі як у науковому тлумаченні, так і у процесі практичної діяльності [172, с. 27-28].

Ця пропозиція знайшла у підтримку у 90,8% опитаних слідчих та 91,7% прокурорів.

За часів дії КПК України 1960 року науковці вказували, що структура Кримінально-процесуального кодексу України не сприяє одностайному підходу до визначення слідчих дій. Норми, які регламентують правила провадження слідчих дій, не виділені в окремий розділ, немає окремої статті, в якій би містився їх перелік [83, с. 174]. На думку А. Я. Дубинського, закріплення переліку слідчих дій в законі виключило б можливість застосування у слідчій практиці тих дій, які відсутні в ньому і призвело до необхідності законодавчого закріплення

провадження нових, виникаючих на практиці, слідчих дій [35, с. 47]. На необхідності визначення нормативної дефініції поняття «слідчі дії», їх місця в структурі КПК України, переліку та загальнообов'язкових вимог до їх порядку проведення і фіксації, наголошували також багато інших науковців [28, с. 128; 22; 185, с. 24-29; 114, с. 352; 188, с. 89; 170].

Незважаючи на наявність у чинному КПК України окремої глави 20, присвяченої слідчим (розшуковим) діям, чіткого переліку слідчих (розшукових) дій, вона, на жаль, не містить. Висновок по цьому питанню можна зробити лише з аналізу тексту норм, що містяться у цій главі, водночас, як засвідчує дослідження наукової літератури, деякі автори все одно роблять різні висновки щодо переліку слідчих (розшукових) дій.

У процесі проведених теоретичних та практичних досліджень було з'ясовано, що підставою для визначення дії в якості слідчої (розшукової) є відповідність характерним ознакам, що відрізняють її від інших процесуальних і непроцесуальних заходів.

За результатами аналізу наукової літератури, норм законодавства, слідчої практики можна дійти висновку про таку систему слідчих (розшукових) дій відповідно до чинного КПК України (за винятком, негласних слідчих (розшукових) дій):

- допит (підозрюваного, потерпілого, свідка, експерта), у тому числі одночасний допит;
- огляд (місця події, місцевості, приміщення, документів, трупа, житла чи іншого володіння особи);
- ексгумація трупа;
- освідування;
- обшук;
- пред'явлення для впізнання;
- слідчий експеримент;

- проведення експертизи.

Особливу увагу слід звернути на проблемність включення (невключення) до цього переліку окремих видів процесуальних дій.

Так, зокрема, одного із видів допиту – допиту експерта. На законодавчому, науковому і практичному рівні виникають дискусійні питання з приводу того, чи є ця дія слідчою, чи отримуються докази в результаті її проведення. Деякі науковці притримуються точки зору про її статус як слідчої [68, с. 211], проте цю думку поділяють не всі дослідники вказаної проблеми [165, с. 14].

Як вірно, на нашу думку, відзначає Л. Д. Удалова, наукові суперечки з приводу процесуального значення допиту експерта пов'язані з тим, що поняття «показання експерта» в КПК України немає, у зв'язку з чим воно не може бути джерелом доказів. Крім того, протокол допиту експерта не передбачений як самостійне джерело доказів серед протоколів слідчих і судових дій та інших носіїв інформації щодо цих дій. Автор вірно доводить положення про те, що допит експерта є самостійною слідчою дією, провадження якої здійснюється у визначеній процесуальній формі з метою отримання доказів у справі [146, с. 112].

За таких умов допит експерта є повноцінною слідчою (розшуковою) дією, що проводиться після одержання висновку експерта у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством з метою пояснення, уточнення чи доповнення наданого ним висновку. Допит експерта відбувається у формі постановки запитань і відповідей, які експерт дає лише в межах своєї компетенції та у зв'язку із проведеними дослідженнями; за результатами цієї слідчої (розшукової) дії складається протокол, який є джерелом доказів – документом, у кримінальному провадженні.

У нашому дослідженні ми вважаємо за необхідне зупинитися також на розгляді проблемних аспектів системи слідчих (розшукових) дій – насамперед, спробувати вирішити тривалі дискусії теоретиків і практиків з приводу з'ясування процесуального статусу таких дій, як одержання зразків для експертного

дослідження (ст. 245 КПК України), ексгумація трупа (ст. 239 КПК України), затримання підозрюваного у вчиненні злочину (ст. 208 КПК України).

У кримінально-процесуальній, криміналістичній літературі, на законодавчому рівні та у практичній діяльності залишається нез'ясованим статус дії, передбаченої ст. 245 КПК України, - отримання зразків для експертизи.

Ряд науковців підкреслює допоміжний характер одержання зразків для експертного дослідження, називає його «інструментом», «тактичним прийомом, поміщеним у процесуальну форму об'єктивного і раціонального провадження слідчої дії» (зокрема, призначення тієї чи іншої експертизи) [52, с. 61], засобом організації експертизи [116, с. 305], не відносячи одержання зразків до переліку слідчих дій [11, с. 6].

Позиція інших авторів така, що одержання зразків – самостійна слідча (розшукова) дія. На користь такої позиції стверджується, що підставою віднесення до системи слідчих дій є відповідність характерним ознакам, а сутність слідчої дії відображена не стільки у назві, як у змістовному наповненні та у вирішенні завдань збору, дослідження, оцінки і використання доказів [172, с. 35]. Одержання зразків для експертного дослідження має яскраво виражений пізнавальний характер: зразки для порівняльного дослідження представляють собою самостійний вид об'єктів, які використовуються при проведенні судових експертиз і, на думку С. А. Шейфера, слугують з'єднувальною ланкою між речовим доказом і ототожнюючим об'єктом, відображенням якого, можливо, є речовий доказ [176, с. 29].

Слідчий під час одержання зразків для експертного дослідження створює безпосередні відображення ознак ідентифікуючого об'єкта чи відділяє від нього необхідні частинки; отримані результати містять нову інформацію, яка в подальшому може використовуватися в процесі доказування. Одержання зразків для експертного дослідження може відбуватися і за участю спеціаліста [172, с. 34].

Специфіка слідчої дії одержання зразків для експертного дослідження полягає у тому, що вона вирішує особливі завдання, і, як вказує С. А. Шейфер, інші слідчі дії, зокрема огляд і виїмка, не пристосовані для отримання зразків від матеріальних об'єктів [176, с. 29]. Так, виїмка, придатна для вилучення вільних зразків, але не пристосована до отримання експериментальних зразків, оскільки не включає спеціальні операції моделювання; це стосується й огляду місця події. Пізнавальна і пошукова сторони одержання зразків для експертного дослідження полягає у тому, що в результаті слідчий отримує фактичні дані, відомості про обставини, які підлягають доказуванню у справі [41, с. 13].

С. Качурін стверджує, що належність одержання зразків для експертного дослідження до системи слідчих дій підтверджується тим, що її успіх можливий при дотриманні тактико-технологічних аспектів проведення. До цієї дії повністю застосовуються положення криміналістичної тактики про структурування слідчої дії (підготовка, фіксація ходу і результатів, їх оцінка), а також її проведення можливе лише суб'єктом доказування [51, с. 112].

Вважаємо, що саме назва цієї дії – отримання зразків для експертизи відображає її правову сутність і призначення – забезпечити майбутнє проведення експертного дослідження необхідними матеріалами. Саме по собі отримання зразків для експертизи, як процесуальна дія, не вирішує самостійних завдань доказування, а зразки, одержані в результаті її проведення, мають доказове значення виключно у контексті і в межах подальшого експертного дослідження.

Крім того, у деяких випадках отримання зразків виступає необхідною та невід'ємною частиною експертного дослідження та проводиться самим експертом, про що він зазначає у своєму висновку.

Таку ж позицію займають ряд науковців [98, с. 218; 27, с. 180; 40, с. 262], вона також підтверджується результатами проведеного анкетування: 71,9% опитаних слідчих та 76,4% прокурорів висловилися за те, що отримання зразків для експертизи не відноситься до системи слідчих (розшукових) дій.

Коло зразків, які слідчий може отримати від підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого у порядку, передбаченому ст. 245 КПК України, включає зразки почерку, крові, слини, сперми, волосся, відбитків пальців рук, зліпків зубів, результатів діяльності (слідова доріжка) тощо.

Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ч. 2 ст. 245 КПК України).

Тобто, одержання зразків для експертного дослідження є слідчою (розшуковою) дією, якій притаманні всі необхідні характерні ознаки.

Наступне проблемне питання пов'язане зі з'ясуванням сутності та процесуального статусу ексгумації трупа, що передбачена ст. 239 КПК України. Ексгумація (від лат. ex – з і humus – земля, ґрунт) в слідчій і судовій практиці означає викопування трупа з місця його поховання з метою судово-медичного дослідження. Згідно з ч. 2 ст. 239 КПК України, ексгумація полягає у вилученні трупа з місця поховання з метою його огляду.

Проте проведення ексгумації не зводиться до однієї мети – огляду, оскільки ця дія може застосовуватись у таких випадках:

- коли труп перед похованням не підлягав судово-медичній експертизі, або коли вона була проведена, але її висновки викликають сумнів;
- якщо труп досліджувався судово-медичним експертом, проте окремі положення наданого висновку суперечать матеріалам слідства і викликають сумніви;
- коли у слідчого виникли нові запитання, на які можна відповісти лише після додаткового дослідження трупа.

У перелічених випадках огляд трупа можна вважати етапом, що передує судово-медичній експертизі трупа.

Крім того, ексгумація застосовується:

- ексгумація з метою пред'явлення трупа для впізнання;

- ексгумація, що проводиться з метою, обумовленою певними обставинами розслідуваного злочину (наприклад, для вилучення одягу, що знаходиться на трупі, а також інших предметів, що можуть бути речовими доказами);

- ексгумація може проводитися для ідентифікації трупа – одержання зразків слідів рук, пальців, ніг, волосся, крові, м'язової тканини тощо [30, с. 72-75].

Спірними є думки науковців з приводу віднесення ексгумації до переліку слідчих дій: так, В.М. Тертишник, Ю.М. Грошев, В.М. Хотенець, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко, Є.Г. Коваленко, В.Ю. Шепітько, І.Є. Биховський, Ю.М. Чорноус вважають ексгумацію трупа слідчою дією. Протилежної точки зору дотримуються М.П. Гутерман, С.А. Шейфер, А.Я. Дубинський, О.В. Кінаш, О.В. Горбачов, Ю.Н. Белозеров, В.В. Рябоконт, А.П. Черненко.

Аргументами, що висувуються для спростування належності ексгумації трупа до системи слідчих дій, є відсутність пізнавального значення, а також її здійснення для забезпечення проведення наступних слідчих дій – огляду трупа, пред'явлення для впізнання, проведення експертного дослідження [116, с. 305].

Ми вважаємо, що розглядаючи сутність ексгумації трупа, слід звернути увагу на пізнавальний характер цієї дії та особливості процесуальної регламентації: винесення прокурором мотивованої постанови (із посиланням на докази, з яких випливає необхідність вилучення трупа з місця поховання); залучення судово-медичного експерта, понятих; фіксація за допомогою протоколу та технічних засобів. Також ексгумація трупа проводиться з дотриманням особливої тактичної процедури, застосуванням низки організаційно-тактичних заходів.

Також можуть мати місце випадки, коли в результаті проведення ексгумації виявиться, що труп у місці поховання відсутній. У такому випадку огляд трупа не проводиться, хоча, безсумнівно, отримана інформація (фактичні дані) мають значення для розслідування злочину [172, с. 36-37].

За результатами опитування практичних працівників, 78,6 % опитаних слідчих та 79,2 % прокурорів висловилися за статус ексгумації трупа як слідчої (розшукової) дії, що підтверджує її вагоме значення у процесі розслідування злочинів. Враховуючи наведені положення, ми вважаємо доречним визначення ексгумації трупа як слідчої (розшукової) дії в межах окремої статті кримінального процесуального законодавства з регламентованою процедурою проведення. Водночас, назва статті 239 КПК України має бути змінена з «Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» на «Ексгумація трупа».

Що стосується затримання підозрюваного у вчиненні злочину (ст. 208 КПК України), то слід зазначити, що затримання підозрюваного у процесуальній літературі віднесено до таких груп заходів: інші заходи кримінального процесуального примусу; заходи кримінального процесуального примусу, пов'язані з позбавленням волі; заходи, спрямовані на забезпечення належної поведінки учасників процесу; запобіжні заходи; запобіжні заходи, пов'язані з ізоляцією особи; слідчі дії примусового характеру, тощо.

Водночас, більшість учених, як і практичних працівників (82,3 % опитаних слідчих і 89,2 % прокурорів), бачили і продовжують бачити в сутності затримання все ж таки захід кримінально-процесуального примусу, а не джерело доказів. Такий підхід відповідає і чинному кримінальному процесуальному закону.

Поряд з цим, наводяться й інші позиції. Так, О. С. Мазур, підтримуючи позицію М. А. Погорецького, В. І. Борисова та інших авторів, які критикують українського законодавця за включення затримання до кола запобіжних заходів, оскільки воно відрізняється від останніх підставами та строками застосування, ситуативним невідкладним характером, пропонує розрізняти в кримінальному процесуальному законі затримання двох видів: 1) слідчу дію, яка може проводитись у невідкладних випадках до порушення кримінальної справи; 2) дію з реалізації передбаченого у ст. 38 КК України права кожного громадянина на затримання особи, яка вчинила злочин. При цьому, автор доводить необхідність

скасування затримання як тимчасового запобіжного заходу, водночас, залишення серед запобіжних заходів взяття під варту підозрюваного [88, с. 10].

Звертаючи увагу на проблеми сучасного нормативного врегулювання інституту затримання особи у КПК України, Є. І. Макаренко, будучи прибічником відповідної позиції ряду учених, вбачає у затриманні слідчу (розшукову) дію та, відповідно, спосіб збирання доказів, а перейменування у 2001 році затримання у тимчасовий запобіжний захід – хибним кроком українського законодавця [89, с. 123-124; 90; 137, с. 421; 79, с. 7-19]. Хоча надалі автор визнає, що інститут затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, регулює складні процеси стосунків, що виникають між людиною, суспільством, державою і навіть світовою спільнотою та пропонує виділяти фізичне (або дослідче) затримання, що має місце до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також юридичне затримання (слідчу дію), що здійснюється на стадії досудового розслідування [89, с. 128-129].

На наш погляд, цілком справедливим є твердження О. В. Шульги про те, що затримання особи, будучи видом заходів забезпечення кримінального провадження, представляє собою складний, багатоаспектний процесуальний інститут, що відрізняється від суміжних інститутів (зокрема, запобіжних заходів і слідчих (розшукових) дій) низкою специфічних ознак (зокрема, невідкладність, короткочасність, підстави та цілі, тощо) і вимагає окремого, самостійного нормативного врегулювання [184, с. 169].

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо доречним у главі 20 КПК України закріпити перелік слідчий (розшукових) дій, зокрема, в межах статті, присвяченої загальним правилам їх проведення, що сприятиме подоланню труднощів у їх реалізації як на теоретичному рівні, так і у практичній діяльності.

Ця норма, зокрема, може бути викладена в такій редакції:

«Слідчими (розшуковими) діями є:

1) допит;

- 2) огляд;
- 3) ексгумація трупа;
- 4) освідкування;
- 5) обшук;
- 6) пред'явлення для впізнання;
- 7) слідчий експеримент;
- 8) проведення експертизи».

Загалом КПК України передбачає дві широкі групи слідчих (розшукових) дій:

1) традиційні слідчі (розшукові) дії: огляд (статті 237–238), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239); допит, у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (статті 224–226); пред'явлення для впізнання (статті 228–231); обшук (статті 233–236), слідчий експеримент (ст. 240), освідкування (ст. 241), отримання зразків для експертного дослідження (стаття 245), проведення експертизи, у тому числі, отримання зразків для експертизи (статті 241–245);

2) негласні слідчі (розшукові) дії: аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних інформаційних систем і т.д.

Негласні слідчі (розшукові) дії, як визначено в ст. 246 КПК України, – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених законом.

У свою чергу, система негласних слідчих (розшукових) дій складається з двох блоків.

До першого блоку належать слідчі (розшукові) дії, які пов'язані з втручанням у приватне спілкування:

- 1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260);
- 2) арешт, огляд та виїмка кореспонденції (ст. 261–262);
- 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263);

4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264).

До другого блоку негласних (слідчих) належать інші негласні слідчі (розшукові) дії:

1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267);

2) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268);

3) спостереження за особою, місцем або річчю (ст. 269);

4) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270);

5) контроль за вчиненням злочину (ст. 271);

6) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272);

7) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

У той же час контроль за вчиненням злочину включає в себе ще одну підсистему негласних слідчих (розшукових), які до цього регулювались як оперативно-розшукові заходи і комбінації. Так, відповідно до ст. 271 КПК України контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину.

Звертає на себе увагу те, що такі названі в законі слідчі (розшукові) дії, як аудіо-, відеоконтроль особи, спостереження за особою, місцем або річчю та аудіо, відеоконтроль місця ґрунтуються на одному й тому ж методі пізнання і фіксування в кримінальному провадженні – візуальному спостереженні та технічному документуванні, і скоріше «штучно втиснуті» в різні види і процесуальні форми окремих слідчих (розшукових) дій, хоча можуть з більшим успіхом регламентуватись окремою дією – безпосереднє спостереження і документування.

У систему негласних слідчих (розшукових), з одного боку, входять слідчі (розшукові) дії, які пов'язані з втручанням у приватне спілкування: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) арешт, огляд та виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем. Але втручанням у приватне спілкування із названих дій можна вважати лише арешт, огляд та виїмку кореспонденції та зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Інші за своїм змістом можуть і не мати зв'язку із спілкуванням. Можливо, законодавець мав на увазі більш широке поняття – втручання у приватне життя. Але до такої групи мав би бути віднесений і обшук тощо. Схоже маємо справу зі штучною і непродуманою класифікацією, але це питання теоретичного рівня якості законів.

Більшість із негласних слідчих (розшукових дій) особливо з групи контролю за вчиненням злочину (спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину) так і не отримали належної процесуальної регламентації, що залишає місце для свавілля та ставить під сумнів можливість застосування таких засобів, адже вони не відповідають закладеним в рішеннях Європейського суду з прав людини вимогам юридичної визначеності. Контрольована поставка взагалі, якими б цілями вона не виправдувалась, недопустима в кримінальному провадженні, адже є по суті не тільки провокацією злочину, а й співучастю у його здійсненні, не може бути незамінною і не відповідає як вимозі верховенства права, так і принципу пропорційності.

Встановлюючи у ст. 267 КПК України правило про те, що слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, законодавець робить значний крок у минуле, підмінюючи принцип верховенства права принципом доцільності, грубо порушуючи положення ст. 22 Конституції України.

Вочевидь існуюча система слідчих (розшукових) дій, підстави і процесуальна форма їх проведення потребують удосконалення, про що йтиметься у наступних розділах роботи.

Залежно від джерел отриманої інформації слідчі (розшукові) дії поділяються на:

а) спрямовані на отримання інформації від людей (допит, одночасний допит, пред'явлення для впізнання та деякі інші);

б) спрямовані на отримання інформації від матеріальних об'єктів (огляд, обшук, проведення експертизи);

в) спрямовані на отримання інформації як від матеріальних об'єктів, так і від людей (слідчий експеримент).

Залежно від характеру одержуваної інформації слідчі (розшукові) дії поділяються на: вербальні (виявляють і фіксують словесно-знакову інформацію), невербальні (виявляють, досліджують і фіксують емпіричні дані – властивості і стан матеріальних об'єктів) та змішані. Саме ця класифікація покладена в основу нашого дослідження.

За особливостями процесуальної форми проведення слідчі (розшукові) дії можуть бути поділені на такі, які проводяться:

1) за рішенням слідчого (проведення експертизи, проведення дистанційного впізнання в режимі відеоконференції тощо), або без неї. Без винесення постанови слідчий виконує такі слідчі (розшукові) дії: допит, огляд, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання;

2) на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування (виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації);

3) за постановою прокурора (ексгумація трупа; освідування; контроль за вчиненням злочину);

4) за ухвалою слідчого судді – здійснення у режимі відеоконференції допиту (ст. 225); обшук, аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту та виїмка поштово-телеграфної кореспонденції (ст. 261-262); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, місцем або річчю (ст. 269); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270);

5) за участю понятих (обшук або огляд житла, обшук особи, пред'явлення для впізнання тощо) і без них (допит);

6) з обов'язковою участю фахівця (огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря; ексгумація трупа; допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, і без його участі або за його участю на розсуд слідчого);

7) особою однієї статі з іншими учасниками (освідування, особистий обшук) та будь-якими особами, що здійснюють досудове розслідування в передбаченому законом порядку.

Послідовність (черговість) проведення слідчих (розшукових) дій визначаються конкретною слідчою ситуацією та вирішуються особою, яка здійснює досудове розслідування.

1.2. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій

Внаслідок прийняття та набрання чинності КПК України 2012 р. та низки законів України у сфері здійснення кримінального провадження сучасний вітчизняний кримінальний процес багато в чому відрізняється від попереднього, що обумовлює необхідність нових поглядів на більшість наукових положень, їх

переосмислення з урахуванням пріоритетів сучасної кримінально-процесуальної політики, відповідно до якої людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями.

Така спрямованість діяльності держави (її органів і посадових осіб) знайшла своє відображення у формулюванні системи завдань кримінального провадження, відповідно до якої завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

У свою чергу, законодавче закріплення завдань кримінального провадження з урахуванням концептуальних основ здійснення кримінально-процесуальної діяльності дозволяє сформулювати модель загальної програми кримінального провадження, побудувати адекватну й ефективну систему засобів їх виконання, одержати чітке уявлення про суть кримінального процесу, а також націлити суб'єктів правозастосування на конкретні результати їхньої діяльності [111, с. 128].

Створити правові умови виконання завдань кримінального провадження покликане кримінальне процесуальне законодавство. При цьому, пошук та нормативне закріплення ефективних і адекватних характеру та рівню злочинності процесуальних засобів захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, зокрема, за умови охорони прав, свобод та законних інтересів

учасників кримінального провадження, є одним із напрямів державної політики у боротьбі зі злочинністю.

Найбільш вагомим, ефективним засобом забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень є інститут слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України).

Аналіз чинного КПК України доводить, що в ньому здійснена спроба акумулювати більшість прогресивних досягнень кримінально-процесуальної науки, реалізувати позитивний досвід інших країн. Не став виключенням у цьому й інститут слідчих (розшукових) дій, який зазнав чимало змін.

Так, відбулись зміни у системі слідчих (розшукових) дій, значного поширення набув судовий контроль у цій сфері, одержали нормативне закріплення загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій та ін.

Разом з тим, доводиться констатувати нормативну невизначеність і дискусійність низки традиційних і нових проблем процесуальної регламентації проведення слідчих (розшукових) дій. Частина з них стосується тих правил, що є загальними для проведення усіх слідчих (розшукових) дій, зокрема, підстав їх проведення, процесуального оформлення результатів, застосування технічних засобів фіксування і т.ін.

Викладене свідчить про недостатність наукового дослідження відповідних питань, як у теоретичній, так і практичній площині, що вимагає їх більш глибокого аналізу та вивчення.

Незважаючи на достатньо широке дослідження питань проведення слідчих дій, хоча і відповідно до КПК України 1960 року, більшість з них не тільки не втратили свої актуальності, а й навпаки, набули у сучасних умовах якісного нового змісту, а тому вимагають свого вирішення. Не можна не відмітити той факт, що більшість монографічних, дисертаційних досліджень проблем

проведення слідчих (розшукових) дій відповідно виконані на основі норм кримінально-процесуального законодавства, що на цей час втратило чинність. Свої роботи цим питанням у різні роки присвятили С. А. Альперт, А. Я. Дубинський, Ю. М. Грошевий, М. М. Михеєнко, В. Т. Маляренко, В. М. Тертишник, В. М. Хотинець, Є. Д. Лук'янчиков, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус та багато інших. На основі норм чинного КПК України розглянуті різні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема у роботах М. В. Багрія, О. І. Котюка, С. С. Ключуряка, В. В. Луцика та ін. Водночас, частина питань, зокрема й тих, що стосуються загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій, залишаються такими, що потребують наукового дослідження.

Насамперед, слід зазначити, що на відміну від КПК України 1960 року, чинний КПК України містить окрему главу (глава 20 «Слідчі (розшукові) дії»), в якій у систематизованому виді розміщені норми, що регулюють вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, порядок проведення їх окремих видів (статті 223–245).

КПК України передбачає проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит, пред'явлення для впізнання, огляд, обшук, ексгумація трупа, слідчий експеримент, освідчування особи, проведення експертизи.

Зрозуміло, що кожна слідча (розшукова) дія має свої особливості, вони різняться специфікою розв'язання безпосередніх задач, тактичними прийомами та методами досягнення конкретних цілей, складом учасників і т.д., але разом з тим у своїй сукупності вони становлять цілісну систему, яка спрямована на досягнення мети кримінального процесуального доказування [70, с. 442].

Ураховуючи таку системність слідчих (розшукових) дій, їх загальну спрямованість на встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, законодавець передбачив ряд загальних вимог до їх проведення, виклавши їх в окремій статті.

Так, ст. 223 КПК України, що має назву «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», містить положення, що визначають: поняття слідчих (розшукових) дій (ч. 1); загальні підстави їх проведення (ч. 2); коло учасників слідчої (розшукової) дії, їх права (ч.ч. 3, 6, 7); час та період проведення слідчих (розшукових) дій (ч.ч. 4, 8); порядок проведення слідчої (розшукової) дії та фіксування її результатів у разі отримання доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 5).

Аналіз змісту цих нормативних положень дає підстави для наведення деяких міркувань, зокрема щодо поняття слідчих (розшукових) дій, загальних підстав їх проведення та деяких інших.

Насамперед, про поняття слідчих (розшукових) дій. Так, у тексті чинного КПК України використовуються такі поняття, як «процесуальні дії», «слідчі (розшукові) дії», «негласні слідчі (розшукові) дії». Разом з тим, поняття слідчих (розшукових) дій, наведене у ч. 1 ст. 223 КПК України, не дозволяє відокремити ці правові категорії одна від одної.

За справедливим твердженням О. Я. Баєва, усі слідчі дії є діями процесуальними, однак далеко не всі процесуальні дії – слідчі, оскільки далеко не всі вони безпосередньо спрямовані на отримання та переробку доказової інформації [4, с. 18].

Очевидно, що слідчі (розшукові) дії – це частина процесуальних дій, як загального правового явища, що поєднує в собі усі дії, передбачені кримінальним процесуальним законом, і здійснювані на його підставі. Окрім того, слідчі (розшукові) дії, як частина процесуальних дій, відрізняються від судових дій (або дій суду), що також є частиною процесуальних дій, насамперед, суб'єктами проведення. До того ж, у самій системі слідчих (розшукових) дій можуть бути виділені негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21 КПК України), що фактично перебувають поза межами нормативного регулювання ст. 223 КПК України.

Виходячи з викладеного, слідчі (розшукові) дії можуть бути визначені як частина процесуальних дій, що проводяться уповноваженими на те суб'єктами (прокурором, слідчим та ін.), спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт і методи проведення яких у випадках, передбачених законом, не підлягають розголошенню (негласні слідчі (розшукові) дії).

Важливим елементом загальної регламентації слідчих (розшукових) дій є формулювання підстав їх проведення. Частина 2 ст. 223 КПК України підставами для проведення слідчої (розшукової) дії визначає наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Водночас, як справедливо зауважує П. А. Лупинська, підстава рішення складається з двох елементів – фактичної підстави та правової підстави [85, с. 42-43].

У науці кримінального процесу переважна більшість авторів поділяє підстави проведення слідчих (розшукових) дій на фактичні і правові. На нашу думку, під поняттям «підстави проведення слідчих (розшукових) дій» слід розуміти сукупність правових і фактичних підстав, що є необхідними і достатніми для їх проведення.

Правові підстави визначаються через такі два критерії: наявність у посадової особи чи державного органу повноважень на проведення відповідної слідчої (розшукової) дії у конкретній ситуації та дотримання встановленого порядку прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії. Першочергове значення у структурі правових підстав слідчих (розшукових) дій належить саме повноваженням відповідних суб'єктів. Як цілком правильно зазначає С. А. Шейфер, їх відсутність означає не тільки відсутність правових підстав, а й підстав проведення слідчих (розшукових) дій загалом [176, с. 47].

Відповідно можна погодитись з тим, що правовими підставами проведення слідчих (розшукових) дій слід вважати наявність відповідних повноважень державних органів і посадових осіб на проведення конкретної слідчої

(розшукової) дії у поєднанні з належною процесуальною формою рішення про її проведення [123, с. 153]. А фактичними підставами проведення слідчих (розшукових) дій виступає сукупність даних, які обумовлюють необхідність і можливість проведення певної слідчої (розшукової) дії у конкретних умовах з огляду на досягнення її мети.

Рішення про проведення слідчої (розшукової) дії у кожному конкретному випадку має бути належним чином процесуально оформлене.

Законне та обґрунтоване проведення слідчої (розшукової) дії в окремих випадках неможливе без попереднього винесення та належного процесуального оформлення рішення уповноваженої посадової особи. У передбачених КПК України випадках процесуальний документ, в якому оформлене рішення про проведення слідчої (розшукової) дії виступає необхідною, хоча і формальною, підставою її проведення.

Аналіз положень КПК України про підстави та порядок проведення слідчих (розшукових) дій засвідчує, що рішення про їх проведення може бути прийнято слідчим, прокурором, слідчим суддею. Відповідно таке рішення матиме форму постанови (ч. 3 ст. 110 КПК України), ували (ч. 2 ст. 110 КПК України).

Постанова або ухвала про проведення слідчої (розшукової) дії сама по собі не є достатньою підставою для її проведення. Навпаки, саме наявність фактичних підстав, якими відповідно до ч. 2 ст. 223 КПК України є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети слідчої (розшукової) дії, обумовлює необхідність і можливість винесення відповідної постанови чи ухвали.

У тих випадках, коли кримінальний процесуальний закон вимагає оформлення рішення про проведення слідчої (розшукової) дії у формі постанови чи ухвали, це рішення може бути визнано законним і обґрунтованим лише, якщо наявні не тільки фактичні, а й формально-правові підстави.

У постанові, ухвалі про проведення слідчої (розшукової) дії фіксуються наявність фактичних підстав її проведення, їх відповідність встановленим у законі

критеріям, а також висновок про їх достатність. Наявність постанови, ухвали про проведення слідчої (розшукової) дії засвідчує наявність одного з елементів формальної законності при її проведенні, а зміст цієї постанови, ухвали дозволяє робити висновки про обґрунтованість відповідного рішення.

Відповідно до положень КПК України процесуальне оформлення рішення про проведення слідчої (розшукової) дії (за винятком негласних слідчих (розшукових) дій) є необхідним у випадках: 1) здійснення дистанційного досудового розслідування (допит осіб, впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції), у разі якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування (ч. 2 ст. 232); 2) проведення обшуку (ч. 2 ст. 234, ст. 235); 3) проведення огляду житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237); 4) здійснення ексгумації трупа (ч. 1 ст. 239); 5) проведення слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи за відсутності добровільної згоди особи, яка ним володіє (ч. 5 ст. 240); 6) здійснення освідчування особи (ч. 2 ст. 241); 7) залучення експерта для проведення експертизи (ч. 1 ст. 242); 8) примусового залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242) та ін.

Саме у відповідних постановах, ухвалах знаходить своє відображення правове значення тих обставин, які є фактичними підставами проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ст. 370 КПК України судові рішення повинні бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Незважаючи на те, що ст. 110 КПК України прямо не закріплює аналогічних вимог до рішень слідчого, прокурора, аналіз положень ч. 5 цієї статті дає підстави для висновку, що такими ж властивостями має бути наділене і процесуальне рішення слідчого, прокурора.

Згідно ч. 2 ст. 370 КПК України законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК України. Згідно ч. 3 цієї ж

статті обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України. Згідно ч. 4 цієї ж статті вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді виносити не тільки законні, а й обґрунтовані та вмотивовані постанови, ухвали, з однієї сторони, дисциплінують останніх, вимагають більш виваженого підходу до оцінки фактичних даних, які лежать в основі рішення, а з іншої – надають можливість зацікавленим особам поставити питання перед уповноваженими особами про допустимість проведення слідчої (розшукової) дії за наведених обставин.

При цьому, беручи до уваги те, що зміст фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій обумовлюється достатніми відомостями, що вочевидь, мають бути встановлені в результаті доказування, виникає запитання: чи повинні бути вказані у постанові, ухвалі про проведення слідчої (розшукової) дії докази, що підтверджують наявність цих відомостей?

Вважаємо, що постанова (ухвала) про проведення слідчої (розшукової) дії повинна бути оформлена таким чином, аби з її змісту вбачались не тільки конкретні відомості, встановлені в результаті доказування, а й висновок про їх достатність для досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії. Зважаючи також на те, що у переважній більшості випадків проведення конкретних слідчих (розшукових) дій у кожному конкретному випадку є правом, а не обов'язком слідчого, прокурора, у постанові (ухвалі), на наш погляд, також має бути вмотивована доцільність і необхідність проведення слідчої (розшукової) дій. Особливо це стосується проведення тих слідчих (розшукових) дій, які суттєво обмежують права та свободи особи.

Конституційні гарантії захисту прав і свобод особи під час проведення слідчих (розшукових) дій безпосередньо пов'язані з питанням обмеження цих

прав з метою досягнення завдань кримінального провадження. Таке обмеження відбувається суто в межах процесуальної діяльності, що здійснюється виключно у передбаченій законом процесуальній формі. Основою процесуальної форми є категорії законності та обґрунтованості, вони ж є невід’ємними вимогами при обмеженні прав і свобод особи.

Серед учених не виникає сумнівів у тому, що законність виступає невід’ємною рисою конституційної правової держави, що стосується усіх сфер державної діяльності.

Загальноправовий принцип (засада) законності закріплений у ч. 2 ст. 6, ст. 8 Конституції України, а стосовно кримінального провадження – у ст. 9 КПК України та розвинутий у багатьох нормах кримінального процесуального законодавства. Однак доводиться констатувати, що саме поняття законності до цього часу формулюється дещо по-різному.

Найбільш чисельну групу утворюють автори, які дотримуються розуміння законності як правової регламентації відповідних суспільних відносин і точного неухильного виконання встановлених державою правових норм. У літературі можна зустріти і дещо іншу точку зору, що містить у собі розширене розуміння законності, як взаємопов’язаних вимог суспільства до держави та інших учасників суспільних відносин; відображення та вираження цих вимог у суспільній, у тому числі політичній та правовій свідомості і у законодавстві; реалізація цих вимог у соціальній практиці – у діяльності учасників суспільних відносин [91; 120].

Зрозуміло, що таке визначення законності характеризує її як загальний принцип відносин суспільства і держави загалом. При розгляді законності на певних рівнях, вона, як багатогранне правове поняття, розділяється на більш-менш «вузькі» поняття законності. Одне з них і пов’язане з діяльністю державних органів і посадових осіб, які забезпечують реалізацію та захист прав особи. У цьому значенні законність дій органів досудового розслідування, прокуратури та

суду передбачає належне та ефективне застосування ними усіх правових норм, які регулюють їх діяльність [123, с. 151].

У КПК України принцип (засада) законності розкритий у ст. 9, відповідно до положень якої під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

З урахуванням викладеного, законність обмеження прав і свобод особи у кримінальному провадженні – це точне і неухильне дотримання та виконання норм, які регулюють порядок здійснення відповідних заходів, органами досудового розслідування, прокуратури, судом та іншими уповноваженими особами.

З вимогою законності обмеження прав і свобод особи тісно пов'язана вимога обґрунтованості здійснення такої діяльності.

При цьому жодна з вимог у жодному разі не повинна бути замінена іншою. Якщо законність (у вузькому розумінні) вимагає дотримання меж закону, то під обґрунтованістю в українській мові розуміється, перш за все, підтвердження фактами, доводами, переконливість [20, с. 628].

Таким чином, важливою складовою обґрунтованості є сукупність «фактів», «доводів», «обставин» тощо, тобто даних, які свідчать про необхідність обмеження прав і свобод особи. Цим даним, на наш погляд, необхідно надавати

статус вагомих підстав (доводів), що є відповідним до статусу доказів. З однієї сторони, цього вимагає виключність прав особи відповідно до конституційного принципу верховенства права, а з іншої, таке положення слугуватиме засобом захисту від неправомірного чи необґрунтованого обмеження. При цьому вагомі доводи – це дані, що відповідають вимогам належності, допустимості і які переконували б суб'єкта у безумовній необхідності обмеження прав і свобод особи. Вагомі доводи обумовлюють необхідність такого обмеження.

Поряд з цим, для категоричного судження про обґрунтованість, наявності вагомих доводів, на наш погляд, недостатньо. Як відомо, у сфері кримінального провадження досить часто відбувається протистояння інтересів держави та особи, в якому права людини можуть мати більшу цінність [182, с. 14-15]. Тому важливим елементом обґрунтованості обмеження прав і свобод особи, на наш погляд, повинно бути обґрунтування у кожному конкретному випадку пріоритету інтересів держави та суспільства (у тому числі, пріоритету виконання завдань кримінального провадження) перед правами конкретної особи.

Відповідно під обґрунтованістю обмеження прав особи у кримінальному процесі вважають наявність у компетентного суб'єкта вагомих доводів, які свідчать про безумовну необхідність обмеження прав особи для досягнення завдань кримінального процесу, за умови дотримання відповідних пріоритетів [123, с. 152].

На жаль, доводиться констатувати, що у правозастосовній практиці вимоги щодо обґрунтованості та вмотивованості постанови (ухвали) про проведення слідчої (розшукової) дії виконуються не завжди. Так, у деяких випадках посадові особи наводять витяги з тексту норм КПК України, які регламентують проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, що з урахуванням вищевикладеного є далеким від істинного обґрунтування та мотивування. Існують і певні труднощі в оцінці наявних фактичних даних, намагання уникнення яких, також призводять до

винесення необґрунтованих і невмотивованих постанов (ухвал) про проведення слідчих (розшукових) дій.

Отже, слід зазначити, що слідчі (розшукові) дії – це частина складного та багатогранного механізму встановлення обставин кримінального правопорушення під час досудового розслідування. Слідчі (розшукові) дії є найбільш поширеним і ефективним засобом виявлення та закріплення фактичних даних, які мають значення для вирішення кримінального провадження. А тому важливим завданням кримінальної процесуальної науки та правозастосовної практики є формулювання, впровадження та удосконалення положень, що забезпечують своєчасне, повне, законне та обґрунтоване проведення слідчих (розшукових) дій у кожному кримінальному провадженні [44].

Як ми вже зазначали, законне та обґрунтоване проведення слідчої (розшукової) дії в окремих випадках неможливе без попереднього винесення та належного процесуального оформлення рішення уповноваженої посадової особи. У передбачених КПК України випадках процесуальний документ, в якому оформлене рішення про проведення слідчої (розшукової) дії виступає необхідною, хоча і формальною, підставою її проведення.

Постанова або ухвала про проведення слідчої (розшукової) дії сама по собі не є достатньою фактичною підставою для її проведення. Навпаки, саме наявність фактичних підстав, якими відповідно до ч. 2 ст. 223 КПК України є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети слідчої (розшукової) дії, обумовлює необхідність і можливість винесення відповідної постанови чи ухвали.

У тих випадках, коли кримінальний процесуальний закон вимагає оформлення рішення про проведення слідчої (розшукової) дії у формі постанови чи ухвали, це рішення може бути визнано законним і обґрунтованим лише, якщо наявні не тільки фактичні, а й формально-правові підстави.

У постанові, ухвалі про проведення слідчої (розшукової) дії фіксуються наявність фактичних підстав її проведення, їх відповідність встановленим у законі критеріям, а також висновок про їх достатність. Наявність постанови, ухвали про проведення слідчої (розшукової) дії засвідчує наявність одного з елементів формальної законності при її проведенні, а зміст цієї постанови, ухвали дозволяє робити висновки про обґрунтованість відповідного рішення.

Саме у відповідних постановах, ухвалах знаходить своє відображення правове значення тих обставин, які є фактичними підставами проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ст. 370 КПК України судові рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Незважаючи на те, що ст. 110 КПК України прямо не закріплює аналогічних вимог до рішень слідчого, прокурора, аналіз положень ч. 5 цієї статті дає підстави для висновку, що такими ж властивостями має бути наділене і процесуальне рішення слідчого, прокурора.

Згідно ч. 2 ст. 370 КПК України законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК України. Згідно ч. 3 цієї ж статті обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України. Згідно ч. 4 цієї ж статті вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді виносити не тільки законні, а й обґрунтовані та вмотивовані постанови, ухвали, з однієї сторони, дисциплінують останніх, вимагають більш виваженого підходу до оцінки фактичних даних, які лежать в основі рішення, а з іншої – надають можливість зацікавленим особам поставити питання перед уповноваженими особами про допустимість проведення слідчої (розшукової) дії за наведених обставин.

При цьому, беручи до уваги те, що зміст фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій обумовлюється достатніми відомостями, що вочевидь, мають бути встановлені в результаті доказування, виникає запитання: чи повинні бути вказані у постанові, ухвалі про проведення слідчої (розшукової) дії докази, що підтверджують наявність цих відомостей?

Вважаємо, що постанова (ухвала) про проведення слідчої (розшукової) дії повинна бути оформлена таким чином, аби з її змісту вбачались не тільки конкретні відомості, встановлені в результаті доказування, а й висновок про їх достатність для досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії. Зважаючи також на те, що у переважній більшості випадків проведення конкретних слідчих (розшукових) дій у кожному конкретному випадку є правом, а не обов'язком слідчого, прокурора, у постанові (ухвалі), на наш погляд, також має бути вмотивована доцільність і необхідність проведення слідчої (розшукової) дій. Особливо це стосується проведення тих слідчих (розшукових) дій, які суттєво обмежують права та свободи особи.

На жаль, доводиться констатувати, що у правозастосовній практиці вимоги щодо обґрунтованості та вмотивованості постанови (ухвали) про проведення слідчої (розшукової) дії виконуються не завжди. Так, у деяких випадках посадові особи наводять витяги з тексту норм КПК України, які регламентують проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, що з урахуванням вищевикладеного є далеким від істинного обґрунтування та мотивування. Існують і певні труднощі в оцінці наявних фактичних даних, намагання уникнення яких, також призводять до винесення необґрунтованих і невмотивованих постанов (ухвал) про проведення слідчих (розшукових) дій [50].

Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні здійснюється відповідно до визначеної кримінальним процесуальним законом процесуальної форми.

Зрозуміло, що кожна слідча (розшукова) дія має свої особливості, вони різняться специфікою розв'язання безпосередніх задач, тактичними прийомами та методами досягнення конкретних цілей, складом учасників і т.д., але разом з тим у своїй сукупності вони становлять цілісну систему, яка спрямована на досягнення мети кримінального процесуального доказування [70, с. 442].

Ураховуючи таку системність слідчих (розшукових) дій, їх загальну спрямованість на встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, законодавець передбачив ряд загальних вимог до їх проведення, виклавши їх в окремій статті (ст. 223 КПК України).

Однією із таких загальних вимог є час та період проведення слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ч. 4 ст. 223 КПК України, за загальним правилом, проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години) не допускається. У невідкладних випадках, коли затримка в проведенні слідчих (розшукових) дій може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного, їх проведення допускається й у нічний час. Системне тлумачення ч. 3 ст. 214 та ч. 8 ст. 223 КПК України засвідчує, що проведення слідчих (розшукових) дій, за загальним правилом, допускається тільки в межах досудового розслідування. Так, слідчі (розшукові) дії не можуть проводитись до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань або без такого внесення та після закінчення строків досудового розслідування. Водночас, одним із винятків з цього правила є положення про те, що у невідкладних випадках огляд місця події може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду.

Як бачимо, в обох виняткових випадках (ч. 3 ст. 214, ч. 4 ст. 223 КПК України) законодавець використовує поняття «невідкладні випадки», при цьому у першому – законодавець не надає будь-яких критеріїв встановлення невідкладності випадку, а у другому – вказує на недопустимість затримки з їх

проведенням, коли це може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

Як вказується у процесуальній літературі, огляд місця події до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань здійснюється у невідкладних випадках з метою встановлення фактичних даних, які можуть вказувати на ознаки кримінального правопорушення [69, с. 466]. Під невідкладними випадками розуміється ситуація, за якої зволікання з проведенням огляду місця події може призвести до втрати матеріальних слідів кримінального правопорушення, знарядь та засобів його вчинення, втрати інформації про осіб, що його вчинили [71, с. 530].

Таким чином, можна дійти висновку, що невідкладні випадки у проведенні слідчих (розшукових) дій обумовлюються наявністю потреби у невідкладному (негайному) виявленні, закріпленні, вилученні та дослідженні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Певною мірою конкретизованими є невідкладні випадки проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них обшуку та огляду. Так, відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Варто звернути увагу і на ще один варіант використання законодавцем поняття «невідкладний випадок» у контексті проведення слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ст. 53 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому ст. 49 КПК України, виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо

підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе. Отже у цьому варіанті законодавець уже використовує поняття «невідкладна процесуальна дія», до змісту якої входять і слідчі (розшукові) дії, як частина процесуальних дій. При цьому, під невідкладними випадками пропонується розуміти такі процесуальні дії, зволікання з проведенням яких може викликати негативні наслідки для провадження, зникнення слідів злочину або особи, якою він був вчинений, предметів, які можуть стати речовими доказами, зміну обстановки тощо [71, с. 176].

Зважаючи на те, що будь-яка слідча (розшукова) дія може стати невідкладною, і відбутись це може на будь-якому етапі досудового розслідування, невідкладність визнається тією якістю, що притаманна не конкретним діям, а визначається процесуально-тактичною ситуацією, що складається на момент проведення слідчої (розшукової) дії.

Виходячи з цього, у вступній частині протоколу кожної слідчої (розшукової) дії, що проводиться як невідкладна, має бути вказано, якими саме обставинами обумовлене її проведення у невідкладному випадку. Разом з тим, доводиться констатувати, що дослідження матеріалів кримінальних проваджень, як і результати анкетування практичних працівників (зокрема, слідчих) засвідчують ігнорування цієї необхідності. Так, наприклад, при вивченні протоколів оглядів місця події, що проводились до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (тобто у невідкладних випадках) обставини, які б обумовлювали таке його проведення у жодному протоколі зазначені не були. На питання про те, чи вказують вони у протоколі слідчої (розшукової) дії обставини, які обумовлюють її проведення у невідкладних випадках, позитивно відповіли лише 31,7 % опитаних слідчих і 28,6 % прокурорів.

Вимога зазначення обставин, які обумовлюють проведення слідчої (розшукової) дії, як невідкладної, поширюється і на випадки звернення із відповідними клопотаннями до слідчого судді у передбачених законом випадках (зокрема, в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 233 КПК України).

Отже, проведення слідчих (розшукових) дій у невідкладних випадках визначається процесуально-тактичною ситуацією, що складається на момент проведення слідчої (розшукової) дії, та обумовлюється наявністю потреби у невідкладному (негайному) припиненні кримінального правопорушення чи його запобіганні, виявленні, закріпленні, вилученні та дослідженні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, за наявності об'єктивної загрози їх втрати, знищення чи спотворення [49].

Незважаючи на доволі детальну нормативну регламентацію як загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій, так і проведення їх окремих видів, аналіз правозастосовної практики засвідчує наявність немалої кількості процесуальних, організаційних і тактичних помилок, які допускаються посадовими особами при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Помилки, порушення закону, допущені при проведенні слідчих (розшукових) дій, тягнуть за собою визнання одержаних таким чином доказів недопустимими, такими, що не мають юридичної сили.

Частина помилок, що допускаються при проведенні слідчих (розшукових) дій, у їх змістовому значенні, пов'язані із певними прогалинами (зокрема, у визначенні предмету показань під час допиту), неповнотою проведення (зокрема, огляду чи обшуку), що, у свою чергу, об'єктивно викликає необхідність їх повторного проведення.

Допущення таких помилок обумовлюється й особистісними факторами – недостатнім досвідом і низьким рівнем професійної майстерності слідчих, прокурорів, певною інертністю та заформалізованістю їхнього мислення тощо.

Актуальність дослідження питань проведення повторних слідчих (розшукових) дій, як одного із засобів локалізації та усунення таких помилок, обумовлюється також і тим, що ці питання є практично недослідженими у вітчизняній науці кримінального процесуального права, незважаючи на їх очевидну теоретичну та практичну цінність. До того ж, чинний КПК України не тільки не містить хоча б мінімально необхідних приписів проведення повторних слідчих (розшукових) дій, а й взагалі не формулює ні їх поняття чи ознаки, ні перелік слідчих (розшукових) дій, що можуть бути проведені повторно (традиційно повторюючи у цьому питанні попередній КПК України 1960 року).

Разом з тим, чітке визначення поняття та системи повторних слідчих (розшукових) дій, підстав, умов і процесуальної форми їх проведення мають важливе значення як для теорії, так і для практики кримінального провадження, оскільки у цій сфері однаково недопустимим є як довільне розширення кола таких дій, так і його не виправдане звуження.

Різні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі їх повторне проведення, досліджувались у роботах С. А. Альперта, М. Є. Дирдіна, А. Я. Дубинського, В. І. Галагана, Ю. М. Грошевого, М. М. Михеєнка, В. Т. Маляренка, В. М. Тертишника, В. М. Хотинця, Є. Д. Лук'янчикова, Л. Д. Удалової, Ю. М. Чорноус та багато інших. На основі норм чинного КПК України розглянуті різні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема у роботах М. В. Багрія, О. І. Котюка, С. С. Ключуряка, В. В. Луцика, Т. М. Балицького та ін. Водночас, ці автори, як правило, не ставили перед собою завдання здійснення системного дослідження саме повторних слідчих (розшукових) дій, а у наукових дослідженнях, проведених на основі норм чинного КПК України, розгляд цих питань фактично відсутній.

Зважаючи на те, що чинний КПК України приніс зміни до усталеної моделі системи слідчих (розшукових) дій, їх фактичних і правових підстав, а також порядку проведення, а також беручи до уваги практичну необхідність і

доцільність проведення повторних слідчих (розшукових) дій, виникає необхідність у дослідженні їх процесуальних основ.

Як вказує М. Є. Дирдін, розслідування кримінального провадження значною мірою залежить від чіткої організації слідчої роботи. Від уміння слідчого правильно спланувати свою роботу, організувати та налагодити взаємодію залежатиме ефективність слідчої діяльності. При цьому в слідчій практиці існують ситуації, коли через об'єктивні та суб'єктивні чинники робота слідчого може повторюватися. Наприклад, повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, проведення повторних слідчих дій з одним учасником, а також однієї і тієї ж слідчої дії з різними учасниками, допущення помилок при виконанні слідчих дій, які потрібно виправити завдяки проведенню повторної та додаткової слідчої дії, тощо [33, с. 96].

Як відомо, важливим аспектом, що характеризує слідчі (розшукові) дії, як систему, виступає можливість їх класифікації. Класифікація (від лат. *classis* – клас, розряд та *facio* – роблю, розкладаю) – це система супідрядних понять (класів, об'єктів) певної галузі знань чи діяльності людини [159, с. 257].

Не вдаючись до детального аналізу самої системи слідчих (розшукових) дій, як і дослідження усіх запропонованих наукою кримінального процесу класифікацій (що не визначається метою цієї статті), зазначимо, що серед критеріїв класифікацій слідчих (розшукових) дій, зокрема, виділяють повторність проведення та відповідно класифікують слідчі (розшукові) дії на: первинні та повторні [80, с. 190; 54, с. 225; 67, с. 224; 127, с. 15].

При цьому, повторними визнаються ті слідчі (розшукові) дії, які проводяться ще раз після первинної в повному обсязі.

Послідовність проведення (як первинних, так і повторних) слідчих (розшукових) дій нормами КПК України, як правило, не встановлюється, а визначається слідчим, прокурором самостійно і залежить від конкретної слідчої ситуації. Разом з тим, для проведення окремих слідчих (розшукових) дій

кримінальний процесуальний закон передбачає ряд додаткових умов. Так, огляд місця події після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, проводиться як невідкладна слідча (розшукова) дія і є допустимим до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 1, 3 ст. 214 КПК України); пред'явлення для впізнання проводиться тільки після попереднього допиту особи, яка впізнає (ч. 1 ст. 228, ч. 1 ст. 229 КПК України); обшук на підставі ухвали слідчого судді може бути проведений тільки в межах дії строку цієї ухвали, яка не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали (ч. 2 ст. 235 КПК України) і т.п.

Як уже зазначалось, у КПК України фактично відсутні положення, які б допускали чи перешкоджали проведенню повторних слідчих (розшукових) дій. Разом з тим, окремі норми КПК України прямо чи непрямо формулюють певні положення стосовно можливості, необхідності чи недопустимості проведення повторних слідчих (розшукових) дій. Наприклад, за змістом закону є недопустимим проведення повторного пред'явлення для впізнання одного й того ж об'єкта одній і тій же особі (ст. 228 КПК України). Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (ч. 1 ст. 235 КПК України), що засвідчує неможливість проведення повторного обшуку з тих же підстав.

Стосовно деяких слідчих (розшукових) дій закон передбачає можливість їх повторного проведення. Так, суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався під час досудового розслідування в судовому засіданні, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під

час досудового розслідування (ч. 4 ст. 225 КПК України). По суті повторним є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях, оскільки проводиться у відповідності до предмета первинного допиту кожної з осіб – учасників одночасного допиту (ч. 9 ст. 224 КПК України). Необхідність проведення повторних слідчих (розшукових) дій випливає з положень про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження (розділ VII КПК України).

Стосовно ж переважної більшості слідчих (розшукових) дій про можливість їх повторного проведення у нормах КПК України прямо не йдеться. Однак це не означає, що слід робити категоричний висновок про недопустимість такого проведення.

Підтримуємо думку тих авторів, які відстоюють не лише допустимість, а й необхідність в окремих випадках проведення повторних слідчих (розшукових) дій. Такий підхід ґрунтується на потребах правозастосовної практики, законі, який хоча й не містить, як правило, вказівок про можливість повторного проведення слідчих (розшукових) дій, однак і не містить будь-яких заборон, за виключенням окремих випадків. Тому необхідними та безперечно ефективними для цілей доказування можуть бути повторний допит, огляд, обшук та ін.

Відмінності у поглядах учених, як і певні розбіжності у правозастосуванні з розглядуваного питання, на нашу думку, значною мірою обумовлені відсутністю єдиного підходу до обставин, які обумовлюють необхідність проведення повторних слідчих (розшукових) дій.

Так, наприклад, у науковій літературі висловлюється позиція про недопустимість проведення повторного огляду місця події, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту. Зокрема, вказується на неповторність цих слідчих (розшукових) дій.

Однак, на наш погляд, така точка зору є занадто однозначною, а тому і спірною. Так, при повторному проведенні огляду місця події інколи дійсно

неможливо оглянути усі обставини місця події такими, якими вони були на момент первинного огляду, однак при повторному огляді можуть бути виявлені ті дані обстановки місця події, що не зазнала змін, які не виявлені під час первинного огляду. При цьому, об'єктами повторного огляду можуть бути як усі, так і окремі елементи місця події, що оглядалось при первинному огляді.

Повторно огляд місця події може проводитись у випадку, якщо результати первинного огляду виявились недоброякісними. Наприклад, первинний огляд проводився у несприятливих погодних умовах або у нічний час без належного освітлення, у зв'язку з чим важливі для кримінального провадження обставини (сліди) не були виявлені.

Що стосується повторного пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, то ці слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені у виняткових випадках задля встановлення достовірності раніше одержаних результатів, усунення помилок, які були допущені при первинному проведенні і, що важливо, за іншими ознаками (властивостями).

Так, ухвалою від 8 квітня 2015 року Богодухівський районний суд Харківської області заявлене у судовому засіданні клопотання прокурора задовольнив та доручив СВ Богодухівського РВ ГУМВС України в Харківській області провести наступні слідчі (розшукові) дії:

- огляд місця події із додатком фототаблиці та плану (схеми) місцевості;
- повторний слідчий експеримент з виїздом на місце події за участі свідка ОСОБА_5, під час якого встановити обставини вчинення злочину, конкретне місце вчинення злочину, механізм нанесення тілесних ушкоджень із фототаблицею та планом (схемою) місцевості де вчинено злочин;
- повторний слідчий експеримент з виїздом на місце події за участі свідка ОСОБА_6, під час якого встановити обставини вчинення злочину, конкретне місце вчинення злочину, механізм нанесення тілесних ушкоджень, можливість останнім побачити подію вчинення злочину, маршрут його руху місце падіння

палки, яку викинув за огорожу свідок ОСОБА_5 із фототаблицею та планом (схемою) місцевості де вчинено злочин;

- повторний слідчий експеримент з виїздом на місце події за участі потерпілої ОСОБА_7, під час якого встановити обставини вчинення злочину, конкретне місце вчинення злочину, механізм нанесення тілесних ушкоджень із фототаблицею та планом (схемою) місцевості де вчинено злочин;

- повторний слідчий експеримент з виїздом на місце події за участі обвинуваченої ОСОБА_1, під час якого встановити обставини вчинення злочину, конкретне місце вчинення злочину, механізм нанесення тілесних ушкоджень із фототаблицею та планом (схемою) місцевості де вчинено злочин;

- за результатами проведення вище зазначених слідчих дій скласти зводну схему, на якій зазначити місце знаходження всіх учасників події за версією кожного учасника слідчої дії [147].

Ухвалою від 16 жовтня 2014 року Любашівський районний суд Одеської області заявлене у судовому засіданні клопотання захисника про призначення повторної судово-медичної експертизи не задовольнив, зазначивши, що призначення повторної (комісійної) судово-медичної експертизи трупа ОСОБИ_3 суд вважає недоцільним, оскільки надані прокурором висновки експерта є конкретними, обґрунтованими та зрозумілими, відповіді надані на всі поставлені слідчим запитання. Крім того, у судовому засіданні був допитаний експерт, який надав вичерпну відповідь на запитання учасників кримінального провадження, тому призначати та проводити повторну комісійну судово-медичну експертизу немає підстав [148].

Таким чином, можна дійти висновку, що КПК України передбачає можливість повторного проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, а необхідність її повторного проведення у більшості випадків визначається конкретними слідчими ситуаціями та тактичними міркуваннями, виходячи із загальної та безпосередньої цілей доказування.

Вважаємо, що повторну слідчу (розшукову) дію визначають такі положення:

- повторна слідча (розшукова) дія – це однойменна слідча (розшукова) дія, що проводиться вдруге чи більшу кількість раз, тобто неодноразово з одними й тими ж учасниками в одному кримінальному провадженні;

- проводиться з метою перевірки наявних та одержання нових фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження і стосуються як предмету доказування загалом, так і предмету первинної слідчої (розшукової) дії зокрема.

Таким чином, повторна слідча (розшукова) дія – це однойменна до первинної слідча (розшукова) дія, що проводиться, як правило, в одному й тому ж складі учасників в одному кримінальному провадженні, вдруге та більше разів з метою перевірки наявних та одержання нових фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження і стосуються як предмету доказування загалом, так і предмету первинної слідчої (розшукової) дії зокрема.

Отже, незважаючи на фактичну відсутність нормативного врегулювання проведення повторних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, у правозастосовній практиці проявляється стійка тенденція достатньо широкого їх використання. Під час досудового розслідування, залежно від слідчої ситуації та обумовлених нею обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру саме проведення повторних слідчих (розшукових) дій виступає важливим фактором підвищення ефективності та якості розслідування кримінальних правопорушень. Правильна оцінка кожної конкретної слідчої ситуації при прийнятті рішення про можливість і необхідність повторного проведення певної слідчої (розшукової) дії, а також всебічна та неупереджена оцінка її результатів сприяє досягненню цілей доказування та виконанню завдань кримінального провадження.

Відповідно перспективним напрямом кримінальної процесуальної та криміналістичної наук слід визнати удосконалення наявних та розробку нових

положень кримінального процесуального закону, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо проведення повторних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на підвищення якості та ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокурора в частині збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні [45].

Висновки до розділу 1

Дослідження поняття, системи слідчих (розшукових) дій та загальних вимог до їх проведення дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Кожна слідча (розшукова) дія є не тільки засобом пізнання, засобом збирання, дослідження та перевірки доказів, а й виступає як акт правозастосовної діяльності. Тому інститут слідчої (розшукової) дії має встановлювати певну систему гарантій виконання завдань кримінального провадження, забезпечення прав і свобод людини.

2. Фактичні обставини кримінального провадження, що встановлюються слідчим, прокурором під час досудового розслідування, представляють собою сукупність фактичних даних, що характеризують обставини діяння, яке є предметом розслідування, а також систему доказів, зібраних та досліджених ними на підтвердження наявності чи відсутності таких обставин. Встановлення фактичних обставин кримінального провадження є необхідною умовою прийняття законного, обґрунтованого, вмотивованого та справедливого рішення.

3. Слідчі (розшукові) дії визначаються як вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

4. Правовими підставами проведення слідчих (розшукових) дій слід вважати наявність відповідних повноважень державних органів і посадових осіб

на проведення конкретної слідчої (розшукової) дії у поєднанні з належною процесуальною формою рішення про її проведення. А фактичними підставами проведення слідчих (розшукових) дій виступає сукупність даних, які обумовлюють необхідність і можливість проведення певної слідчої (розшукової) дії у конкретних умовах з огляду на досягнення її мети.

5. Постанова (ухвала) про проведення слідчої (розшукової) дії повинна бути оформлена таким чином, аби з її змісту вбачались не тільки конкретні відомості, встановлені в результаті доказування, а й висновок про їх достатність для досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії. Зважаючи також на те, що у переважній більшості випадків проведення конкретних слідчих (розшукових) дій у кожному конкретному випадку є правом, а не обов'язком слідчого, прокурора, у постанові (ухвалі), на наш погляд, також має бути вмотивована доцільність і необхідність проведення слідчої (розшукової) дій. Особливо це стосується проведення тих слідчих (розшукових) дій, які суттєво обмежують права та свободи особи.

6. Проведення слідчих (розшукових) дій у невідкладних випадках визначається процесуально-тактичною ситуацією, що складається на момент проведення слідчої (розшукової) дії, та обумовлюється наявністю потреби у невідкладному (негайному) припиненні кримінального правопорушення чи його запобіганні, виявленні, закріпленні, вилученні та дослідженні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, за наявності об'єктивної загрози їх втрати, знищення чи спотворення.

7. Повторна слідча (розшукова) дія – це однойменна до первинної слідча (розшукова) дія, що проводиться, як правило, в одному й тому ж складі учасників в одному кримінальному провадженні, вдруге та більше разів з метою перевірки наявних та одержання нових фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження і стосуються як предмету доказування загалом, так і предмету первинної слідчої (розшукової) дії зокрема.

8. КПК України передбачає можливість повторного проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, а необхідність її повторного проведення у більшості випадків визначається конкретними слідчими ситуаціями та тактичними міркуваннями, виходячи із загальної та безпосередньої цілей доказування.

РОЗДІЛ 2

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ВЕРБАЛЬНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

2.1. Проведення допиту

Умовно людину, як джерело інформації, можливо розглядати в трьох аспектах: 1) як джерело психічного відображення події злочину; 2) як носія матеріальних слідів злочину; 3) як суб'єкта взаємодії, направленою на отримання цієї інформації і забезпечення процесу доказування, яких об'єднує специфічна форма спілкування.

Об'єднує окрему групу слідчих (розшукових) дій їх криміналістична сутність, як вид джерела і сукупність методів отримання інформації, в основі якої лежать прийоми спілкування, які засновані на раціональному пізнанні: розпитування; розповідь; демонстрація; графічне відображення; міміка; жести. Тому такі слідчі (розшукові) дії називаються вербальними, від латинського – слово [145, с. 64].

Такими слідчими (розшуковими) діями, зокрема, є допит і одночасний допит.

За своєю сутністю допит – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини [180, с. 265]. Це процес обміну інформацією, процес взаємодії, взаємосприйняття учасників [173, с. 14].

Допит – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є отримання та фіксування у встановленій кримінальним процесуальним законом формі показань підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, що містять відомості про відомі їм обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Допит є не лише однією із найбільш ефективних і поширених слідчих (розшукових) дій, а й фактично виступає необхідною та обов'язковою слідчою (розшуковою) дією у кожному кримінальному провадженні, оскільки є єдиним засобом формування джерела доказів – показання. Таким чином, жодне кримінальне провадження не здійснюється без проведення допитів, у тому числі під час досудового розслідування.

Будучи найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, допит слугує не лише ефективним засобом збирання доказів, а й виступає засобом перевірки вже зібраних доказів.

Так, у тому числі, за допомогою відомостей, одержаних під час допиту, слідчий встановлює наявність чи відсутність події кримінального правопорушення, винуватості особи у його вчиненні та інших обставин предмета доказування (ст. 91 КПК України).

Відомості, одержані під час допиту, використовуються слідчим для висунення та перевірки слідчих версій, планування процесу розслідування, використання тих чи інших тактичних прийомів і методик у розслідуванні.

Загалом, аналіз кримінального процесуального законодавства дає підстави для виділення видів допиту під час досудового розслідування, зокрема, за такими критеріями:

1) процесуальним статусом допитуваного (допит свідка, допит потерпілого, допит підозрюваного, допит експерта);

2) віком допитуваного (допит повнолітньої особи, допит малолітньої або неповнолітньої особи);

3) іншими особистісними характеристиками допитуваного (допит особи, яка не володіє мовою кримінального провадження; допит німої або глухої особи та ін.);

4) суб'єктом проведення (допит слідчим, допит прокурором, допит слідчим суддею, допит співробітником оперативного підрозділу за дорученням слідчого);

5) місцем проведення (допит за місцем проведення досудового розслідування, допит за місцем перебування допитуваної особи, допит в судовому засіданні в приміщенні суду);

6) режимом проведення (допит в режимі особистого контакту, допит у дистанційному режимі – режимі відеоконференції);

7) складом учасників (допит з простим складом учасників – слідчий і допитувана особа, допит із розширеним складом учасників – з участю захисника, представника, перекладача, педагога, тощо, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб);

8) послідовністю та змістом проведення (основний допит, повторний допит, додатковий допит);

9) психологічною обстановкою (допит у безконфліктній ситуації, допит у конфліктній ситуації) та ін.

Загальний порядок проведення допиту визначений у ст. 224 КПК України. Відповідно до цієї статті допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків.

Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день.

Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий - за давання завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті.

За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Зважаючи на значний обсяг питань, що стосуються порядку проведення різних видів допиту, та беручи до уваги обмежені обсяги дисертаційного дослідження, надалі зупинимося на деяких проблемних питаннях окремих видів допиту у кримінальному провадженні.

Однім із видів допиту під час досудового розслідування є допит свідка, потерпілого в судовому засіданні.

Порядок проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні визначений у ст. 225 КПК України.

Слід звернути увагу на те, що, незважаючи на належність допиту свідка, потерпілого у судовому засіданні до різновидів допиту під час досудового розслідування, допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні має ряд особливостей. Зокрема:

1. Місцем проведення допиту є місце судового засідання (приміщення суду) або місце перебування допитуваної особи (виїзне судове засідання).

2. Суб'єктами проведення допиту є слідчий суддя (як головуючий в судовому засіданні), ініціатор допиту (при прямому допиті), інші сторона кримінального провадження (при перехресному допиті).

3. Основними учасниками допиту (допитуваними особами) є свідок або потерпілий. У разі проведення у судовому засіданні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб основними учасниками допиту можуть стати й інші допитувані особи, зокрема підозрюваний.

4. Учасниками допиту є сторони кримінального провадження (сторона обвинувачення – зокрема, слідчий або прокурор; сторона захисту).

При цьому, допит може бути проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні.

5. Фактичною підставою проведення допиту є винятковість ситуації, що обумовлюється необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань.

6. Приводом до проведення допиту є звернення сторони кримінального провадження (у тому числі, слідчого, прокурора), представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, до слідчого судді із клопотанням провести допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб.

7. Порядок проведення допиту визначається не за правилами проведення допиту під час досудового розслідування, а за правилами проведення допиту під час судового розгляду. Відповідно допит здійснюється спочатку як прямий допит, а надалі – як перехресний допит.

8. Фіксування показань, одержаних під час допиту, здійснюється у журналі судового засідання, а не у протоколі допиту.

Загальний аналіз цього виду допиту, що проводиться під час досудового розслідування, дозволяє умовно поділити порядок його проведення на дві частини. Перша частина містить у собі комплекс дій сторін кримінального провадження, зокрема слідчого, прокурора, по встановленню фактичних підстав проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в

судовому засіданні, зверненню із відповідним клопотанням до слідчого судді. Друга частина містить у собі комплекс дій слідчого судді по розгляду клопотання сторони кримінального провадження, зокрема слідчого, прокурора, і у разі його задоволення – у фактичному проведенні допиту свідка, потерпілого в судовому засіданні.

Перш за все, слід враховувати, що закон передбачає проведення допиту слідчим суддею тільки у виняткових випадках. До виняткових закон відносить такі випадки:

- коли існує небезпека для життя та здоров'я свідка чи потерпілого;
- коли свідок чи потерпілий захворів на тяжку хворобу;
- коли наявні інші обставини, що можуть бути перешкодою для подальшого допиту свідка чи потерпілого в суді або можуть вплинути на повноту чи достовірність їх показань (ч. 1 ст. 225 КПК України).

Небезпека для життя та здоров'я свідка чи потерпілого, насамперед, може бути обумовлена погрозами завдання реальної шкоди життю та здоров'ю свідка чи потерпілого зі сторони підозрюваного, його співучасників чи інших осіб, що надходять у зв'язку із участю свідка чи потерпілого у кримінальному провадженні.

Тяжкість хвороби свідка чи потерпілого, як підстава для їх допиту в судовому засіданні, встановлюється у кожному випадку, виходячи із характеру та перебігу захворювання особи, її здатності брати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій загалом і давати повні та достовірні показання, зокрема. Зважаючи на те, що у законі не наводяться ні перелік тяжких хвороб, ні їх ознаки чи критерії визначення, загальною умовою визнання слідчим, прокурором, слідчим суддею хвороби свідка чи потерпілого тяжкою, такою, що є фактичною підставою для їх допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні, є неможливість участі цього свідка чи потерпілого у подальшому судовому засіданні в суді першої інстанції. Це може бути обумовлене як станом здоров'я цих осіб, так і потребою проведення певних медичних (лікувальних) заходів, що є

необхідними за медичними показниками, виходячи із характеру та перебігу захворювання.

До інших обставин, що можуть бути перешкодою для подальшого допиту свідка чи потерпілого в суді або можуть вплинути на повноту чи достовірність їх показань, як правило відносять, зокрема, травму або поранення свідка чи потерпілого, які не мають характеру тяжкого захворювання; похилий вік особи; родинні зв'язки та стосунки; довготривале відрядження; виїзд за кордон на постійне місце проживання; відсутність у особі постійного місця проживання; перебування особи в зоні проведення антитерористичної операції; імовірність виникнення обставин, які можуть вплинути на повноту чи достовірність показань під час майбутнього судового розгляду (зокрема, ризик того, що стосовно свідка чи потерпілого можуть бути вчинені протиправні дії з метою примушення їх до зміни показань під час судового розгляду на користь зацікавлених осіб); незаконний вплив службовими особами пенітенціарної служби на засудженого, який відбуває покарання, тощо [25; 38].

Разом з тим, слід зважати на те, що однозначної судової практики стосовно визнання тих чи інших обставин такими, які можуть бути перешкодою для подальшого допиту свідка чи потерпілого в суді або можуть вплинути на повноту чи достовірність їх показань, до цього часу не склалося.

Зокрема, виїзд свідка чи потерпілого за межі України в одних випадках визнається такою обставиною, а в інших – ні.

Так, ухвалою від 20 березня 2014 року слідчий суддя Центрального районного суду м. Миколаєва відмовив у задоволенні клопотання слідчого про допит свідка ОСОБА_2 в судовому засіданні в порядку ст. 225 КПК України.

Своє клопотання слідчий обґрунтовував тим, що, на його думку, під час досудового розслідування обставин, які є предметом кримінального провадження, було допитано свідка ОСОБА_2, який повідомив відомості, що мають важливе значення для цього кримінального провадження. Проте, останній в кінці березня 2014 року планує виїзд до м. Мурманськ Російської Федерації та може повернутися до України на початку 2015 року. Крім того, свідок побоюється

незаконного впливу з боку ОСОБА_3 та ОСОБА_4.

Слідчий суддя, вивчивши клопотання слідчого та додані до нього документи, вислухавши його пояснення та пояснення і думку прокурора, визнав клопотання таким, що не підлягає задоволенню.

Як вказав слідчий суддя, у своєму клопотанні слідчий не надав відповідних документів, що підтверджують, те, що свідок фізично не зможе прибути у судові засідання для його безпосереднього допиту судом під час розгляду обставин кримінального провадження або, прибувши, фізично не зможе давати показання, а також таких обставин, що можуть вплинути на повноту чи достовірність показань цього свідка, які неможливо усунути передбаченими законом заходами. Перебування свідка ОСОБА_2 на території Російської Федерації не позбавляє можливості здійснити судом його допит, зокрема шляхом проведення відеоконференції в порядку процедури надання міжнародної правової допомоги. Щодо можливого впливу на свідка з боку ОСОБА_3 та ОСОБА_4, то відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК України зазначене відноситься до процесуальних ризиків, що є підставою для застосування до підозрюваних осіб відповідних запобіжних заходів у разі їх встановлення слідчим суддею [156].

Водночас, ухвалою від 6 березня 2015 року слідчий суддя Жовтневого районного суду м. Харкова задовольнив клопотання представника потерпілої ОСОБА_1 про проведення допиту в судовому засіданні під час досудового розслідування свідка ОСОБА_2.

Своє клопотання представник потерпілої обґрунтовував тим, що, свідок по кримінальному провадженню ОСОБА_2, повідомила слідчого про те, що планує найближчим часом виїхати з території України на тимчасове місце мешкання до м. Москва Російської Федерації, що у подальшому унеможливить її допит в суді.

Слідчий суддя, вивчивши клопотання представника потерпілої, вислухавши думку учасників процесу, визнав клопотання таким, що підлягає задоволенню.

Як вказав слідчий суддя, 05.02.2015 року представник потерпілої ОСОБА_1, адвокат Панасенко П. П., звернувся до слідчого по кримінальному провадженню із клопотанням про допит малолітнього свідка ОСОБА_4, 2009 року народження,

та допит в порядку ст. 225 КПК України свідка ОСОБА_2, з приводу обставин по справі.

Постановою слідчого СВ Жовтневого РВ ХМУ ГУ МВСУ в Харківській області від 10.02.2015 року, клопотання представника потерпілої задоволено частково, а саме в частині звернення до слідчого судді в порядку ст. 225 КПК України для допиту свідка ОСОБА_2 в судовому засіданні.

Однак, слідчим до теперішнього часу вказана постанова не виконана, що в подальшому може унеможливити допит свідка в суді. Ця обставина підтверджується наданими судом представником потерпілої документами.

Судом встановлено, що свідок ОСОБА_2, є свідком по вказаному кримінальному провадженню, та планує найближчим часом переїхати на тимчасове місце мешкання до м. Москва Російської Федерації, її показання мають суттєве значення для забезпечення неупередженого, повного, всебічного, об'єктивного розслідування у кримінальному провадженні і тому суд дійшов висновку, що клопотання представника потерпілої про допит свідка слідчим суддею є обґрунтованим та підлягає задоволенню [152].

Таким чином, встановлений законом так званий «відкритий» перелік виняткових випадків, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні, дозволяє слідчому, прокурору ініціювати питання проведення такого допиту у кожному випадку існування реальної загрози втрати доказової інформації, що може бути одержана від свідка чи потерпілого, до моменту проведення судового розгляду в суді першої інстанції.

Існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, наявність їх тяжкої хвороби, інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, мають бути належним чином зафіксовані у матеріалах кримінального провадження та підтверджені відповідними фактичними даними.

Так, тяжка хвороба свідка чи потерпілого може бути встановлена на підставі висновку (довідки) лікаря, висновку судово-медичної чи судово-психіатричної

експертизи; існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого може бути встановлене на підставі аналізу фактичних даних, які містяться у показаннях свідків чи потерпілих, протоколах слідчих (розшукових) дій (у тому числі, негласних), висновках судово-медичної експертизи та інших документах; наявність інших обставин, що можуть бути перешкодою для подальшого допиту свідка чи потерпілого в суді або можуть вплинути на повноту чи достовірність їх показань, може бути встановлена на підставі фактичних даних, що містяться у показаннях цих осіб, документах.

Після встановлення наявності фактичних підстав для проведення допиту свідка чи потерпілого в судовому засіданні слідчий відповідно до ч. 1 ст. 225 КПК України має звернутись із відповідним клопотанням до слідчого судді.

Відповідно до ч. 1 ст. 225 КПК України допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого. Отже, належним чином складене та оформлене клопотання слідчого, прокурора про проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні направляється до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування або перебуває хворий свідок чи потерпілий.

У КПК України не регламентовано порядок розгляду слідчим суддею клопотання про проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. У такому випадку, вочевидь, слід керуватись іншими кримінальними процесуальними нормами за аналогією з урахуванням положень ст. 225 КПК України. Так, зокрема, такими, що можуть бути застосовані за аналогією у цьому випадку, слід визнати норми, що регламентують порядок розгляду слідчим суддею клопотання про залучення експерта (ст. 244 КПК України). По-перше, таке клопотання також стосується забезпечення процесу доказування, а по-друге, вноситься стороною захисту (що також є спільним для нього і клопотання про проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні).

Аналіз ухвал слідчих суддів засвідчує, що розгляд клопотань про проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні в одних випадках здійснюється за участі слідчого та прокурора або лише слідчого (клопотання слідчого), прокурора (клопотання прокурора), в інших – сторін кримінального провадження, в третіх – за відсутності учасників провадження у зв'язку із їх неприбуттям. Строки розгляду слідчим суддею такого клопотання також є різними: від одного до декількох днів.

На наш погляд, клопотання про проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні має вирішуватись слідчим суддею не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду з участю сторін кримінального провадження. Особа, яка подала клопотання, а також інша сторона кримінального провадження мають бути завчасно повідомлені про місце та час його розгляду, проте їх неприбуття не повинно перешкоджати розгляду клопотання, за винятком випадків, коли їх участь визнана слідчим суддею обов'язковою.

Розгляд клопотання може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні.

Самий такий порядок розгляду клопотання відповідатиме засаді змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. В умовах змагальності сторін кримінального провадження сторона, яка ініціювала клопотання, відстоюватиме позицію щодо необхідності проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України, а інші сторона висловлюватиме свою позицію з приводу заявленого клопотання.

Очевидно, що за аналогією до ч. 5 ст. 244 КПК України, під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або з власної ініціативи заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

У цьому контексті важливим також є питання активності слідчого судді у встановленні підстав проведення допиту свідка, потерпілого в судовому засіданні.

Йдеться про право виходу слідчого судді за межі доводів, викладених у клопотанні слідчого, прокурора та підтриманих ними у судовому засіданні. Це може мати місце, наприклад, у випадках, коли слідчий суддя не вбачає небезпеку для життя та здоров'я свідка чи потерпілого, однак зі змісту клопотання та пояснень, наданих сторонами в судовому засіданні, вбачає інші обставини, що можуть вплинути на повноту та достовірність їх показань.

Вважаємо, що слідчий суддя, як представник судової влади у досудовому кримінальному провадженні, виходячи зі змісту засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, повинен відповідно до ч. 6 ст. 22 КПК України, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створювати необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. До того ж, реалізація засади диспозитивності у кримінальному провадженні зобов'язує слідчого суддю, суд вирішувати лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень КПК України (ч. 3 ст. 26 КПК України).

Отже, слідчий суддя вирішує клопотання сторони кримінального провадження (у тому числі, слідчого, прокурора) в межах заявлених обставин, виходити за межі яких з власної ініціативи він не повинен. Відповідно покласти в основу свого рішення, що приймається по суті клопотання, будь-які інші обставини, крім тих, які заявлені стороною, яка звернулась із клопотанням, і які викладені нею в самому клопотанні чи безпосередньо під час судового засідання по його розгляду, слідчий суддя не вправі.

Вислухавши доводи сторін, слідчий суддя видаляється до нарадчої кімнати і постановляє ухвалу, якою задовольняє клопотання та призначає судові засідання із допиту свідка чи потерпілого або відмовляє у задоволенні клопотання.

Ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання, як і ухвала про задоволення клопотання та проведення допиту, мають бути належним чином обґрунтовані та вмотивовані.

Як засвідчує аналіз ухвал слідчих суддів про відмову у задоволенні клопотання слідчого, прокурора про допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні, найчастіше підставами та мотивами відмови у задоволенні клопотання слідчого, прокурора стає відсутність у ньому обґрунтування конкретних і реальних обставин, які вказують на необхідність отримання від певної особи чи осіб показань і, водночас, існування на час подання й розгляду клопотання чи в майбутньому до часу розгляду матеріалів кримінального провадження судом небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, його тяжкої хвороби, розвиток і наслідки якої створюють небезпеку для життя чи можуть викликати тяжкі наслідки для здоров'я особи, наявності інших обставин, що можуть унеможливити в майбутньому їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань.

Так, слідчий суддя Марганецького міського суду Дніпропетровської області своєю ухвалою від 29 вересня 2015 року відмовила у задоволенні клопотання слідчого про допит свідка в судовому засіданні, зважаючи на те, що подане клопотання містить посилення лише на те, що здійснення такого допиту необхідне в зв'язку з тим, що свідок проживає в іншому місті, що визнано судом неналежним обґрунтуванням, оскільки в подальшому можливо вирішити питання про допит зазначеного свідка в режимі відеоконференції [153].

Слідчий суддя Рівненського міського суду Рівненської області свою ухвалою від 22 травня 2013 року відмовила у задоволенні клопотання слідчого про допит свідка у судовому засіданні, вважаючи його необґрунтованим, оскільки слідчим до клопотання не було подано жодного доказу про поважність причин неявки в судові засідання свідка [155].

Неврегульованим у КПК України є питання щодо того, чи є можливим допит свідка, потерпілого одразу після задоволення клопотання, чи слідчий суддя повинен призначати дату та час судового засідання на певний момент у майбутньому. Вочевидь, вирішення цього питання має залежати від конкретних обставин кримінального провадження та від аргументів сторін, наведених під час розгляду клопотання. Іншими словами, слідчий суддя у цьому випадку

наділяється дискреційними повноваженнями, які дозволять йому на власний розсуд визначитись із такою можливістю. Певним винятком можна назвати випадки здійснення виїзного судового засідання для допиту тяжко хворого свідка чи потерпілого, що пояснюється необхідністю організації такого допиту в іншому приміщенні, а також проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, проведення допиту з використанням відеоконференції (у разі необхідності здійснення певних дій підготовчого характеру).

Допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду (ч. 1 ст. 225 КПК України).

Неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні.

Допит особи згідно з положеннями ст. 225 КПК України може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні.

Разом з тим, у КПК України не врегульовано питання проведення допиту у випадку неявки в судове засідання особи, яка ініціювала цей допит. Враховуючи те, що допит у порядку ст. 225 КПК України здійснюється за правилами проведення допиту під час судового розгляду, тобто відповідно до ч. 6, 7 ст. 352, ч. 2 ст. 353 КПК України безпосередньо проводиться сторонами в межах прямого та перехресного допиту, за відсутності особи, яка звернулась із клопотанням про проведення такого допиту, ні слідчий суддя, ні інша сторона кримінального провадження (якщо вона з'явилась у судове засідання) провести цей допит не можуть.

У випадку неприбуття ініціатора допиту, що був належним чином повідомлений, у судове засідання слідчий суддя може відкласти судове засідання, визначити дату, час та місце нового засідання з урахуванням фактичних обставин

та вжити заходів для прибуття усіх учасників судового засідання у подальшому. Одночасно, якщо причина неприбуття є неповажною, слідчий суддя може порушити питання про відповідальність слідчого, прокурора або адвоката, які не прибули, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності.

У випадку ж повторної неявки особи – ініціатора допиту без поважних причин вважаємо слідчому судді слід повернути клопотання особі, яка його подавала, а судові засідання закрити, про що постановити ухвалу.

Варто звернути увагу і на випадки неявки в судові засідання самої особи, яка підлягає допиту. У таких випадках суд, як правило, спочатку відкладає судові засідання та вживає заходів до забезпечення розгляду клопотання про проведення допиту в судовому засіданні, у разі ж повторної неявки особи, яка підлягає допиту, слідчий суддя залишає клопотання без розгляду.

Так, слідчий суддя Новокаховського міського суду Херсонської області своєю ухвалою від 16 лютого 2015 року клопотання, внесені слідчим і погоджені прокурором прокуратури м. Нова Каховка, про допит свідка ОСОБА_3 у судовому засіданні залишив без розгляду. Слідчий суддя взяв до уваги те, що оскільки розгляд клопотання про допит свідка у судовому засіданні відбувається за обов'язковою участю слідчого, прокурора як сторони кримінального провадження та свідка, якого необхідно допитати, а у встановлений слідчим суддею процесуальний строк для забезпечення прийняття процесуального рішення по вказаному клопотанню відповідно до ст. 114 КПК України, у судові засідання свідок ОСОБА_3 двічі не доставлений, це перешкоджає повному, всебічному та неупередженому дослідженню обставин [154].

У судовій практиці зустрічаються й випадки повернення клопотання ініціатору допиту у разі неявки в судові засідання особи, яка підлягає допиту.

Так, слідчий суддя Буцацького районного суду Тернопільської області своєю ухвалою від 9 грудня 2013 року повернув прокурору клопотання слідчого про проведення допиту свідка ОСОБА_2 в судовому засіданні у зв'язку із неявкою свідка [149].

Слідчий суддя зобов'язаний контролювати хід допиту свідка, потерпілого, щоб уникнути зайвого витрачання часу, захистити свідка, потерпілого від образи або не допустити порушення правил допиту.

Після складання присяги свідком, потерпілим розпочинається його допит, який проводиться спочатку у формі прямого допиту, а потім – у формі перехресного допиту (за умови наявності в судовому засіданні протилежної сторони кримінального провадження).

Прямий допит свідка, потерпілого проводиться ініціатором допиту: у разі звернення із клопотанням сторони обвинувачення – зокрема, слідчим або прокурором; у разі звернення із клопотанням сторони захисту – зокрема, захисником або підозрюваним (якщо підозрюваний здійснює захист самостійно). Під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (ч. 6 ст. 352 КПК України).

Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка, потерпілого. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання (ч. 7 ст. 352 КПК України).

Загалом, метою перехресного допиту, що зародився як інститут англо-американської правової системи, визнається виявлення неправдивих показань, які були надані під час попереднього прямого допиту; дискредитація допитуваної особи (а відповідно і послаблення переконливості її показань); встановлення нових сприятливих для сторони факторів у межах обставин, які були предметом прямого допиту.

Під час допиту свідка, потерпілого сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження (ч. 8 ст. 352 КПК України).

Якщо свідок, потерпілий висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку про те, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має

право зажати від цього свідка, потерпілого конкретної відповіді – «так» чи «ні» (ч. 10 ст. 352 КПК України).

Свідок, потерпілий, даючи показання, має право користуватися нотатками, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті (ч. 12 ст. 352 КПК України).

Після допиту свідка, потерпілого йому можуть бути поставлені запитання слідчим суддею (головуючим).

Так само, як і при проведенні допиту свідка, потерпілого під час судового розгляду, у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, потерпілого, який підлягає допиту, слідчий суддя за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка, потерпілого постановляє вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка, потерпілого з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливило його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. У разі якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, потерпілого допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Перед постановленням відповідної ухвали слідчий суддя зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту свідка, потерпілого в умовах, що унеможливають його ідентифікацію, і в разі їх обґрунтованості відмовити у проведенні допиту свідка, потерпілого в порядку, визначеному ч. 9 ст. 352 КПК України.

Урахування викладених вище рекомендацій, на наш погляд, сприятиме однозначній та такій, що відповідатиме змісту закону, практиці проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Надалі розглянемо окремі питання такого виду допиту, як допит експерта.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України експерт може бути викликаний на допит до слідчого, прокурора й суду для надання роз'яснень або доповнень висновку судової експертизи. Втім,

необхідно звернути увагу, що на відміну від КПК 1960 року, який регламентував проведення такого допиту в окремих статтях (під час досудового слідства – ст. 201 та судового розгляду справи – ст. 311 КПК України), чинний КПК України містить лише норму, яка визначає порядок допиту експерта у суді (ст. 356).

У зв'язку з цим у науці та практиці кримінального процесу виникає питання щодо можливості проведення допиту експерта під час досудового розслідування.

Як вказує Є. Є. Демидова, у чинному КПК України серед слідчих (розшукових) дій такий допит, як допит експерта, не зазначений. Однак відповідно до п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК України експерт зобов'язаний прибути до слідчого й прокурора і надати відповіді на запитання під час допиту. Крім того, ч. 3 ст. 95 КПК України встановлює обов'язок експерта надавати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду [31, с. 62-63].

З цього можна зробити висновок, що під час досудового розслідування допит експерта також можливий, зокрема експерт може бути допитаним слідчим, прокурором, слідчим суддею.

Слід зазначити, що окрім можливості допиту експерта під час досудового розслідування, недостатньо вирішеними у теорії та практиці залишаються питання, зокрема, підстав та порядку проведення допиту експерта, процесуального значення отриманих в результаті його проведення даних.

Як ми вже зазначали у попередньому розділі цього дослідження, у спеціальній літературі зустрічаються суперечливі позиції щодо сутності допиту експерта.

Так, деякі вчені розглядають такий допит як основну процесуальну форму використання спеціальних знань у кримінальному процесі й вважають його самостійною слідчою (розшуковою) дією [14, с. 152; 39, с. 55; 101, с. 236; 187, с. 236; 13, с. 29]; інші – як доповнення або продовження висновку експерта, а результати допиту експерта – складовою частиною його висновку [36, с. 37; 99, с. 47; 31, с. 65].

Деякі вчені взагалі висловлюють пропозицію про виключення допиту експерта із практики досудового розслідування й судового розгляду та заміну його призначенням додаткових та повторних експертиз. Такий висновок мотивується тим, що реальна необхідність роз'яснень та доповнень висновку експерта виникає тоді, коли експертиза визнається недостатньо ясною і повною, а це є підставою проведення додаткової чи повторної експертизи. У такий спосіб, на їх думку, повністю усуваються всі умови для допиту експерта [96, с. 295-296].

У цьому контексті слід погодитись із думкою про те, що відповідно до КПК України допит експерта не є обов'язковою слідчою (судовою) дією, але він може бути проведений тільки після того, як усі дослідження завершені, висновок оформлений і наданий слідчому (суду). До надання висновку проведення допиту судового експерта неможливе, оскільки відсутній предмет допиту [187, с. 237].

Неприпустимо допитувати як судового експерта іншу обізнану особу, якщо вона не надавала висновку, з приводу якого ведеться допит. Така обізнана особа може надавати суду та сторонам допомогу як спеціаліст [53, с. 142; 87, с. 176].

За твердженням Є. Є. Демидової, допиту підлягає лише той експерт (або експерти), який безпосередньо проводив відповідне дослідження та надав висновок. Проведення допиту та провадження судової експертизи мають різні форми, але вони об'єднані досягненням спільної мети – надання слідчому (суду) та іншим учасникам кримінального процесу повних, об'єктивних й обґрунтованих відповідей на питання, що становлять предмет експертизи. Якщо висновок експерта дозволяє отримати конкретний результат застосування спеціальних знань обізнаною особою, то його допит надає можливість повною мірою його зрозуміти, оцінити й спрямувати на максимально ефективне використання для встановлення об'єктивної істини. Тобто розгляд допиту експерта самотійно є не логічним, оскільки без попередньо проведеної експертизи він втрачає сенс у своєму провадженні. Отже, такий допит не тільки залежить, а й обумовлюється проведенням певної судової експертизи, тому його слід розглядати як доповнення до висновку судової експертизи [31, с. 65-66].

Не заперечуючи такі міркування автора по суті, зазначимо, що вони є цілком справедливими, виходячи із змісту отриманих даних, оскільки дані, отримані внаслідок проведеної експертизи і зафіксовані у висновку експерта, і дані, отримані в результаті допиту експерта та зафіксовані у відповідному протоколі, дійсно пов'язані між собою, ґрунтуються на дослідженні одним і тим же експертом одних і тих самих фактичних даних і обставин. Водночас, за формою (підставами і порядком проведення), проведення експертизи і допит експерта є різними процесуальними актами. І саме з цих позицій допит експерта, на наш погляд, слід розглядати як вид допиту – слідчої (розшукової) дії, а не як доповнення до висновку експерта. Тим більше, що за правилами оцінки доказів, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд оцінюють усю сукупність зібраних доказів з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Висновок експерта є результатом використання спеціальних знань. У зв'язку з цим у слідчого, суду та інших учасників судового розгляду, які не володіють такими спеціальними знаннями, може виникнути необхідність в отриманні роз'яснень або доповнень висновку, якого дійшов судовий експерт, у роз'ясненні значення спеціальних термінів і формулювань, змісту методик дослідження, пояснень розбіжностей між заключною та дослідницькою частинами висновку. Якщо члени комісії судових експертів дійшли різних висновків, то під час допиту з'ясовуються причини таких розбіжностей [113, с. 290].

Експерта можуть допитувати й у таких випадках, коли немає необхідності в додаткових дослідженнях, а мова йде про роз'яснення термінології, окремих формулювань, уточнення даних, що характеризують компетенцію експерта і його відношення до справи; про необхідність більш детального опису ходу дослідження; коли слідчому потрібно роз'яснити розбіжність між обсягом поставлених питань і висновками експерта чи між дослідницькою частиною висновку й висновками; коли незрозумілі причини розбіжностей між членами

експертної комісії; при з'ясуванні питання, якою мірою експерт обґрунтовує свій висновок слідчими матеріалами, і т.д. У результаті допиту експерта той, хто допитує, може дійти висновку про необхідність призначити додаткову чи повторну експертизу [140, с. 364].

Крім того, в результаті допиту експерта можуть бути встановлені експертні помилки, допущені у висновку експерта [104, с. 385]. Проте, як вказує Є. Є. Демидова, завдяки проведенню допиту можна виявити наявність такої помилки у висновку експерта, однак усунути її можливо лише у тому разі, якщо вона не призвела до помилковості резолютивної частини висновку. В останньому випадку має призначатися повторна експертиза, а не проводитися допит експерта, оскільки за таких обставин проведення допиту експерта є заміною проведення судової експертизи, що є неприпустимим [31, с. 67].

Як відомо, під час допиту особа, яка допитується, дає показання.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

При цьому, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду, а свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому КПК України порядку.

Однак, на відміну від показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, показання експерта мають свою специфіку, обумовлену його функцією у кримінальному провадженні.

Експерт залучається до провадження у зв'язку із володінням ним спеціальними знаннями, необхідними для проведення експертизи. На відміну від свідка, він не має жодних відомостей щодо справи до призначення його експертом

і встановлює обставини, що мають доказове значення, завдяки своїм спеціальним знанням [101, с. 239]. Його допит надає можливість краще зрозуміти висновок експертизи, отримати необхідні роз'яснення й доповнення. При цьому експерт не дублює викладену у висновку інформацію, а уточнює її. Тому сутність допиту експерта виражається не в отриманні нового доказу, що є властивим для допиту інших осіб, а в уточненні, роз'ясненні або доповненні фактичних даних, які вже встановлені висновком експертизи [31, с. 68]. Водночас, слід уточнити, що допит свідка, потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого в окремих випадках також може бути проведений з метою уточнення, роз'яснення або доповнення тих фактичних даних, які вже були отримані від цих осіб під час попередніх допитів.

Що ж стосується відмови від допиту експерта загалом, то слід погодитись із думкою Є. Є. Демидової в тому, що при проведенні певних судових експертиз існує можливість повного або часткового знищення об'єкта дослідження, унаслідок чого проведення додаткової або повторної експертизи стає неможливим. У цьому випадку з'ясування обставин справи можливе лише під час проведення допиту експерта, який безпосередньо проводив цю експертизу. Виключення допиту експерта із практики досудового й судового слідства може призвести до втрати частини доказової бази, що позбавить слідчого і суд можливості повно й всебічно оцінити доказ у вигляді висновку експерта, що в свою чергу може призвести до прийняття слідчим помилкового рішення, а судом постановлення необ'єктивного вироку. Такий захід також можна визнати обмеженням вибору слідчого у збиранні та оцінці доказів [31, с. 69].

Таким чином, допит експерта має ряд особливостей, зокрема:

- 1) такий допит є процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні;
- 2) він може бути проведений як під час досудового розслідування, так і в судовому засіданні;
- 3) є видом допиту – слідчої (розшукової) дії;
- 4) проводиться лише після проведення експертизи та отримання висновку;

5) його метою є уточнення (роз'яснення або доповнення) наданого висновку експерта;

6) предмет допиту обмежено предметом та межами проведеної судової експертизи, її родом, видом та класом;

7) проводиться у випадках, коли відсутні підстави та необхідність у проведенні додаткових експертних досліджень;

8) результатом є отримання показань, зміст яких є доповненням до висновку судової експертизи [32].

Із прийняттям чинного КПК України можливості слідчого, прокурора у розслідуванні кримінальних правопорушень значно розширені, у тому числі, за рахунок можливості проведення слідчим, прокурором допиту свідка, потерпілого у режимі відеоконференції.

Згідно зі ст. 232 КПК України допит особи може бути проведений у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках:

1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;

2) необхідності забезпечення безпеки осіб;

3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;

5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Під відеоконференцією у кримінальному провадженні слід розуміти особливу процедуру, що виконується за посередництва телекомунікаційних технологій, за якої спілкування у вигляді обміну аудіо- і відео- інформацією між віддаленими учасниками слідчої дії відбувається на відстані (дистанційно), але в режимі реального часу. Недоцільно проведення слідчої дії у режимі

відеоконференції за участю осіб, які мають дефекти мови, зору чи слуху [97, с. 236].

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно зі ст. 225 КПК України – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників цього процесу. Якщо сторона кримінального провадження або потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.

Слідчий, прокурор повинні забезпечити участь свідка чи іншої особи, допит якої буде здійснюватися на значній відстані, та ідентифікувати її.

Спосіб виклику особи до місця проведення допиту передбачено у статтях 133, 135 КПК України.

З метою примусового забезпечення участі особи, яка буде допитуватись в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, слідчий, прокурор повинні дотримуватись положень Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [106].

Відповідно до цього листа усі клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжних заходів (ч. 2 ст. 131 КПК України), подаються до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування. Такі клопотання розглядаються слідчим суддею, який визначається автоматизованою системою документообігу суду в порядку,

передбаченому ч. 3 ст. 35 КПК України (незалежно від того, який слідчий суддя розглядав інші клопотання у цьому ж кримінальному провадженні раніше).

У випадку проведення досудового розслідування слідчою групою клопотання щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження також розглядаються слідчим суддею місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування. Підставою для визначення територіальної юрисдикції суду першої інстанції при розгляді клопотань щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження є постанова керівника відповідного органу досудового розслідування про створення слідчої групи, в якій визначено місце проведення досудового розслідування.

Виклик особи для проведення допиту дистанційно проводиться самим слідчим, який здійснює кримінальне провадження відповідно до положень статей 132–143 КПК України, або за його дорученням органом досудового розслідування за місцем перебування допитуваної особи чи оперативним підрозділом згідно зі ст. 41 КПК України.

За необхідності приводу даної особи до місця проведення допиту рішення приймається відповідно до положень Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження».

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішенням слідчого чи прокурора, перебуває у приміщенні, розташованому на території, що знаходиться під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії.

У разі перебування особи на території, що знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, відповідно до ч. 6 ст. 218 КПК України слідчий, прокурор мають право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на цій території або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати.

У такому ж порядку слідчий може своєю постановою доручити правоохоронному органу за місцем перебування допитуваної особи ідентифікувати її, вручити пам'ятку про її процесуальні права, перевірити документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим або прокурором, який надав доручення, зобов'язана у найстисліший термін організувати виконання зазначеного доручення. Постанова повинна відповідати вимогам ст. 110 КПК України.

Доручення складається у двох примірниках на офіційному бланку органу досудового розслідування чи прокуратури відповідного рівня. Воно має бути мотивованим, містити інформацію, необхідну для його виконання, чітко поставлене завдання, строки його виконання, у ньому повинен бути визначений конкретний слідчий чи прокурор, якому слід направляти матеріали його виконання.

За необхідності вжиття заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування слідчий, прокурор можуть доручити виконання цих функцій оперативному підрозділу, що перебуває під його юрисдикцією, або слідчому слідчій групі, якщо вона була створена у межах кримінального провадження.

Уповноважені оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України). Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора.

Керівник органу, якому доручено забезпечення виконання доручення слідчого, прокурора, повинен негайно повідомити прокурора та слідчого про неможливість виконання доручення, його затримку з обґрунтуванням причини і повідомленням про вжиття заходів до подолання перешкод у виконанні доручення.

Контроль за дотриманням строків та повноти виконання доручення слідчого, прокурора здійснюється начальником уповноваженого оперативного підрозділу.

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно, утримується в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, то такі дії здійснюються службовою особою цієї установи також на підставі доручення слідчого, прокурора.

Допит малолітнього, неповнолітнього свідка чи потерпілого може проводитися з використанням відеоконференції, якщо проведення допиту в такому режимі вимагають інтереси кримінального провадження (для об'єктивного з'ясування обставин) або безпека неповнолітнього (для уникнення тиску з боку учасників кримінального провадження, обвинуваченого чи інших негативних наслідків для допитуваного).

Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться за правилами, визначеними у ст. 226 КПК України в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря, явку яких повинен забезпечити слідчий або прокурор відповідно до зазначеного вище порядку.

До початку допиту у режимі відеоконференції слідчий чи за його дорученням спеціаліст, участь якого доцільно забезпечити у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії, зобов'язаний:

- активувати технічні засоби відеозапису, зареєструватись у системі;
- перевірити працездатність технічних засобів відеозапису, а також провести тестування пристроїв (мікрофони, камери тощо) та впевнитись у тому, що вони працюють нормально, а відеоконференція і її запис здійснюються правильно.

Під час допиту в режимі відеоконференції слідчий або за його дорученням спеціаліст, здійснює поточний контроль якості звуку і відео, а також контроль працездатності технічних засобів відеозапису шляхом спостереження за їх роботою.

Використовувані (застосовувані) під час слідчої дії технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення та звуку. Учасникам слідчої дії має бути забезпечена можливість чути та бачити її хід, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені процесуальним законодавством.

Для якісної організації запису всі учасники слідчої дії повинні висловлюватися голосно і виразно. За необхідності слідчий має звернутися до учасників допиту з проханням говорити голосніше чи змінити місце власного розташування у разі нечіткого зображення.

При виявленні технічних неполадок, що перешкоджають проведенню процесуальної дії, в ході підготовки системи до та під час її проведення слідчий повинен зупинити проведення такої слідчої дії до відновлення працездатності технічних засобів відеозапису, зазначивши про це у протоколі допиту.

Якщо неможливо провести процесуальну дію в режимі відеоконференції у зв'язку з обставинами, які виключають можливість її проведення (тривала хвороба, наявність відповідного клопотання тощо), а також у випадку наявності технічних неполадок, що перешкоджають проведенню процесуальної дії в режимі відеоконференції, органи, уповноважені на проведення цієї слідчої (розшукової) дії, відповідно до положень статей 218, 232 КПК України повідомляють один одного про це засобами телефонного зв'язку, шляхом направлення телефонограми, що складається уповноваженою особою та долучається до матеріалів кримінального провадження.

Після закінчення проведення слідчої (розшукової) дії у режимі відеоконференції слідчий має ознайомити учасників відеоконференції з її результатами шляхом перегляду відеофонограми:

- здійснити запис відеофонограми на носії відеозапису, створивши резервну та робочу копії;
- перевірити якість запису резервної копії;
- резервну та робочу копії долучити до матеріалів кримінального провадження;
- вилучити відеограму з технічного засобу відеозапису.

Про хід виконання цих заходів слідчий, прокурор повинні зробити записи у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Після закінчення слідчої (розшукової) дії у режимі відеоконференції слідчий або за його дорученням спеціаліст зобов'язаний заблокувати технічні засоби відеозапису або вийти з відповідної програми.

Резервна копія зберігається в наглядовому провадженні.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо. Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність слідчої (розшукової) дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, виняток становлять випадки, коли сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними (частини 3, 6 ст. 107 КПК України).

Протокол про проведення слідчої (розшукової) дії повинна складати як особа, яка ідентифікувала допитувану особу та вручила їй пам'ятку про її права, так і особа, яка безпосередньо провела зазначену слідчу (розшукову) дію. Обидва протоколи повинні зберігатися в матеріалах кримінального провадження [15, с. 69-70].

2.2. Проведення одночасного допиту двох вже допитаних осіб

Виконання завдань кримінального провадження відбувається в правових умовах, визначених кримінальним процесуальним законодавством. При цьому,

пошук та нормативне закріплення ефективних і адекватних характеру та рівню злочинності процесуальних засобів захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, зокрема, за умови охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, є одним із напрямів державної політики у боротьбі зі злочинністю.

Ефективність кримінальної процесуальної діяльності, успішність виконання завдань кримінального провадження багато в чому визначається якістю законодавчої регламентації та практики використання передбачених законом процесуальних дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, тобто слідчих (розшукових) дій, до числа яких належить і допит.

Не протиставляючи допит іншим слідчим (розшуковим) діям і, виходячи з того, що досягти повноти та об'єктивності розслідування можливо лише з використанням усієї сукупності слідчих (розшукових) дій, усе ж таки можна стверджувати, що без кваліфікованого проведення допитів неможливо забезпечити успіх розслідування, встановлення всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження. Не випадково проблеми ефективності допитів та використання їх результатів у доказуванні є одними із найбільш важливих у діяльності органів досудового розслідування, а по тому, наскільки добре слідчий оволодів майстерністю допиту, можна зробити висновок про його професійність.

Допит є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією, що на перший погляд, видається занадто простою, однак насправді її кваліфіковане проведення вимагає не тільки знання закону і його творчого застосування, а й певного життєвого досвіду, вміння обирати різні методи спілкування та впливу на особистість з урахуванням її індивідуально-вікових особливостей.

Аналіз чинного КПК України доводить, що в ньому здійснена спроба акумулювати більшість прогресивних досягнень кримінально-процесуальної науки, реалізувати позитивний досвід інших країн. Не став виключенням у цьому й інститут слідчих (розшукових) дій, який зазнав чимало змін. Так, серед іншого,

на заміну очній ставці (що визначалась КПК України 1960 року як окрема слідча дія), введено різновид допиту – одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб.

Доводиться констатувати, що на сьогодні, незважаючи на високу інформативність та оперативність отримання інформації, проведення цієї слідчої (розшукової) дії не є популярним та результативним. З однієї сторони, це можна пояснити складністю її підготовки та проведення, а з іншої – недостатньо чіткою законодавчою регламентацією, недостатністю знань і професійних комунікативних вмінь слідчого, ставленням до мети її проведення виключно як до закріплення раніше наданих показань [166, с. 548-549].

Викладене свідчить про недостатність наукового дослідження відповідних питань, як у теоретичній, так і практичній площині, що вимагає їх більш глибокого аналізу та вивчення.

Насамперед, слід зазначити, що одночасний допит – це особливий різновид допиту, що полягає у допитуванні по черзі в присутності один одного двох чи більше вже допитаних за одними й тими ж обставинами кримінального провадження осіб з числа свідків, потерпілих, підозрюваних, їх аналізі й безперервному порівнянню (співставленню) для з'ясування причин розбіжностей у цих показаннях.

Одночасний допит, як і будь-яка інші слідча (розшукова) дія, покликаний вирішувати загальні завдання доказування, виконуючи, водночас, і спеціальні завдання за особливої організації і тактики.

Відповідно завданнями одночасного допиту слід вважати: з'ясування причин розбіжностей в показаннях раніше допитаних осіб та їх усунення; викриття одного із допитаних в умисному або помилковому наданні неправдивих показань; посилення тактико-психологічного впливу на несумлінного учасника слідчої (розшукової) дії з метою схиляння його до дачі правдивих показань; зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного учасника (учасників) одночасного допиту; виявлення й встановлення нових обставин розслідуваної події; додаткова перевірка й закріплення показань свідків, потерпілих,

підозрюваних; мінімізація тактичних ризиків, які полягають в унеможливленні неправомірного психологічного впливу на учасника (учасників), зміни показань добросовісних (правдивих) учасників, розголошення таємниці слідства тощо.

Співставлення та порівняння кримінальних процесуальних норм про порядок проведення допиту загалом і порядок проведення одночасного допиту зокрема дає підстави для виділення таких особливостей одночасного допиту:

1. Метою інших видів допиту є отримання показань від особи про відомі їй обставини події, мета ж одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб – з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях;

2. Предмет допиту значно ширше предмету одночасного допиту: якщо предметом допиту є будь-які обставини, що мають значення для кримінального провадження, то предметом одночасного допиту є конкретні обставини, про які учасники одночасного допиту дали суперечливі показання на попередніх допитах, і які стосуються зазвичай лише частки інформації про злочин, що отримана під час допиту від чітко окресленої законом категорії учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, підозрюваних);

3. Одночасний допит є слідчою (розшуковою) дією завжди спрямованою на перевірку вже отриманих доказів, що, водночас, не виключає можливості отримання нових доказів під час її проведення;

4. Організація одночасного допиту значно відрізняється від організації допиту і є більш складною, оскільки активними учасниками цього виду допиту є одночасно дві та більше раніше допитані особи;

5. Одночасний допит має свою тактичну своєрідність: під час його проведення застосовуються тактичні прийоми психологічного впливу, які найкраще відповідають принципам психологічної конфронтації та притаманні саме одночасному допиту;

6. У психологічному аспекті одночасний допит також відрізняється від інших слідчих (розшукових) дій, адже він є одним з найпотужніших засобів психологічного впливу його учасників (безпосередніх учасників одночасного допиту, їх представників, законних представників, захисників, допоміжних

учасників – педагогів, перекладачів та ін.) один на одного. Ці взаємні впливи пов'язують слідчого, прокурора й осіб, які беруть участь в одночасному допиті, в єдину систему інформаційної та психологічної взаємодії, і роль слідчого, прокурора полягає в управлінні і контролі за функціонуванням цієї системи.

Процесуальний порядок проведення одночасного допиту регламентований у ч. 9 ст. 224 КПК України. Зважаючи на те, що одночасний допит, як і будь-яка слідча (розшукова) дія, має проводитись у урахуванням загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України), одним із визначальних питань у нормативній регламентації одночасного допиту є підстави його проведення.

Відповідно до ч. 2 ст. 223 КПК України підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети, метою ж одночасного допиту згідно ч. 9 ст. 224 КПК України є з'ясування причин розбіжностей у показаннях двох чи більше вже допитаних осіб. Таким чином, підставами для проведення одночасного допиту є наявність достатніх відомостей, що вказують на необхідність і можливість з'ясування причин розбіжностей у показаннях двох чи більше вже допитаних осіб.

Незважаючи на те, що ні чинний КПК України, ні КПК України 1960 року, що діяв до нього і регулював проведення очної ставки, не містять вказівки на те, що виявлені у показаннях розбіжності, мають бути істотними, вважаємо, що необхідність з'ясування причин розбіжностей обумовлюється саме істотністю останніх. За відсутності істотності розбіжностей проведений одночасний допит матиме формальний характер.

Задля усунення такого невинуватеного процесуального спрощення, а також спонукання слідчих, прокурорів до проведення одночасного допиту з урахуванням його принципових відмінностей процесуального, тактичного, психологічного характеру від допиту, пропонуємо викласти перше речення абз. 1 ч. 9 ст. 224 КПК України у такій редакції: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин істотних розбіжностей у їхніх показаннях».

Питання про істотність розбіжностей у показаннях повинен вирішувати слідчий, прокурор, які наділені правом проведення одночасного допиту, шляхом співставлення отриманих показань з іншими доказами. На наш погляд, розбіжності є істотними тоді, коли вони, по-перше, місять взаємовиключні відомості про одні й ті ж обставини, а по-друге, самі ці обставини є такими, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження.

Причинами розбіжностей у показаннях можуть бути:

1) сумлінна омана. У цьому випадку головне завдання слідчого, прокурора – ліквідувати цю омани на одночасному допиті, а не поглиблювати її;

2) завідомо неправдиві показання, в тому числі й самообмова одного або кількох учасників одночасного допиту. У цьому випадку слідчому, прокурору необхідно, насамперед, зрозуміти мотиви завідомо неправдивих показань, а вони можуть бути найрізноманітнішими: прагнення уникнути кримінальної відповідальності або пом'якшити її, небажання видавати співучасників, родинні почуття, страх помсти, підкуп, сором, хибне розуміння солідарності, дружби тощо;

3) протиріччя, пов'язані з колишнім злочинним досвідом допитуваного. Слідчому, прокурору в цьому випадку слід детально вивчити попередні кримінальні провадження й оперативні матеріали для встановлення причини розбіжностей;

4) неприязні відносини між учасниками одночасного допиту. У цьому випадку конфлікт на одночасному допиті є продовженням конфліктної ситуації в житті, а тому до прийняття рішення про проведення одночасного допиту за таких обставин слід підходити дуже обережно і при цьому глибоко вивчити конфлікт та його причини;

5) відмінні рольові позиції учасників одночасного допиту у події, що є предметом розслідування, а також різний соціальний та інший статус у житті (керівник – підлеглий, багатий – бідний, водій – пішохід тощо);

6) відмінності у темпераменті або психофізіологічному стані того чи іншого допитуваного.

Слід звернути увагу на те, що закон не зобов'язує слідчого, прокурора проводити одночасний допит раніше допитаних осіб, навіть за наявності істотних розбіжностей в їх показаннях.

Так, ухвалою від 11 червня 2015 року слідчий суддя Галицького районного суду м. Львова відмовив у задоволенні скарги М. на рішення слідчого про відмову в задоволенні клопотання про проведення одночасного допиту підозрюваного та свідків. Своє рішення слідчий суддя обґрунтував, зокрема, й тим, що такий допит є правом, а не обов'язком слідчого [150].

Необхідність і доцільність проведення одночасного допиту мають встановлюватись слідчим, прокурором у кожному конкретному випадку, виходячи з фактичних обставин кримінального провадження, доказової важливості обставин, з приводу яких у показаннях раніше допитаних осіб виявлені істотні розбіжності, можливості перевірки цих обставин іншими способами, особистісних характеристик осіб, яких планується одночасно допитати, у тому числі їх взаємовідносин, тощо. У цьому питанні слідчим, прокурором мають бути зважені усі «за» і «проти», оскільки в деяких випадках проведення одночасного допиту, особливо більше ніж двох осіб, може бути даремним, а інколи і шкідливим.

Тривалий час у процесуальній та криміналістичній літературі вказувалось на необхідність особливої обережності у проведенні одночасного допиту (очної ставки) з участю неповнолітніх. Це пояснюється їх особливими емоційними переваженнями у зв'язку із участю у проведенні слідчої (розшукової) дії, підвищеним навіюванням, можливістю негативного впливу на них зі сторони дорослих учасників слідчої (розшукової) дії, що в результаті може призвести до недостовірності показань неповнолітніх [56, с. 19-20; 86, с. 43].

У слідчій практиці зустрічались випадки, описані і в спеціальній літературі, коли неповнолітні учасники одночасного допиту (очної ставки), підпадаючи під вплив дорослого, як правило, підозрюваного, відчуваючи страх, змінювали показання, надані раніше, і взагалі відмовлялись давати показання або давали неправдиві показання.

Очевидно керуючись саме цими обставинами, як мотивами, законодавець заборонив проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування (абз. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України).

Разом з тим, вважаємо, що проведення чи не проведення одночасного допиту, навіть у таких випадках, за своєю природою є тактичним, а не процесуальним (правовим) рішенням слідчого, прокурора, а тому обмежувати доказові можливості останніх у такий спосіб (на рівні закону), на наш погляд, не варто, у зв'язку з чим абз. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України слід виключити.

У спеціальній літературі також вказується на необхідність обережного підходу до проведення одночасного допиту (очної ставки) у випадках, коли про це заявляє клопотання учасники (або їх представники), які, на думку слідчого (прокурора), дали неправдиві показання. Частіше за все такі клопотання заявляють для того, аби спробувати під час одночасного допиту схилити учасника, який дав правдиві показання, до того, щоб він відмовився від своїх показань або змінив їх, що нерідко вдається через незадовільну підготовку до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, недосвідченість слідчого, тощо [115, с. 335].

Водночас, як відомо, про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання має виноситись вмотивована постанова з наведенням підстав, мотивів прийняття постанови, їх обґрунтування (ч. 5 ст. 110, ч. 2 ст. 220 КПК України). Формальна відмова у задоволенні клопотання, у тому числі про проведення одночасного допиту, може бути оскаржена і скасована.

Так, ухвалою від 26 червня 2015 року Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська скаргу на постанову прокуратури Дніпропетровської області від 20 травня 2015 року про відмову в задоволенні клопотання про одночасний допит свідків задовольнив, а постанову прокуратури Дніпропетровської області

від 20 травня 2015 року про відмову в задоволенні клопотання про одночасний допит свідків – скасував, як таку, що має спірний характер і не відповідає вимогам закону [151].

На початку одночасного допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань (абз. 1 ч. 9 ст. 224 КПК України). Учасникам одночасного допиту також мають бути роз'яснені їх права на допиті та порядок проведення допиту.

Після виконання цих дій слідчий (прокурор) переходить до безпосереднього проведення одночасного допиту. Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит. Зазвичай, першому пропонується дати показання тому учаснику, який, на думку слідчого (прокурора), на попередньому допиті дав правдиві показання. Така тактика дій слідчого (прокурора) є виправданою у випадках, коли він не впевнений у психологічній стійкості такої особи, допускає можливість зміни нею показань під впливом іншого учасника (інших учасників) одночасного допиту.

Після дачі показань слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання кожному із учасників одночасного допиту. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники також мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту, з дозволу слідчого, прокурора, про що робляться відмітки у протоколі одночасного допиту.

Під час одночасного допиту слідчий, прокурор можуть пред'являти речові докази, документи, оголошувати показання, надані учасниками одночасного допиту на попередніх допитах, але лише після давання ними показань (або відмови від давання показань), що фіксується у протоколі одночасного допиту.

У протоколі одночасного допиту, як правило, показання викладаються у тій послідовності, в якій вони давались. Кожен учасник допиту підписує свої показання, кожен сторінку протоколу і протокол загалом.

На завершення слід зазначити, що одночасний допит є однією з найбільш складних за організацією та тактикою проведення слідчих (розшукових) дій. Разом з тим, у багатьох складних ситуаціях, коли існує брак доказів, наявні суперечності у системі доказів, проведення одночасного допиту може стати переломним моментом у розслідуванні. Саме тому одночасний допит посідає одне з ключових місць серед засобів усунення протидії розслідуванню у формі давання неправдивих показань й розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб, що виникли внаслідок надання неправдивої інформації, або помилок у сприйнятті та розумінні подій допитаною особою (потерпілим, свідком, підозрюваним). Ефективності проведення одночасного допиту сприятиме його належна підготовка, вміння використання слідчим, прокурором відповідних тактичних прийомів, урахування соціально–психологічних характеристик допитуваних осіб [48].

Висновки до розділу 2

Дослідження порядку проведення вербальних слідчих (розшукових) дій дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Допит судового експерта як різновид допиту має певні особливості. Проведений нами аналіз дозволяє виділити найбільш суттєві його ознаки: 1) такий допит є процесуальною формою використання спеціальних знань обізнаних осіб у кримінальному судочинстві; 2) може бути проведений як під час досудового розслідування, так і в суді; 3) не є обов'язковою слідчою (судовою) дією; 4) відбувається лише після проведення судової експертизи та отримання висновку; 5) метою є уточнення (роз'яснення або доповнення) наданого висновку експертизи; 6) предмет допиту обмежено предметом проведеної судової експертизи, її родом, видом та класом; 7) проводиться у випадках, коли немає

необхідності у проведенні додаткових досліджень; 8) результатом є отримання роз'яснень, зміст яких є доповненням до висновку судової експертизи.

2. Ефективності проведення одночасного допиту сприятиме його належна підготовка, вміле використання слідчим, прокурором відповідних тактичних прийомів, урахування соціально–психологічних характеристик допитуваних осіб.

3. Проведення чи непроведення одночасного допиту, навіть випадках, передбачених абз. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України, за своєю природою є тактичним, а не процесуальним (правовим) рішенням слідчого, прокурора, а тому обмежувати доказові можливості останніх у такий спосіб (на рівні закону), на наш погляд, не варто, у зв'язку з чим абз. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України слід виключити.

РОЗДІЛ 3

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

3.1. Проведення огляду

Відповідно до ст. 237 КПК України з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів.

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню

огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Певні особливості має проведення огляду трупа. Так, огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

Огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил про огляд житла чи іншого володіння особи.

Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті.

Слід звернути увагу на деякі особливості проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи.

Процесуальний порядок проведення огляду, як і обшуку, в житлі чи іншому володінні особи представляє собою групу правил, які безпосередньо регламентують дії слідчого та інших осіб, що беруть участь в їх проведенні. Враховуючи достатньо глибокий ступінь наукової розробленості питань процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі обшуку і огляду, зупинимось лише на окремих аспектах проблеми.

Беручи за основу відповідні положення, розроблені С. А. Шейфером щодо структурних елементів інституту слідчих дій [176, с. 26-34], можна виділити наступні групи загальних правил проведення огляду (обшуку) в житлі чи іншому володінні особи:

1) правила, що визначають коло осіб, що беруть участь в цих діях. Проводити огляд (обшук) в житлі чи іншому володінні особи в межах своїх повноважень можуть співробітник оперативного підрозділу у межах виконання доручення слідчого, слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор. А брати участь в їх проведенні, крім названих осіб, можуть (а у визначених законом випадках і зобов'язані) особа, що займає приміщення (підозрюваний та будь-яка інша особа, в якій проводиться обшук чи огляд), повнолітні члени родини обшукуваного, представник житлово-експлуатаційної організації або місцевої Ради народних депутатів, захисник, представник підозрюваного, потерпілий, представник потерпілого, спеціаліст, поняті, перекладач та ін.

Згідно статей 234, 237 КПК України при проведенні огляду (обшуку) має бути забезпечена присутність особи, яка займає приміщення, в якому проводиться слідча (розшукова) дія. Ця норма закріплює не тільки право особи, яка займає приміщення, брати участь у проведенні огляду (обшуку), а й передбачає необхідність її присутності. Незабезпечення за наявності до того можливості участі такої особи є грубим порушенням закону, прав цієї особи і має потягнути за собою визнання протоколу огляду (обшуку), як і їх результатів недопустимим доказом. У разі, якщо присутність особи, яка займає приміщення, забезпечити не вдалось, у протоколі огляду (обшуку) слід мотивувати причини відсутності цієї особи з посиланням на конкретні матеріали, що підтверджують неможливість такої присутності. До того ж, якщо у кримінальному провадженні бере участь захисник, то орган досудового розслідування зобов'язаний забезпечити його

присутність при проведенні всіх слідчих (розшукових) дій, що провадяться стосовно чи з участю підозрюваного.

При провадженні огляду (обшуку) посадова особа зобов'язана забезпечити присутність не менше двох понятих, які залучаються для засвідчення факту провадження слідчої (розшукової) дії, її перебігу та результатів. У тому випадку, коли обшук або огляд проводяться в одному приміщенні, проте в різних його частинах, наприклад, одночасно в різних кімнатах житлового будинку, то в кожній з кімнат має бути забезпечена присутність понятих і особи, яка займає приміщення [123, с. 152];

2) правила, що встановлюють гарантії прав і законних інтересів учасників слідчих (розшукових) дій. Ці правила забезпечують реалізацію процесуального статусу особи, захищають її життя, здоров'я, честь і гідність, створюють умови для об'єктивного відображення виявлених даних. До них належать:

— обов'язок слідчого роз'яснювати всім особам, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, їх права та обов'язки. У разі необхідності слідчий роз'яснює учасникам слідчої (розшукової) дії відповідальність за розголошення даних досудового слідства. Ігнорування цієї вимоги закону, нероз'яснення учаснику слідчої (розшукової) дії, і особливо особі, в приміщенні якої вона проводиться, її прав є підставою для сторони захисту вимагати визнання протоколу недопустимим доказом;

— заборона під час проведення слідчих (розшукових) дій застосовувати насильство, погрози та інші незаконні способи отримання інформації, вчиняти дії, що принижують честь і гідність особи, є небезпечними для її життя та здоров'я;

— заборона проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час, за винятком невідкладних випадків;

3) правила, що визначають зміст пошукових і пізнавальних операцій під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також умови, що забезпечують їх ефективність. Закон встановлює форму здійснення пошукових і пізнавальних дій

під час проведення огляду (обшуку), у тому числі в житлі чи іншому володінні особи, а також передбачає заходи, що забезпечують доступ слідчого до джерел інформації та перешкоджають її спотворенню. Ефективність проведення слідчих (розшукових) дій забезпечується також можливістю застосування технічних засобів для виявлення, фіксації і вилучення доказової інформації;

4) правила, що встановлюють форму засвідчення перебігу та результатів слідчих (розшукових) дій. Обов'язковим і необхідним, заключним етапом збирання доказів є їх фіксація в передбаченій законом формі. Фіксація доказів – це система дій слідчого, що здійснюється на підставі кримінального процесуального закону, і спрямована на перетворення сприйнятої ним доказової інформації в форму, яка забезпечує максимально повне збереження і використання отриманих даних в доказуванні.

Використання бланків протоколів слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних документів, як зазначається у літературі, має ряд переваг:

а) вони сприяють більш повному і точному дотриманню вимог КПК України (у протоколах відображаються обов'язкові умови провадження слідчих дій, права і обов'язки осіб, які беруть в них участь тощо);

б) бланки спрощують і скорочують сам процес складання протоколів;

в) наявність у бланках наперед надрукованих фрагментів скорочує обсяг рукописних записів і відповідно економить час;

г) використанням бланків досягається уніфікація протоколів (моделювання певної логіко-інформаційної композиції тексту з найбільш оптимальним поєднанням текстових формул (кліше), які відповідають ситуаціям, що найчастіше зустрічаються, з тим, щоб при мінімумі слів точно і зрозуміло передати максимум юридично значимої і доцільної інформації) що, зокрема, полегшує ознайомлення з матеріалами справи осіб, які мають на це право;

д) застосування бланків підвищує культуру документування слідчих дій загалом [112, с. 145];

5) правила про заходи примусу, що забезпечують виконання учасниками слідчої (розшукової) дії своїх обов'язків. Слід зазначити, що регламентуючи порядок проведення огляду (обшуку) в житлі чи іншому володінні особи, і покладаючи на окремих учасників цих слідчих (розшукових) дій певні обов'язки, закон не завжди послідовно забезпечує їх виконання. Так, у нормах КПК України не встановлена відповідальність спеціаліста за ухилення від явки до слідчого і виконання своїх обов'язків. Не передбачена така відповідальність і для понятих, залучення яких є серйозною проблемою на практиці.

Серед видів огляду особливе місце займає і огляд місця події.

Саме огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Відповідно важливим питанням у цьому аспекті є питання визначення поняття «місце події».

Зважаючи на те, що КПК України не визначає цього поняття, у криміналістиці місцем події вважають ділянку місцевості чи приміщення, у межах якого виявлені сліди кримінального правопорушення. Межі місця події можуть бути досить чіткими в тих випадках, коли події розгортались чітко в одному місці, наприклад, у випадку вбивства, що відбулось у квартирі багатоквартирного будинку, місце події буде обмежене межами цієї квартири. При масштабних подіях, місце події може становити площу в десятки гектарів землі. Чіткі природні межі місця події можуть бути встановлені не завжди, у таких випадках їх встановлюють штучно, наприклад, радіусом двісті метрів навколо трупа, виявленого у лісовій місцевості, тощо [164, с. 144].

Огляд місця події як слідча (розшукова) дія набуває значення для кримінального провадження лише в тому випадку, коли його результати будуть належним чином процесуально оформлені, тобто якщо будуть дотримані всі процесуальні умови огляду, які включають встановлену законом фіксацію

результатів огляду.

Зі змісту ст. 237 КПК України, випливає, що в протоколі огляду повинні фіксуватися обстановка події, сліди злочину, речові докази та інші обставини, що спостерігалися учасниками слідчої (розшукової) дії. Відповідно до норм КПК України, протоколювання є обов'язковим методом фіксації доказової інформації, і норма ст. 237 КПК України передбачає, що у протоколі огляду місця події повинно описуватися все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому саме вигляді, в якому спостерігалось під час проведення дії. Посадова особа, яка складає протокол огляду, повинна пам'ятати, що на підставі зафіксованого в протоколі будуть робитися висновки різного характеру, він буде використовуватися у ході досудового розслідування та судового розгляду. Наприклад, суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції може робити висновки про обстановку, об'єктивність, методичність і своєчасність огляду місця події за тими процесуальними документами, які відображають огляд та наявні в матеріалах кримінального провадження [125, с. 42].

При складанні протоколу необхідно керуватися правилами, передбаченими статтями 104 і 237 КПК України, та дотримуватися вимог, розроблених криміналістичною наукою. Основні з них полягають у тому, що протокол повинен повно і точно відображати фактичні обставини події, виявлені на місці події.

Необхідно погодитися з думкою М. Ф. Сокирана про те, що чинна система кримінально-процесуальних норм щодо використання науково-технічних засобів свого часу була зорієнтована на суспільні відносини та рівень розвитку науки й техніки початку 60-х р.р. XX століття, і, незважаючи на деякі зміни та доповнення, внесені до КПК України, практично повністю зберегла свої основні риси до цього часу й тому потребує серйозного реформування [129, с. 7]. Водночас, Л. М. Карнеєва, О. Р. Ратінов і Л. П. Хілобок наголошують на тому, що протокол зберігає своє значення і без доповнень його застосування, хоча програє при цьому в повноті, точності, наочності, переконливості і доступності [43, с. 25].

У той же час, збереження за технічними засобами фіксації статусу додатка до протоколу слідчої дії все більше вступає у суперечність із сучасним рівнем

злочинності, коли традиційних методів боротьби з нею стає вже недостатньо. Зумовлено це тим, що успіх боротьби зі злочинністю значною мірою визначається впровадженням у практику розслідування злочинів технічних засобів, у тому числі і тих з них, які призначені для фіксації ходу і результатів проведення слідчих дій.

Проте, як справедливо зазначає В. Ю. Шепітько, застосування технічних засобів і прийомів, визнається правомірним, якщо воно прямо передбачено законом (іншими нормативно-правовими актами) і не суперечить закону за своєю суттю [180, с. 199].

Свого часу А. А. Леві та М. О. Селіванов висловлювали пропозицію про доцільність виділення матеріалів технічної фіксації, що додаються до протоколів слідчих дій, у самостійний вид доказів шляхом розширення переліку їх джерел [76, с. 34]. Аналогічну позицію висловлював С. А. Шейфер, який обґрунтовував необхідність надання фоно- та відеограм, виготовленим при проведенні слідчих дій, значення окремих доказів, наголошуючи при цьому, що кожен з них може використовуватися тільки у поєднанні з протоколом відповідної дії [178, с. 164].

Незважаючи на те, що у чинному КПК України питанням застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження, у тому числі слідчих (розшукових) дій, присвячено окремі статтю (107), результати такого технічного документування зберігають процесуальний статус додатка до протоколу.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 105 КПК України додатками до протоколу можуть бути, зокрема, стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Застосування технічних засобів фіксації не звільняє слідчого від точного дотримання правил складання протоколу, передбачених у законі. Більше того, в матеріалах технічного запису повинні міститися відомості: а) про місце і дату проведення слідчої (розшукової) дії; б) час її початку і закінчення; в) посада, прізвище та ініціали особи, що склала протокол; г) прізвище, ім'я та по батькові кожної особи, яка бере участь у слідчій (розшуковій) дії, а в необхідних

випадках – їх адреси та інші дані про осіб.

Як вказує Л. Д. Скільська, протокол слідчої дії у разі застосування технічних засобів фіксації, по суті, містить дублюючу інформацію, що не виправдано ускладнює діяльність слідчого і викликає на практиці критичні зауваження. Проте повна відмова від складання протоколу вбачається передчасною, незважаючи на всі переваги технічної фіксації перед протоколюванням. Для цього необхідно створити передумови: прийняти відповідну правову базу та забезпечити належний рівень технічної оснащеності органів досудового розслідування [125, с. 45].

Забезпечення законності при проведенні слідчих (розшукових) дій, у тому числі огляду місця події, багато в чому залежить від розширення сфери обов'язкового застосування науково-технічних засобів у кримінальному провадженні. Вбачаємо за доцільне передбачити обов'язкове використання фотографування, аудіо- і (або) відеозапису, кінозйомки та інших засобів наочного відображення в ході проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, якщо цим не обмежуються права і законні інтереси учасників кримінального провадження, зокрема учасників слідчої (розшукової) дії.

Виокремлення етапів (елементів) процесу доказування, на яких є можливим або обов'язковим застосування технічних засобів, на думку Ж. Л. Рибалко, дозволить встановити межі допустимості використання технічних засобів під час здійснення кримінального процесуального доказування, а також сприятиме деталізації можливостей по застосуванню технічних засобів на тому чи іншому етапі доказування.

При цьому, вказується, що етап збирання доказів включає в себе як складові, на яких можуть застосовуватися технічні засоби (виявлення, фіксація та вилучення доказів) так і елементи, що не передбачають застосування технічних засобів (зберігання доказів).

Застосування технічних засобів на етапі збирання доказів дозволяє вирішувати такі завдання.

1. Більш повно та наочно зафіксувати картину місця події, а також

перебіг і результати проведення окремих слідчих (розшукових) дій та судового процесу. Зокрема, використання засобів аудіовізуальної фіксації інформації під час проведення огляду, пред'явлення для впізнання, допиту, обшуку, освідчування особи та інших процесуальних дій, у ході оперативно-розшукових заходів та розгляду справи в суді дозволяє суттєво доповнюють протокол слідчої (розшукової) дії.

2. Виявляти та фіксувати сліди кримінальних правопорушень. Йдеться про техніко-криміналістичні прилади та пристрої, які використовуються для виявлення предметів, що були знаряддями злочину або зберегли на собі сліди злочину чи стали об'єктами злочинних дій, а також інших предметів та документів, що можуть слугувати засобами для виявлення злочину і встановлення фактичних обставин справи.

3. Проводити окремі слідчі (розшукові) дії. Йдеться про проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування; окремі негласні слідчі (розшукові) дії тощо.

4. Фіксувати інформацію під час розгляду питань у суді на етапі досудового розслідування [110, с. 74-79].

У зв'язку з викладеним ст. 104 КПК України слід привести у відповідність із ст. 107 КПК України та доцільно доповнити окремою частиною у такій редакції: «При проведенні слідчих (розшукових) дій застосування технічних засобів фіксування, засобів виявлення та вилучення слідів злочину є обов'язковим, крім тих випадків, коли цим порушуються права та законні інтереси учасників слідчої (розшукової) дії. Якщо застосування технічних засобів із цих причин не проводилося, слідчий робить про це відповідний запис у протоколі. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим».

Таким чином, протокол огляду місця події набуває статусу джерела доказів за умови, якщо він відповідає наступним вимогам: 1) точність і послідовність опису всього виявленого слідчим та іншими учасниками огляду на місці події. Разом з тим, у протоколі повинен міститися не тільки точний, але також чіткий та

доступний опис місця події і його елементів. Чіткість і доступність протоколу забезпечується вживанням загальноприйнятої термінології (у протоколі не повинно бути невизначених виразів, таких, як “біля”, “майже”, “поряд”, “недалеко” та ін.); 2) повнота опису всього виявленого на місці події, що має відношення до справи; 3) об’єктивність опису виявленого на місці події. У протоколі не повинно міститися пояснень, тлумачень виявлених фактів, явищ, викладення думок слідчого про механізм утворення тих або інших виявлених слідів, про походження і належність знайдених знарядь і т.п. Протокол являє собою опис виявленого, а не його пояснення; 4) цілеспрямованість: у ньому повинно бути відображено тільки те, що безпосередньо стосується огляду і не повинно бути нічого зайвого, що могло б перевантажити протокол своїм описом і не мало б значення для справи; 5) складення з дотриманням встановлених законом правил і наявність необхідних реквізитів [125, с. 46-47].

Слід також звернути увагу на вимогу закону щодо нерозголошення даних про особу, відносно якої застосовано заходи безпеки. У такому випадку, з метою нерозголошення даних про особу, щодо якої застосовуються заходи безпеки, у протоколах слідчих (розшукових) дій, у тому числі протоколі огляду місця події, обмежуються дані про цю особу.

Як відзначає О. М. Сербулов, не можна допускати крайнощів: завантажувати протокол описанням деталей, що не відносяться до розслідуваної події, або, навпаки, обмежуватися відображенням відомостей, що підтверджують тільки одну версію, висунуту учасниками огляду [158, с. 22]. Слідчий зобов’язаний критично аналізувати та узагальнювати доказову інформацію, зіставляти деталі, встановлювати взаємозв’язок фактів і фіксувати такі дані, які можуть мати відношення до події.

Навіть за наявності найменшої можливості використання фактичних даних у ході розслідування їх треба заносити до протоколу. Як правильно вказується у криміналістичній літературі, краще включити до протоколу інформацію, яка згодом може виявитися зайвою, ніж не зафіксувати обставини, що мають значення для справи [63, с. 215].

Форма протоколу огляду місця події не обумовлена законом, однак у ст. 237 КПК України вказується, що в протоколі повинні бути описані всі дії слідчого, а також усе виявлене при огляді в тій послідовності, як оглядалося, і в тому вигляді, в якому виявлене спостерігалось у момент огляду. У протоколі перераховується та описується також все вилучене при огляді. Далі містяться підписи всіх учасників огляду. У кінці протокол підписують особа, яка проводила слідчу (розшукову) дію, перекладач, поняті, якщо вони були присутні, а також інші особи, якщо вони були присутні чи брали участь в проведенні цієї дії.

3.2. Проведення освідчування

Відповідно до ст. 241 КПК України освідчування підозрюваного, свідка чи потерпілого здійснюється для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Освідчування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідчування, яке супроводжується оголенням освідчуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідчується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідчуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідчуванню.

Перед початком освідчування особі, яка підлягає освідчуванню, пред'являється постанова прокурора. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідчування, а в разі її відмови освідчування проводиться примусово.

При освідчуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідчуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як

образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами КПК України. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування.

Таким чином, освідування – це слідча (розшукова) дія, що полягає в огляді підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Метою освідування є виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Освідування як слідчу (розшукову) дію необхідно відрізняти від освідування судово-медичного. Для проведення слідчого освідування не вимагається спеціальних медичних знань. При провадженні ж судово-медичного освідування необхідні спеціальні знання в галузі медицини, оскільки вирішенню підлягають спеціальні питання: про причини і давність спричинення тілесних ушкоджень, ступінь їх тяжкості, ступінь сп'яніння, з'ясування природи анатомічних або фізіологічних аномалій та ін. Такий судово-медичний огляд обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого або свідка слідчий доручає керівнику медичної установи, судово-медичному експерту або лікарю. За його результатами складається акт або видається довідка. У свою чергу, судово-медичне освідування не слід ототожнювати із судово-медичною експертизою, яка призначається і проводиться у порядку ст. 242 КПК України, результати якої оформляються висновком експерта.

Фактичною підставою для прийняття рішення про освідування є наявність зафіксованих у матеріалах кримінального провадження даних про те, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди злочину, виявлення чи засвідчення наявності яких має значення для кримінального провадження, передусім для встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Ці фактичні дані можуть бути одержані від учасників провадження (свідків, потерпілих та ін.), міститися в протоколах інших слідчих (розшукових) дій (обшуку, огляду тощо),

матеріалах оперативно-розшукової діяльності, повідомлені медичними установами тощо. За необхідності проведення освідування особи слідчий звертається до прокурора, який виносить про це постанову. Отже, юридичною підставою проведення освідування є тільки постанова про це прокурора. Постанова прокурора про проведення освідування складається із трьох частин. У вступній частині зазначаються відомості про місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посада прокурора, який прийняв постанову, найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер. У мотивувальній частині повинні міститися відомості про: обставини кримінального провадження та мотиви прийняття рішення про проведення освідування, їх обґрунтування; мету слідчої дії; особу, яка має бути піддана освідуванню та посилання на положення КПК України, які є юридичною підставою для проведення освідування. У резолютивній частині формулюються рішення прокурора про проведення освідування, визначаються його виконавці.

Таким чином, безпосередньою метою освідування як слідчої (розшукової) дії, відповідно до ч. 1 ст. 241 КПК України є виявлення на тілі особи слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. При цьому, відсутність таких прикмет або слідів кримінального правопорушення чи їх невиявлення під час проведення освідування жодною мірою не свідчить про те, що мети не досягнуто, оскільки такий результат цієї слідчої (розшукової) дії може свідчити про непричетність особи до кримінального правопорушення [34, с. 11].

Зокрема, наведену позицію поділяє Т. В. Садова, визначаючи метою освідування встановлення наявності чи відсутності на тілі живої людини особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень чи інших природних ознак, що мають значення в кримінальній справі [118, с. 144]. Отже, загальною метою освідування можна визначити формування доказів (обвинувальних чи виправдувальних), що підлягають обов'язковій фіксації у протоколі. У цьому контексті К. О. Чаплинський цілком слушно визначає як мету освідування з'ясування обставин учиненого злочину та розшук злочинців, що переховуються

від слідства та суду [169, с. 167]. Таким чином, виокремлюють загальну та безпосередню мету освідчування [34, с. 14].

В сучасних умовах найбільшу ефективність освідчування має під час розслідування кримінальних правопорушень, у яких для документування злочинної діяльності використовуються заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби (наприклад, у кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками злочинів, передбачених статті 307, 321, 368, 369 КК України тощо). Так, одним із доказів вини підозрюваних є наявність зафіксованих у матеріалах кримінального провадження даних про те, що на тілі (руках) підозрюваної особи виявлено речовини, які з'явилися внаслідок контакту із заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами, у першу чергу грошовими знаками [141, с. 45].

У криміналістиці сліди злочину розглядають у широкому та вузькому значеннях. Сліди злочину в широкому значенні – це будь-які зміни в навколишньому середовищі, причинно пов'язані із подією злочину [65, с. 59].

У вузькому (трасологічному) значенні слідами злочину є матеріально фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому, а також нашарування, відшарування та інші подібні їм результати механічного, термічного, хімічного та інших впливів [66, с. 97]. Їх називають слідами-відображеннями (сліди рук, ніг, транспортних засобів, знарядь злочину тощо). За їх допомогою можна встановити тотожність або визначити групову належність об'єкта, який залишив сліди, виявити механізм утворення слідів, обставини їх виникнення та інші питання, пов'язані з установленням умов і механізму вчинення злочинів.

Сліди злочину є результатом контакту особи, яка підлягає освідчуванню, з:

- іншою людиною (сліди крові, мозкової речовини, волосся, волокна одягу);
- засобами вчинення злочину (сліди порошу, мастила);
- предметами обстановки місця злочину (частки ґрунтового-рослинного походження, скла);
- звіром, домашньою твариною (укуси, шерсть).

Таким чином, визначення метою освідування у кримінальному процесуальному законодавстві України встановлення слідів кримінального правопорушення відповідає потребам практичної діяльності, оскільки їх виявлення на тілі чи одязі конкретної людини може свідчити про: спробу проникнення на місце вчинення кримінального правопорушення; спробу його вчинення; виготовлення або підготовку знарядь; перебування особи в певному місці, зокрема й на місці події; характер дій, спрямованих на досягнення злочинного результату; контакт злочинця із жертвою злочину чи об'єктами злочинного посягання; боротьбу злочинця з потерпілим; характер дій, спрямованих на приховування кримінального правопорушення [34, с. 13].

Поряд з поняттям «сліди кримінального правопорушення» з'ясуванню підлягає і визначення змісту поняття «особливі прикмети», оскільки в КПК України його не розкрито. Як вказується у криміналістичній літературі, особливі прикмети нерозривно пов'язані з ученням про зовнішні ознаки людини, які характеризують зовнішню будову тіла людини [12, с. 183]: особливості її голови й обличчя, статури, деякі функції її організму, а також прикмети одягу та інших речей, що постійно нею використовуються. На думку С. В. Мілюкова, особливе значення мають біологічні властивості людини, до яких належать: загальнофізичні особливості (раса, стать, вік); анатомічні (зріст, риси обличчя та інші); функціональні (постава, хода, міміка тощо), генетичні (кров, тканини тіла, потожирові речовини, що надають запах) [92, с. 144].

Будь-яке матеріальне утворення, зокрема й людина, як стверджує В. Г. Хахановський, має певні якості. Фізичні якості, на думку цього автора, слід поділяти на два види:

- зовнішні (анатомічні) – характеризують будову тіла загалом та його частин. Зовнішні ознаки відображаються в матеріальних та ідеальних слідах. Матеріальні сліди при цьому – копії зовнішніх ознак, що утворюються внаслідок контакту й елементарного віддзеркалення. Ідеальні – розумові образи, що виникають у пам'яті людини після сприйняття ознаки;

- внутрішні (структурні) – характеризують будову тканин окремих органів, склад різноманітних виділень людського організму. Ці властивості відображаються зовні якісно-кількісними ознаками, які надають можливість установлювати групову належність порівнюваних зразків крові, волосся, виділень людського організму (поту, слини, сперми).

Отже, фізичні якості людини є джерелом криміналістичної інформації.

За механічної взаємодії тіла людини з матеріальними предметами відбувається елементарне відображення джерела, тобто копіювання зовнішніх контурів одного об'єкта чи його частин на іншому (наприклад, утворення слідів рук, ніг, зубів, губ та інших частин тіла людини) [161, с. 107].

Об'єктом освідування може бути лише тіло живої людини, а всі інші предмети (об'єкти) підлягають дослідженню іншими слідчими діями – огляд, пред'явлення для впізнання, проведення експертизи.

Найбільш поширеним на практиці є освідування, яке супроводжується оглядом одягу, що оформляється окремим протоколом, у якому, крім загального опису одягу, обов'язково вказується: кількість пошкоджень, їхня форма і розміри, розташування; вид пошкоджень (наскрізний отвір, потертості, опалення й інше); характер краю отворів (рівні, звивисті); наявність і розташування слідів біологічного походження і сторонніх часток [141, с. 47-48].

Освідуванню може бути підданий підозрюваний, потерпілий чи свідок. У більшості випадків ці особи погоджуються добровільно на проведення освідування. Проте це не виключає можливості заперечення з боку зазначених осіб на добровільну участь у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії. У зв'язку із цим постає питання щодо допустимості застосування примусу. В першу чергу це стосується фізичного примусу, його меж і підстав до учасників процесу, які відмовляються від освідування. Зазначених осіб можна поділити на дві групи: ті, що мають особистий інтерес у справі (підозрюваний, потерпілий) і особи, що не мають інтересу у справі (свідки). Перша група осіб також не однорідна. Підозрюваний (обвинувачений) у більшості випадків не заінтересований у встановленні істини у справі. У них менше бажання добровільно піддаватися

освідуванню, оскільки на їх тілі можуть бути виявлені сліди злочину або особливі прикмети, що мають значення для встановлення обставин вчиненого злочину. Потерпілі, як правило, заінтересовані у швидкому розкритті злочину і добровільно погоджуються на освідування. Проте, це не виключає випадків, коли потерпілі з різних обставин не бажають добровільно піддаватися освідуванню. освідування підозрюваних і обвинувачених може проводитись як у добровільному, так і в примусовому порядку. Позбавити слідчого і суд можливості виявляти на тілі підозрюваного особливі прикмети і сліди, захищаючи почуття їх сором'язливості, означає зробити неможливим встановлення істини у багатьох кримінальних провадженнях. Окрему групу складають свідки. У більшості випадків вони не заінтересовані в результатах справи, але їх показання сприяють встановленню обставин злочину. Освідування такої особи, зазвичай, здійснюється для встановлення, що саме вона була свідком злочину, але це заперечує. Підозрювані або потерпілі можуть вказати на особу, яка спостерігала подію злочину і назвати особливі прикмети на оголених частинах тіла, які вони запам'ятали.

Щодо можливості примусового освідування потерпілого і свідка висловлюються протилежні думки. Так, свого часу М. С. Строгович зазначав, що потерпілі і свідки не можуть піддаватися освідуванню проти їх волі. Встановлення істини у кримінальній справі, зазначав він, не повинно порушувати законні права і інтереси громадян. Дану думку поділяють і інші науковці. Освідування, яке поєднане з примусовим оголенням частин тіла потерпілого і свідка (особливо у справах про статеві злочини), зазначає І. А. Антонов, є неприпустимим у будь-яких випадках. Розвиваючи дану думку В. Маринів зазначає, що потерпілий і свідок не можуть примусово, проти їх волі піддаватися освідуванню, Закон турбується не тільки про встановлення істини, а й про те, щоб вона досягалась засобами, які не порушують законних інтересів особи. Свідки і потерпілі не піддаються кримінальному переслідуванню, вони не вчиняли злочинних дій, не порушували закон, що могло б поставити їх в один ряд зі злочинцями, щодо яких допустимі і бажані примус та ізоляція від суспільства.

Будь-який примус стосовно особи, заздалегідь непричетної до вчинення злочину, не може бути виправданий завданнями боротьби зі злочинністю, тому що ці завдання можуть бути успішно вирішені тільки при неухильному дотриманні прав і законних інтересів громадян. Зазначені особи не вчиняли злочину, кримінальному переслідуванню не піддаються і є законослухняними громадянами. Будь-який фізичний чи психічний вплив, примус, який може бути до них застосовано, не є морально обґрунтованим. Звичайно, захист прав та законних інтересів особи має бути визначальним в діяльності правоохоронних органів. Проте в цій діяльності завжди слід бачити дві сторони. Одна з них представлена особою, що вчинила злочин і намагається будь-яким способом уникнути відповідальності. Вона чинить опір і перешкоджає встановленню істини у справі. Другу сторону представляє особа, що зазнала шкоди від злочину і сподівається на поновлення порушених прав. Для цього вона звертається до правоохоронного органу по допомогу. За таких умов слід очікувати від неї всебічної допомоги слідчому у наданні повної і об'єктивної інформації про обставини вчиненого злочину і особу злочинця. Якщо така особа приховує від слідчого важливі для справи обставини, чим перешкоджає розслідуванню і встановленню підозрюваного, їй слід роз'яснити значення цієї слідчої (розшукової) дії для поновлення порушених злочином прав і притягнення винного до відповідальності. Чи можна назвати законослухняною особу, яка протидіє розслідуванню, приховує від слідчого важливі обставини, які не можуть бути встановлені іншими слідчими діями.

Подібні міркування можна висловити і щодо особи, яка була очевидцем злочину. Освідування такої особи, на нашу думку, проводиться з метою пересвідчитися, що вона була свідком злочину, але це заперечує і відмовляється від надання показань. У такому разі виникає запитання – наскільки ця особа є законослухняною оскільки у такий спосіб відмовляється від показань. Виявляється, що особа вже не настільки законослухняна, щоб до неї не могли застосовуватися заходи державного примусу. Виходячи з викладеного, слід підтримати думку В. М. Тертишника, що примусове освідування може бути

застосовано за таких умов: якщо є достатні дані, які дають підстави вважати, що на тілі певної особи є сліди злочину або інші ознаки; якщо їх вивчення та закріплення має незамінне доказове значення у справі; якщо особа відмовилась від добровільного освідчування; дії з примусового освідчування не повинні зашкодити здоров'ю особи, яка піддається освідчуванню; під час провадження освідчування обов'язкова присутність лікаря.

Перед початком освідчування особі, яка підлягає освідчуванню, пред'являється постанова прокурора. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідчування, а в разі її відмови освідчування проводиться примусово.

Алгоритм дій слідчого під час проведення примусового освідчування, на думку В. В. Топчія та Н. В. Карпенко, має бути таким:

- примус при освідчуванні може застосовуватися лише після того, як вичерпано всі можливості переконання особи в необхідності проведення цієї процесуальної дії та, в обов'язковому порядку, роз'яснено положення норм КПК України, відповідно до яких зазначені процесуальні дії можуть бути проведені примусово, роз'яснено необхідність освідчування як засобу встановлення істини у кримінальному провадженні;

- примусове проведення освідчування може супроводжуватися застосуванням до особи активних заходів (утримання), примусовим зняттям одягу тощо. При цьому примус не повинен перевищувати ступінь протидії і не більшим, ніж це потрібно для проведення передбаченої КПК України процедури;

- неприпустимими є дії, а також застосування технічних, хімічних чи інших засобів, що є небезпечними для життя і здоров'я освідчуваної особи;

- застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів повинно відбуватися лише у випадках та на умовах, передбачених законом;

- примусове освідчування проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, як правило, у приміщенні експертного закладу або медичної установи;

– судово-медичний експерт, лікар за узгодженням зі слідчим, прокурором повинен встановити обсяг необхідних спеціальних медичних та інших засобів для максимально безпечного проведення відповідних процедур;

– для забезпечення проведення примусового освідування, у тому числі підтримання належного громадського порядку, для участі у ньому можуть залучатися працівники правоохоронних органів. Вказані працівники, на вимоги слідчого, прокурора, зобов'язані надавати допомогу медичним працівникам та забезпечувати безпечні умови для доступу до особи у разі примусового її освідування, запобігати діям підозрюваного, свідка чи потерпілого, що загрожують життю і здоров'ю оточуючих;

– особі, освідування якої проводилося примусово, відповідно до вимог ч. 5 ст. 241 КПК України обов'язково надається копія протоколу освідування [141, с. 50-51].

Шляхом слідчого освідування може бути з'ясовано, чи є на тілі даної особи:

а) особливі прикмети, які саме і їх локалізація (шрами, татуювання, дефекти статури, родимі плями, рубці, бородавки, відсутність певних частин тіла, сліди колишніх хвороб); б) які-небудь пошкодження, сліди злочину та їх локалізація (подряпини, синці, укуси, інші тілесні пошкодження); в) частинки тих або інших речовин (крові, хімічних речовин, слини тощо); г) ознаки професійної приналежності. Особа, яка провадить освідування, за необхідності вправі залучити до участі у слідчій дії судово-медичного експерта або лікаря. Для участі в освідуванні слідчий чи прокурор зобов'язані запросити не менше двох понятих. Закон допускає проведення освідування без участі понятих у випадку застосування безперервного відеозапису ходу проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Але й у випадку, якщо здійснюється відеозапис ходу освідування, поняті також можуть бути запрошені, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Про проведення освідування складається протокол, у якому повинні фіксуватися факти, що мають доказове значення. У протоколі не дається пояснень, інтерпретації знайдених фактів, явищ, не висловлюються думки

слідчого про механізм утворення тих або інших слідів, їх походження. У протоколі лише фіксуються знайдені на тілі сліди кримінального правопорушення або особливі прикмети.

Так, у вступній частині протоколу повинно бути вказано: час і місце його складання, час початку і закінчення слідчої дії, дані про особу, що провадить слідчу дію (посада, звання, прізвище, ім'я, по батькові), і осіб, що беруть у ній участь (прізвище, ім'я, по батькові, а в необхідних випадках і їх адреси); посаду, звання, прізвище, ім'я, по батькові судово-медичного експерта чи лікаря, що брав участь у провадженні освідчування. Повинно бути зазначено, що понятим та іншим учасникам слідчої дії роз'яснені їх права й обов'язки. В описовій частині протоколу зазначаються умови проведення слідчої (розшукової) дії; усі дії слідчого в тій послідовності, як вони проводилися, а також фіксується все виявлене під час проведення освідчування. У ньому також зазначаються, чи мало місце оголення тіла оглянутого, чи заперечував він проти цього чи ні, а також указуються результати освідчування, що, в якому вигляді і в якому місці тіла виявлено. Оскільки в процесі освідчування можуть бути виявлені сліди, що швидко змінюються, то їх необхідно описати в протоколі максимально детально й точно. Якщо фіксуються сліди тілесних ушкоджень, доцільно описати їх локалізацію, розміри, конфігурацію, колір, характер країв. При фіксації особливих прикмет опис їх доцільно здійснювати за правилами словесного портрета. Малюнок і колір татуювання також підлягають докладному опису. Указується місце розташування татуювання, повністю відтворюється його текст (якщо він є). Також у протоколі слід відобразити, чи застосовувалися технічні засоби фіксування освідчування, які саме і в чому полягало їх використання. Додатки до протоколу – фотознімки, кінострічки, діапозитиви, фототаблиці та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу, повинні бути належним чином виготовлені, упаковані, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, експерта, лікаря, інших осіб, які брали участь у їх виготовленні. Протокол підписують особи, що брали участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, поняті і слідчий та/або прокурор. Якщо

освідування проводилося примусово, копія протоколу освідування надається особі, щодо якої проводилося освідування.

3.3. Проведення обшуку

Відповідно до ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді.

У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 4) підстави для обшуку;
- 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;
- 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 7) речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а

також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявності достатніх підстав вважати, що:

- 1) було вчинено кримінальне правопорушення;
- 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування;
- 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду;
- 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК України, а також містити відомості про:

- 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали;
- 2) прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук;
- 3) положення закону, на підставі якого постановляється ухвала;
- 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку;
- 5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук.

Виготовляються дві копії ухвали, які чітко позначаються як копії.

Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку.

Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала і надана її копія. Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

У разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копія ухвали повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи. При цьому слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб.

Обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або

документи, які мають значення для кримінального провадження. Обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі.

Слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у ч. 3 ст. 236 КПК України.

При обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові.

При проведенні обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручається керівнику або представникові підприємства, установи або організації.

В юридичній літературі під обшуком розуміють слідчу дію, що полягає в примусовому дослідженні житла, приміщень та інших місць, громадян, а також їх

одягу з метою виявлення та вилучення знарядь злочину, предметів і цінностей, нажитих злочинних шляхом, інших предметів чи документів, що можуть мати значення для кримінальної справи, а також виявлення розшукуваних осіб, трупів чи тварин [77]. Визначаючи сутність обшуку, О. Р. Ратінов зазначає, що наявність процесу пошуку уповноваженими особами не відображає повної характеристики цієї дії, оскільки пошук необхідних предметів і осіб може здійснюватись також під час огляду та здійснення розшукових заходів, наприклад, під час пошуку за слідами. Особливість обшуку, на його погляд, полягає в тому, що він пов'язаний з безпосереднім вторгненням у сферу особистих інтересів громадян, обмежує їх права і має явно примусовий характер [108].

Дійсно, під час проведення обшуку відбувається вторгнення в особисте життя громадян, однак ця ознака притаманна й іншим слідчим (розшуковим) діям, що проводяться в житлі чи іншому володінні особи, а ступінь примусового характеру обшуку не завжди є явно вираженим. Так, перед обшуком слідчий пропонує особам, що займають приміщення, де проводиться обшук, видати зазначені в ухвалі предмети або документи, а також вказати місце, де переховується злочинець. І лише в разі відмови виконати його вимоги слідчий проводить обшук в примусовому порядку.

Слід також зазначити, що сама вимога слідчого про видачу предметів або документів має примусовий, обов'язковий для виконання характер. Вона впливає на психіку особи, спонукаючи її, всупереч волі, надати в розпорядження слідчого названі ним об'єкти.

Окрему увагу слід звернути на проведення обшуку особи (особистого обшуку).

Одразу ж варто зазначити, що чинний КПК України, на відміну від КПК України 1960 року, не містить окремої норми, яка б регламентувала порядок проведення особистого обшуку (обшуку особи). Не сформульований він у системному виді ні у ст. 208, ні у ст. 234, ні в інших статтях КПК України.

Як вказує А. Баришніков, системний аналіз норм КПК України, а саме ч. 8 ст. 191, ст. 208, ч. 7 ст. 223, ч. 5 ст. 236, ч. 7 ст. 236, показує, що за обсягами

правового регулювання та способом викладення нормативного матеріалу в тексті закону порядок проведення обшуку особи з виїмкою в неї під час обшуку предметів, матеріалів та документів до порушення кримінальної справи (внесення відомостей про вчинений злочин до ЄРДР), подальше їх використання як доказів у кримінальному процесі поставлені фактично поза законом [6, с. 35].

Відповідно до ч. 3 ст. 208 КПК України при затриманні уповноваженою службовою особою, слідчим, прокурором особи, підозрюваної у вчиненні злочину, може бути проведений її особистий обшук.

Загалом усі правила про проведення особистого обшуку затриманої особи відповідно до КПК України можна представити таким чином: 1) суб'єктами проведення особистого обшуку є уповноважена службова особи, слідчий, прокурор (ч. 3 ст. 208 КПК України); 2) обшук особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування (ч. 7 ст. 223 КПК України); 3) обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі (ч. 5 ст. 236 КПК України); 4) під час обшуку може бути тимчасово вилучене майно затриманої особи (ст. 168 КПК України); 5) результати особистого обшуку зазначаються у протоколі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 208 КПК України).

Однією з цілей затримання, що може бути викликана ситуативними обставинами, є виявлення та вилучення у затриманої особи засобів і знарядь вчинення злочину, об'єктів, які зберегли на собі сліди злочину, набуті в результаті вчинення злочину, а також є предметом злочину, пов'язаного з їх незаконним обігом (ч. 2 ст. 167 КПК України).

Аналогічні цілі, як підстави застосування, сформульовані законодавцем для такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна (глава 16 КПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 168 КПК України тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово

вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Ці законодавчі положення стали підставою для висновку про те, що особистий обшук або обшук особи спеціально не виділяється у законі і, навіть, не називається обшуком та не відноситься до слідчих (розшукових) дій, а іменується тимчасовим вилученням майна [21].

Погодитись з такими висновками не можна, хоча б тому, що відповідно до ч. 2 ст. 168 КПК України тимчасове вилучення майна може здійснюватися під час обшуку, огляду. Таким чином, особистий обшук (обшук особи) слід розглядати як вид обшуку – слідчої (розшукової) дії, в межах якої і може здійснюватися тимчасове вилучення майна.

Отже, якщо у ст. 168 КПК України йдеться про право кожного, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України, тимчасово вилучити майно, то відповідно у статтях 207, 208 КПК України має бути закріплено право відповідних осіб на здійснення тимчасового вилучення майна.

У переважній більшості випадків фізичний захват особи у передбачених законом випадках, як і її подальше доставлення до найближчого підрозділу органу досудового розслідування здійснюється уповноваженими службовими особами тоді, коли відповідні відомості ще не внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань і відповідно досудове розслідування ще не розпочате.

Так само і необхідність вилучення знарядь злочину, інших предметів і документів нерідко виникає до оформлення протоколу затримання, одразу після фізичного захвату або доставлення особи до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, коли досудове розслідування за цим фактом ще не розпочате. У таких випадках, у разі, якщо відповідні дії здійснюються співробітниками національної поліції, вони проводяться в межах наданих їм повноважень. Так, ст. 37 Закону України «Про Національну поліцію» регламентує проведення поліцейськими такого превентивного поліцейського заходу як обмеження пересування особи чи транспортного засобу або фактичного володіння

річчю, ч. 4 якої надає поліцейському право тимчасово обмежити фактичне володіння річчю або пересування транспортного засобу для запобігання небезпеці, якщо є достатні підстави вважати, що річ або транспортний засіб можуть бути використані особою з метою посягання на своє життя і здоров'я або на життя чи здоров'я іншої людини, або пошкодження чужої речі. Обмеження фактичного володіння річчю здійснюється на підставах та в порядку, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення [107]. Очевидно, йдеться про тимчасове вилучення майна, яке відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 168 КПК України може здійснюватися як під час затримання особи, так і під час огляду та обшуку. Водночас, Закон України «Про Національну поліцію» не формулює право відповідних службових осіб на проведення обшуку затриманої ними особи (у цих законах йдеться про «поверхневу перевірку» (ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію»). Разом з тим, серед суб'єктів проведення обшуку затриманої особи у ч. 3 ст. 208 КПК України, наряду зі слідчим і прокурором, названі й інші уповноважені службові особи. Таким чином, виникає питання: чи може бути проведений особистий обшук затриманої особи до початку досудового розслідування тими уповноваженими службовими особами, які здійснюють фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування?

До того ж, відповідно до ч. 6 ст. 15 Закону України від 20.03.03 р. «Про боротьбу з тероризмом» у районі проведення антитерористичної операції (АТО) посадовим особам, залученим до операції, надається право здійснювати в районі проведення АТО особистий догляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться; затримувати і доставляти в органи внутрішніх справ осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення; входити (проникати) в жилі та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та при переслідуванні осіб, які підозрюються у вчиненні такого акту [105].

Зважаючи на те, що обшук особи, як вид обшуку – слідчої (розшукової) дії, може бути проведений лише в межах здійснення досудового розслідування, тобто

після внесення відповідних відомостей до ЄРДР, вважаємо, що уповноважені службові особи, які здійснюють фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування до початку досудового розслідування, відповідно до своїх повноважень, наданих їм законом, вправі провести «огляд», «поверхневу перевірку», під час яких тимчасово вилучити майно. Що ж стосується обшуку затриманої особи, то у разі необхідності (яка може і не виникнути, зважаючи на результати попереднього огляду чи поверхневої перевірки), цю слідчу (розшукову) дію вправі провести слідчий, прокурор після початку досудового розслідування.

Виходячи з викладеного, з норми про проведення обшуку затриманої особи (ч. 3 ст. 208 КПК України) слова «уповноважена службова особа» слід виключити.

Крім того, слід вказати і на певну незручність суміщення процесуального оформлення затримання та проведення особистого обшуку затриманої особи, передбаченого ч. 5 ст. 208 КПК України. Зокрема, певні труднощі з цим виникають у випадках, коли стать затриманої особи не співпадає зі статтю особи, що затримує. До того ж, якщо сам акт затримання та складання протоколу про це не вимагає присутності понятих, то відповідно до ч. 3 ст. 208, ч. 7 ст. 223 КПК України обшук затриманої особи, за загальним правилом, повинен проводитись у присутності не менше двох понятих, а в силу вимог ч. 5 ст. 236 КПК України ці поняті мають бути особами тієї ж статі.

Більше того, такі процесуальні акти, як затримання і особистий обшук перебувають так би мовити «у різних процесуальних площинах»: затримання – це один із заходів забезпечення кримінального провадження, обшук особи – різновид обшуку, однієї зі слідчих (розшукових) дій. До того ж, як засвідчують результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень, анкетування слідчих і прокурорів, обшук при затриманні проводиться не завжди, і у багатьох випадках у затриманого нічого не вилучається (в окремих випадках через те, що попередньо у нього було тимчасово вилучене майно в порядку ст. 168 КПК України).

Незрозумілості в питанні процесуального оформлення результатів особистого обшуку додає і норма, закріплена у ч. 3 ст. 168 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. Враховуючи, що ця норма розміщена у статті «Порядок тимчасового вилучення майна», вочевидь йдеться про протокол тимчасового вилучення майна [183, с. 182].

Виходячи з викладеного, вважаємо, що у протоколі затримання мають зазначатись відомості щодо результатів тимчасового вилучення майна у затриманої особи, здійсненого уповноваженою службовою особою при фізичному захваті та доставленні затриманого до органу досудового розслідування, або слідчим чи прокурором після доставлення затриманого до органу досудового розслідування. Якщо ж виникли підстави для проведення особистого обшуку затриманої особи, то результати цієї слідчої (розшукової) дії мають викладатись слідчим, прокурором в окремому протоколі.

Відповідні зміни слід внести у норму про реквізити протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 208 КПК України).

Крім того, вважаємо, що усі питання, пов'язані із проведенням особистого обшуку, у тому числі затриманої особи, та фіксуванням його результатів, вимагають свого системного окремого викладення у нормах КПК України, про що вже зазначалось у процесуальній літературі [117, с. 64-65].

Висновки до розділу 3

Дослідження порядку проведення невербальних слідчих (розшукових) дій дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Загальною метою освідування як слідчої (розшукової) дії є формування доказів з подальшою їх фіксацією у протоколі освідування. Безпосередньою метою освідування за чинним КПК є виявлення, засвідчення наявності або відсутності у підозрюваного, потерпілого чи свідка слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Натомість завданням освідування є

виконання комплексу процесуальних дій відповідно до процесуальної форми, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет.

2. Фактичними підставами для прийняття рішення про проведення освідування є дані про можливу наявність на тілі осіб, перелік яких визначено в частині 1 статті 241 КПК, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Зазначені дані може бути отримано під час проведення низки слідчих (розшукових) дій. Проте конкретизація у КПК фактичних підстав для проведення освідування не є доцільною, оскільки всі можливі випадки необхідності проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії передбачити неможливо. Тож найвдалішим, на наш погляд, є формулювання фактичних підстав проведення освідування в частині 1 статті 241 КПК через словосполучення «за необхідності».

Юридичною підставою проведення освідування є постанова прокурора. Однак, на наш погляд, рішення про проведення освідування, що фіксують у відповідній постанові, має приймати також слідчий. Саме цей підхід забезпечить економію часу й ефективність досудового розслідування. Тож пропонуємо до частини 2 статті 241 КПК внести доповнення щодо можливості винесення постанови про проведення освідування не лише прокурором, а й слідчим.

3. Для участі у проведенні освідування в низці випадків доцільно запрошувати, крім судово-медичного експерта чи лікаря, й інших спеціалістів. Ця криміналістична рекомендація, за умови її закріплення як процесуальної норми в частині 4 статті 241 КПК, забезпечить підвищення дієвості й ефективності проведення освідування.

4. Усі питання, пов'язані із проведенням особистого обшуку та фіксуванням його результатів, вимагають свого системного окремого викладення у нормах КПК України.

5. У протоколі затримання мають зазначатись відомості щодо результатів тимчасового вилучення майна у затриманої особи, здійсненого уповноваженою службовою особою при фізичному захваті та доставленні затриманого до органу

досудового розслідування, або слідчим чи прокурором після доставлення затриманого до органу досудового розслідування. Якщо ж виникли підстави для проведення особистого обшуку затриманої особи, то результати цієї слідчої (розшукової) дії мають викладатись слідчим, прокурором в окремому протоколі.

РОЗДІЛ 4

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ЗМІШАНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

4.1. Проведення пред'явлення для впізнання

До числа актуальних завдань, спрямованих на досягнення позитивного реформування Української державності та демократичного суспільства, належить не тільки удосконалення вітчизняного законодавства, а й підвищення якості правозастосовної діяльності, у том числі органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Нагальна необхідність в їх належній, ефективній, результативній роботі закономірно впливає із сучасного нестабільного економічного становища в Україні та постійного зростання рівня злочинності.

Виконання завдань кримінального провадження багато в чому залежить від якості доказової інформації, зібраної під час досудового розслідування. Саме тому можна з упевненістю говорити про безпосередній та істотний вплив на ефективність розслідування кримінальних правопорушень якості законодавчої регламентації та практики використання передбачених законом процесуальних дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, тобто слідчих (розшукових) дій, до числа яких належить і пред'явлення для впізнання.

Як вказує М. О. Головецький, серед слідчих дій пред'явлення для впізнання є важливим процесуальним засобом встановлення тотожності об'єктів за їх ідеальними відображеннями. Узнавання має місце як під час проведення слідчих дій, так і в ході оперативно-розшукової діяльності [26, с. 3].

Слід зазначити, що пред'явлення для впізнання загалом, і пред'явлення особи для впізнання, як його вид зокрема, належить до числа складних слідчих (розшукових) дій, як за особливостями організації, так і за характером тактичних прийомів, які застосовуються, та наявними специфічними процедурними

правилами. Це обумовлюється, перш за все, наявністю низки факторів, які впливають на оцінку результатів впізнання (процесуальне становище особи, яка впізнає, її ставлення до особи, яку впізнають, фізичний і психічний стан у момент сприйняття особи, ступінь вираженості індивідуальних ознак особи, яку впізнають, та ін.).

Вивчення матеріалів слідчої практики також дозволяє дійти висновку про випадки допущення при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії помилок, які призводять до втрати доказового значення її результатів. Так, наприклад, наявні факти відсутності або недостатньо детального попереднього з'ясування, чи може особа, яка впізнає, впізнати певну особу, даних про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу; подекуди при організації проведення цієї слідчої (розшукової) дії не враховуються обставини процесу формування показань особи, яка впізнає; інколи особи, серед яких пред'являється для впізнання інша особа, підбираються з порушенням встановлених законом вимог і без урахування відповідних тактичних рекомендацій; не завжди дотримується встановлений законом порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

А тому від того, наскільки правильно слідчий спланує, підготує та проведене цю слідчу (розшукову) дію, багато в чому залежить її результативність (як позитивна, так і негативна), можливість використання одержаних результатів у доказуванні.

Дослідженню проблем організації, порядку і тактики проведення пред'явлення для впізнання приділено значну увагу в юридичній літературі. В її розробку зробили вагомий внесок такі провідні вчені, як І. В. Басиста, Н. Г. Бритвич, В. С. Бурданова, І. Є. Биховський, М. М. Гапанович, О. Я. Гінзбург, М. О. Головецький, В. О. Коновалова, А. О. Крикунов, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лукьянчиков, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, З. Г. Самошина, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова та багато інших. Однак

більшість досліджень з цього питання проводилися на підставі законодавства та практики його застосування часів СРСР або ж більш сучасного законодавства, яке на цей час втратило чинність. Тому низка проблем пред'явлення для впізнання залишаються дискусійними, деякі питання недостатньо вивченими, а думки вчених з окремих питань є суперечливими.

Тому аналіз теоретичних і практичних проблемних питань проведення пред'явлення особи для впізнання, формулювання на цій основі пропозицій по удосконаленню кримінального процесуального законодавства та практики його застосування є актуальними та необхідними.

Питання процесуального порядку, як і тактики проведення пред'явлення особи для впізнання, достатньо повно розроблені у спеціальній літературі. Тим не менше, окремі проблеми прикладного характеру, пов'язані із проведенням цієї слідчої (розшукової) дії, до цього часу залишаються невирішеними. Особливої актуальності вони набули у зв'язку із зміною правових основ пред'явлення особи для впізнання внаслідок прийняття чинного КПК України (статті 228, 231, 232). Розглянемо деякі з них, які, на наш погляд, є найбільш істотними та такими, що мають істотне значення для правозастосовної практики.

Багатьма ученими нерідко піднімається питання про те, що саме встановлюється під час пред'явлення для впізнання: тотожність чи групова (родова) належність.

Ті автори, які вважають, що метою впізнання (окрім ототожнення) є встановлення групової належності, стверджують, що встановлення лише тотожності об'єкта не узгоджується з вимогами неупередженості розслідування та невинуватено звужує можливості цієї слідчої (розшукової) дії [62, с. 7; 121, с. 14].

Представники іншої точки зору вказують на те, що у пред'явленні особи для впізнання допустиме лише встановлення тотожності, оскільки не може ставитися питання про схожість, наприклад, затриманого та злочинця [17, с. 13].

Разом з тим, варто звернути увагу на те, що в процесі пред'явлення для впізнання особа, яка впізнає, здійснює співставлення раніше баченого ним і закріпленого у пам'яті образу з наданими об'єктами, при цьому роблячи, як правило, такі висновки: про їх тотожність, схожість або відмінність. Оскільки ступінь точності показань особи, яка впізнає, може бути різною, вважаємо недостатнім обмежуватись лише заявою такої особи про впізнання чи невпізнання пред'явленого об'єкта. Так, слідчі та прокурори нерідко стикаються з ситуацією, коли особа, яка впізнає, після ознайомлення з представленими іншими особами, вказує на одну із них і говорить, що впізнає, наприклад, крайнього зліва чоловіка, оскільки «він схожий на того чоловіка, що напав на нього», однак при цьому не може з впевненістю стверджувати, що це саме він.

Таким чином, якщо об'єкт є схожим на той, що особа раніше бачила, однак не є тотожним йому, схожість може бути встановлена за груповими, родовими та іншими ознаками.

Отже, загалом пред'явлення для впізнання полягає в ототожненні або встановленні групової належності об'єкта особою, яка раніше сприймала цей об'єкт, за його уявним (розумовим) образом на основі зорових, дотикових, слухових та інших відчуттів та будь-якого їх поєднання.

Відповідно до ч. 1 ст. 228 КПК України перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу.

У літературі до цього часу залишається дискусійним питання щодо доказового значення пред'явлення особи для впізнання у випадках, коли особа, яка впізнає, не повідомила на допиті прикмет і особливостей особи, яку буде

впізнавати, однак висловлює загальну впевненість в тому, що зможе її впізнати. Одні автори вважають, що таке впізнання не має сенсу, навіть при позитивному результаті [24, с. 22; 162, с. 43; 58, с. 18], інші наполягають на тому, що відмовлятися від пред'явлення для впізнання з цієї причини не слід [121, с. 47-49; 144, с. 83; 110, с. 119; 69, с. 500].

Позиція перших ґрунтується, насамперед, на досягненнях психології, зокрема 60-х років минулого століття (коли й приймався КПК України 1960 року), відповідно до яких вважалось, що надійним критерієм стійкості запам'ятовування, є відтворення, що здійснюється за відсутності об'єктів, про якій йдеться. З цього приводу ще Г. Шнейкерт писав, що людина може закріпити у своїй пам'яті зображення лише в тому випадку, якщо вона взмозі дати його словесний опис [181, с. 7].

Крім того, неможливість особи, яка впізнає, виділити необхідну сукупність окремих ознак, які індивідуалізують особу, що підлягає впізнанню, фактично суперечить самій ідентифікаційній сутності пред'явлення для впізнання, не дозволяє перевірити достовірність одержаних результатів. Як вказує Ю. Г. Корухов, необхідно, щоб особа, яка впізнає, назвала не тільки ознаки, за якими впізнала особу, а й характеризувала їх так само, як і раніше під час допиту [58, с. 27].

За відсутності розгорнутої характеристики ознак особи, яка підлягає впізнанню, складно дотриматись вимог закону щодо необхідності пред'явлення особи разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. До того ж, недотримання вимог закону щодо попереднього допиту особи, яка впізнає, про зовнішній вигляд і прикмети особи, а також порушення порядку проведення впізнання у частині з'ясування ознак, за якими відбулось впізнання, тягне за собою визнання протоколу пред'явлення особи для впізнання недопустимим доказом.

Так, ухвалою від 30 липня 2015 року Тернопільський міськрайонний суд визнав недопустимими доказами чотири протоколи пред'явлення особи для впізнання, якими було зафіксовано факт впізнання чотирьох підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 296 КК України.

Як зазначив суд у своїй ухвалі, прокурор у судовому засіданні не надала суду окремих протоколів, складених в порядку ч. 1 ст. 228 КПК України, про те, що слідчим було з'ясовано, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитав її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу. Із змісту протоколів пред'явлення особи для впізнання, якими було зафіксовано факт впізнання певних осіб, слідує, що слідчий в усіх цих протоколах вказав однакові загальні пояснення осіб, які впізнавали про те, що вони впізнають за рисами обличчя, тілобудовою та кольором волосся, але не описав їх, тобто не вказав, які саме були риси обличчя, чим запам'яталася тілобудова особи і не зазначив якого кольору було волосся [157].

Результати проведеного нами анкетування слідчих свідчать про те, що більшість із них (майже 77 %) проводять пред'явлення особи для впізнання навіть у випадках, коли особа, яка впізнає, може назвати лише окремі ознаки особи, однак стверджує, що зможе її впізнати.

Такі впізнання проводяться відповідно до наданої законом можливості, закріпленої у ч. 1 ст. 228 КПК України, і з урахуванням експериментальних психологічних даних, відповідно до яких інформація щодо зовнішніх даних об'єкта може залишатись на латентному рівні, однак під час пред'явлення для впізнання вона актуалізується і відбувається впізнання [1, с. 118]. Адже впізнання здійснюється за ідеальним образом, формування якого також відбувається з урахуванням психофізіологічних закономірностей, які не можливо не враховувати. З цих позицій, як виявляється, у більшості випадків впізнання відбувається не стільки за тими ознаками, які раніше вказувались особою, яка впізнає, скільки за іншими ознаками, що приховано зберігались у її пам'яті. Цей

феномен пояснюється тим, що в пам'яті на актуальному рівні залишається мало інформації про зовнішні ознаки об'єкта, однак під час демонстрації об'єкта частина інформації з латентного рівня переходить в актуальний і відбувається впізнання як за тими ознаками, що були названі раніше під час попереднього допиту, так і за тими ознаками, які актуалізувались під час пред'явлення для впізнання [1, с. 118].

Вищевикладене дає підстави для висновку про те, що в ряді випадків в процесі впізнання використовуються певні латентні ознаки, які не фіксуються повністю або частково на рівні свідомості, і тому не можуть бути попередньо відтворені під час допиту.

Отже, позиція, відповідно до якої допускається можливість проведення пред'явлення особи для впізнання тільки за умови попереднього детального опису особою, яка впізнаватиме, прикмет і особливостей особи, яка підлягає впізнанню, є далеко недосконалою і такою, що не у повній мірі враховує психологічні закономірності процесу запам'ятовування.

Разом з тим, на наш погляд, при пред'явленні особи для впізнання за умови, коли особа заявила, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак (ч. 1 ст. 228 КПК України), окрім того, що у протоколі допиту зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона зможе впізнати особу, вважаємо, що у протоколі пред'явлення особи для впізнання за умови впізнання певної особи, мають бути зазначені не просто ознаки (чи їх сукупність), за якими особа впізнала особу (ч. 1 ст. 231 КПК України), а їх індивідуальний характер. Необхідність зазначення особою, яка впізнає, не лише ознак особи, яку вона впізнала, а й їх індивідуальних характеристик (як і їх фіксування у протоколі пред'явлення особи для впізнання) свідчитиме про достовірність факту впізнання, що у такому разі відбуватиметься на підставі ознак не лише актуального, а й латентного рівня запам'ятовування [47].

У зв'язку з вищевикладеним, пропонуємо ч. 3 ст. 228 КПК України викласти у такій редакції: «Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона впізнала, і пояснити, за якими ознаками та їх індивідуальними характеристиками вона її впізнала». Відповідно ч. 1 ст. 231 КПК України слід викласти у такій редакції: «Про проведення пред'явлення для впізнання складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу, у якому докладно зазначаються ознаки, за якими особа впізнала особу, річ чи труп, або зазначається, за сукупністю яких саме ознак та їх індивідуальних характеристик особа впізнала особу, річ чи труп».

На завершення слід зазначити, що пред'явлення для впізнання, як спосіб отримання та перевірки доказів, досить давно використовується в слідчій і судовій практиці. Пред'явлення для впізнання по своїй суті є слідчою (розшуковою) дією дослідного характеру, оскільки саме впізнання (ідентифікація), що проводиться в його межах, і становить його сутнісну природу, слугує специфічним засобом перевірки та одержання нових доказів у кримінальному провадженні. Відповідно перспективним напрямом кримінальної процесуальної та криміналістичної наук слід визнати удосконалення наявних та розробку нових положень кримінального процесуального закону, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо проведення пред'явлення для впізнання, спрямованих на підвищення якості та ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокурора в частині збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні.

4.2. Проведення слідчого експерименту

Ефективність кримінальної процесуальної діяльності, успішність виконання завдань кримінального провадження багато в чому визначається якістю законодавчої регламентації та практики використання передбачених законом

процесуальних дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, тобто слідчих (розшукових) дій, до числа яких належить і слідчий експеримент.

Як вказує Т. М. Балицький, інформація, за допомогою якої можна встановити сутність кримінального правопорушення, висунути версії й визначити напрями розслідування, може бути отримана шляхом моделювання способу дій злочинця, експериментальним аналізом наслідків, що настали, у тому числі шляхом штучного відтворення відповідних умов. Саме тому слідчий експеримент стає все більш популярною слідчою (розшуковою) дією, оскільки науково-технічні досягнення дають можливість максимально відтворити обстановку проведення експерименту й середовища, у якому було вчинено кримінальне правопорушення. У багатьох випадках об'єктивна перевірка й оцінка отриманих доказів можлива лише за проведення слідчого експерименту, що дозволяє слідчому дослідним шляхом перевірити достовірність отриманих у ході розслідування відомостей, правильність гіпотез і висновків, а також відтворити подію в повному обсязі з урахуванням взаємозв'язків, різних деталей та особливостей [5, с. 3-4].

Слідчий експеримент належить до числа складних слідчих (розшукових) дій, як за особливостями організації, так і за характером тактичних прийомів, які застосовуються, та наявними специфічними процедурними правилами [70, с. 495]. А тому від того, наскільки правильно слідчий спланує, підготує та проведене цю слідчу (розшукову) дію, багато в чому залежить її результативність (як позитивна, так і негативна), можливість використання одержаних результатів у доказуванні. Разом із тим, доводиться констатувати, що слідчі не часто використовують пізнавальні можливості слідчого експерименту (за даними проведеного анкетування слідчий експеримент проводили 42,6 % опитаних слідчих), навіть за наявності підстав для його проведення, а у випадку його проведення подекуди допускають помилки, які не дозволяють використовувати результати слідчого

експерименту в суді. За даними інших дослідників, така слідча (розшукова) дія проводилась лише у 4 % від загальної кількості вивчених матеріалів (367), хоча у 23 % випадків вона була очевидно необхідною [168, с. 43].

Як відомо, слідчі (розшукові) дії представляють собою дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України). Система слідчих (розшукових) дій встановлена у главі 21 КПК України, серед яких у ст. 240 визначена й така слідча (розшукова) дія як слідчий експеримент. Варто зазначити, що слідчий експеримент замінив у системі слідчих (розшукових) дій відтворення обстановки та обставин події, що, як слідча дія, було передбачено ст. 194 КПК України 1960 року. Чи змінилась сутність цієї дії, чи набула вона специфіки проведення у зв'язку із прийняттям і набранням чинності КПК України 2012 року, можна з'ясувати дослідивши поняття, сутність та правову природу слідчого експерименту.

Як вказує Т. М. Балицький, аналіз визначень слідчого експерименту, представлених у процесуальній і криміналістичній літературі, засвідчує, що всі вони характеризують слідчий експеримент, насамперед, як відтворення – відтворення обстановки або обставин події, відтворення тих чи інших фактів, ознак, сторін досліджуваного явища. Ще одним істотним недоліком запропонованих у літературі визначень слідчого експерименту є обмеження цілей цієї слідчої (розшукової) дії, як правило, перевіркою зібраних у справі доказів [5, с. 25, 26]. І дійсно, у сучасній процесуальній науці наводяться дещо відмінні поняття слідчого експерименту (зокрема, у роботах Т. М. Балицького, О. І. Котюка, Є. І. Макаренка, Ю. А. Чаплинської та ін.), відмінності яких, насамперед, обумовлюються повнотою елементів цього поняття.

Так, Т. М. Балицький визначає слідчий експеримент як слідчу (розшукову) дію, зміст якої полягає у здійсненні спеціальних дослідних дій з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин

кримінального правопорушення, а також для перевірки висунутих гіпотез, версій та отримання нових доказів [5, с. 29]. На думку Ю. А. Чаплинської, слідчий експеримент – це окрема слідча дія, яка проводиться з метою перевірки можливості і способу вчинення (за певних умов) тих чи інших дій [168, с. 44]. Ю. А. Комісарчук та О. В. Ряшко вказують, що слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором відповідно до ст. 240 КПК України для перевірки версій, припущень слідчого з метою перевірки фактичних даних, отриманих у результаті допиту підозрюваного, свідка, потерпілого, виконання інших слідчих (розшукових) дій [57, с. 248-249].

Не ставлячи за мету дослідження усіх викладених у літературі визначень поняття слідчого експерименту, зазначимо, що, на наш погляд, поняття слідчого експерименту повинно увібрати в себе вказівку на ті елементи, які характеризують зміст цієї слідчої (розшукової) дії, вказують на мету її проведення, оскільки саме ці елементи є специфічними для кожної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Цим нормативним положенням фактично визначені і мета, і зміст слідчого експерименту. Разом з тим, формулюючи поняття слідчого експерименту, вважаємо за необхідне дещо розширити ці визначення.

Отже, на нашу думку, слідчий експеримент можна визначити як слідчу (розшукову) дію, що полягає у відтворенні (відновленні, поновленні, повторенні в копії) дій, обстановки, окремих обставин певної події, проведенні необхідних дослідів і випробувань з метою отримання доказів, перевірки достовірності наявних доказів у кримінальному провадженні.

У контексті розгляду питання щодо поняття слідчого експерименту зазначимо, що саме поняття «слідчий експеримент» не є новим для кримінального процесуального законодавства та теорії кримінального процесу. На певних етапах розвитку вітчизняного кримінального процесу відповідна слідча дія декілька разів змінювала свою назву й іменувалась і «перевіркою показань на місці», і «слідчим експериментом», і «відтворенням обстановки й обставин події».

Разом з тим, неодноразова заміна найменування цієї слідчої дії не знімала проблему визначення її сутності. Виникає питання, то чи має різноваріантність назв цієї слідчої (розшукової) дії принципове значення для кримінального провадження? Вважаємо, що ні. Кожен із використовуваних варіантів буквально відображає лише частину із числа дій, що становлять зміст цієї комплексної слідчої (розшукової) дії – перевірка, відтворення, випробування (експериментування). Виходячи з цього, вважаємо, що сучасне найменування розглядуваної слідчої (розшукової) дії – «слідчий експеримент» є доцільним для використання, а також таким, що логічно входить до сучасної системи слідчих (розшукових) дій.

Так, ст. 271 КПК України однією із форм контролю за вчиненням злочину, як негласної слідчої (розшукової) дії, визнано спеціальний слідчий експеримент, який відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину (п. 1.12.4) [42].

Таким чином, у системі слідчих (розшукових) дій наявні слідчий експеримент, як самостійна слідча (розшукова) дія (ст. 240 КПК України), та

спеціальний слідчий експеримент, як форма негласної слідчої (розшукової) дії – контроль за вчиненням злочину (п. 3 ч. 1 ст. 271 КПК України).

Суть слідчого експерименту полягає у відтворенні операцій, обстановки та інших обставин певної події шляхом виконання необхідних дослідницьких дій або випробувань, що фактично може здійснювались в двох основних формах: а) проведення експерименту; б) перевірка показань на місці [70, с. 495].

Зважаючи на те, що під час проведення слідчого експерименту можуть бути перевірені та уточнені фактичні дані, що одержані в результаті допиту, огляду, пред'явлення для впізнання та інших слідчих (розшукових) дій, а також подані учасниками кримінального провадження, змістом слідчого експерименту слід вважати відтворення обстановки та обставин події, перевірку показань на місці, проведення експериментальних дій.

Найчастіше слідчий експеримент проводиться для з'ясування:

- відповідності показань будь-якого учасника процесу реальній обстановці місця події;
- можливості бачити або чути будь-що на певних умовах;
- можливості існування певного явища, об'єктивної можливості певної події;
- можливості здійснити ту або іншу дію;
- можливості виконати певні дії протягом заданого часу;
- як саме відбувалась певна подія;
- наявності або відсутності певних професійних навичок;
- механізму подій, що відбулися, та механізму слідоутворення;
- місцезнаходження та дислокації слідів злочину [136, с. 68; 87, с. 27].

Отже, слідчий експеримент має складний, комплексний характер, поєднує в собі риси ряду інших слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду місця події, пред'явлення для впізнання, допиту. Відповідно повне та всебічне дослідження

сутності слідчого експерименту неможливе без з'ясування його співвідношення з цими слідчими (розшуковими) діями.

Так, спільним для слідчого експерименту та огляду місця події є те, що ці обидві слідчі (розшукові) дії проводяться на місці, розташування та обстановка якого має значення для кримінального провадження, а також те, що при їх проведенні широко застосовується такий пізнавальний прийом, як спостереження. Відмінність між цими слідчими (розшуковими) діями проявляється як у підставах їх проведення, так і у процесуальному порядку. Так, якщо для проведення огляду місця події достатньо відомостей про те, що у певному місці відбулась певна подія, що має ознаки кримінального правопорушення, то підставами слідчого експерименту є достатні відомості, що вказують на необхідність перевірки та уточнення відомостей, що мають значення для кримінального провадження. При цьому, якщо огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то слідчий експеримент – тільки після такого внесення. Очевидно саме цей факт, а також підстави проведення, став підставою для висновку про те, що слідчий експеримент відноситься до похідних слідчих (розшукових) дій [167, с. 251].

Спільним для слідчого експерименту та пред'явлення для впізнання є єдиний психологічний процес впізнання. Однак, як вказує О. Р. Ратінов, при впізнанні слідчий пред'являє заздалегідь підібрані ним об'єкти в обстановці, яку він вважає відповідною. Водночас, під час слідчого експерименту особа, показання якої перевіряються, сама впізнає та вказує місце та відповідні об'єкти [109, с. 312]. До того ж, у багатьох випадках проведенню слідчого експерименту, як і пред'явлення для впізнання, передуює допит особи.

Допит – слідча (розшукова) дія, змістом якої є отримання показань від особи, яка володіє даними, що мають значення для кримінального провадження. При проведенні слідчого експерименту особа, яка бере у ньому участь (підозрюваний, потерпілий, свідок) також надає певні показання, однак на відміну

від допиту, наряду із показаннями під час слідчого експерименту відбувається також демонстрація певних позицій, рухів, дослідження місця, проведення певних експериментальних дій, що абсолютно не властиве допиту. Слідчий експеримент, як правило, проводиться після проведення допиту з метою перевірки та уточнення відомостей, одержаних під час допиту. До того ж, навіть форма одержання показань під час допиту та слідчого експерименту є відмінною. При проведенні слідчого експерименту показання особи подаються у формі вільної розповіді, а при допиті вони можуть подаватись у формі «запитання–відповідь». Крім того, допит виступає обов'язковою слідчою (розшуковою) дією з участю потерпілого, свідка, підозрюваного, на відміну від слідчого експерименту, який проводиться з цими особами лише у разі необхідності, що встановлюється слідчим, прокурором.

Слідчий експеримент відрізняється і від огляду місця події, зокрема за найбільш характерними функціями. Як вказує О. К. Чернецький, якщо при огляді місця події домінує та виходить на перший план пізнавальна функція, то при слідчому експерименті – посвідчувальна, перевірна. На відміну від огляду місця події, в основі якого лежить спостереження, слідчий експеримент має більш складну пізнавальну структуру. Зокрема, психологічний зміст слідчого експерименту обумовлений тим, що він представляє собою типовий зразок реального динамічного моделювання окремих обставин досліджуваної події [171, с. 189].

Огляд місця події же не пов'язаний з моделюванням ситуації, а має на меті встановлення властивостей предметів чи обстановки місця події. Слідчий експеримент, на відміну від огляду місця події, містить в собі відтворення та дослідження двох моделей – моделі обстановки, в якій протікала подія та модель дій, які могли бути здійснені [175, с. 118]. Так, вказуючи на самотійність слідчого огляду місця події та слідчого експерименту, як окремих процесуальних дій, Р. С. Белкін підтверджував це положення тим, що: при огляді ми сприймаємо тільки результат події, а при експерименті – і подію, і його результат; при огляді

ми маємо справу тільки з матеріальними слідами й об'єктами, шляхом же експерименту можуть бути встановлено обставини, явища, що не залишають матеріальних слідів (можливість чути, бачити); при огляді ніяких випробувань об'єктів не провадиться, тоді як експеримент у самій своїй основі складається з подібних випробувань; протокол експерименту містить докладний опис зроблених дослідів, а протокол слідчого огляду лише фіксує стан об'єктів, що оглядаються, і прийоми огляду [9, с. 14].

Слідчий експеримент відрізняється від огляду місця події за джерелом та методами отримання інформації. Так, при огляді джерелом інформації є матеріальне відображення, а при слідчому експерименті джерело інформації складний – людина-речі. Інформація про подію злочину, яка в них міститься використовується одночасно в одному пізнавальному процесі. Різні й методи отримання інформації. Так, при слідчому експерименті докази отримуються та перевіряються дослідними діями, а у ході огляду досліди не проводяться [119, с. 283].

Таким чином, слідчий експеримент відрізняється від огляду місця події істотними ознаками, метою, завданнями, методами вилучення доказової інформації [171, с. 190].

Варто зазначити, що слідчий експеримент, як спосіб отримання доказів, досить давно використовується в слідчій і судовій практиці, незважаючи на те, що найменування відповідної слідчої (розшукової) дії у кримінальному процесуальному законодавстві неодноразово змінювалось. Слідчий експеримент по своїй суті є слідчою (розшуковою) дією дослідного характеру, оскільки саме відтворення, досліди та випробування, що проводяться в його межах, і становлять його сутнісну природу, слугують специфічним засобом перевірки та одержання нових доказів у кримінальному провадженні. Відповідно перспективним напрямом кримінальної процесуальної та криміналістичної наук слід визнати удосконалення наявних та розробку нових положень кримінального

процесуального закону, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо проведення слідчого експерименту, спрямованих на підвищення якості та ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокурора в частині збирання, перевірки та оцінки доказів у кримінальному провадженні [46].

Хід слідчого експерименту й отримані при цьому результати повинні бути процесуально зафіксовані. Основним способом фіксації результатів слідчого експерименту є складання протоколу цієї слідчої дії відповідно до вимог статей 103, 104, 105 КПК України.

Протокол слідчого експерименту містить такі відомості, які відрізняють його від протоколів інших слідчих (розшукових) дій: а) мету проведення слідчого експерименту; б) вказівку на добровільність участі особи, чиї показання перевіряються; в) вказівку на точку початку і закінчення руху і маршрут прямування, фіксовані точки проміжних зупинок у ході показань на місці; г) вказівку на послідовність і характер проміжних дій; д) вказівку на наявність, характер і результати дослідницьких дій; е) вказівку на місце і характер виявлених додаткових доказів; є) інформацію про застосовані засоби і методи криміналістичної техніки; з) дані про вилучені речові докази; ж) вказівку на те, що особа, чиї показання перевіряються, сама визначала маршрут руху і показувала місце розташування слідів та інших речових доказів, які вилучались; і) відомості про наявність чи відсутність заяв і зауважень учасників слідчої дії [59, с. 37-38].

Крім загальних для кожного протоколу реквізитів, у його вступній частині необхідно відображати: попередження свідків і потерпілих про відповідальність за давання неправдивих показань та ухилення від їх давання; короткий зміст показань обвинувачених, підозрюваних, свідків і потерпілих по суті факту, що перевіряється; мету слідчої (розшукової) дії.

Протокол слідчого експерименту – це основний процесуальний документ, у якому докладно викладаються умови, хід і результати проведеного слідчого експерименту. Для того, щоб протокол міг бути доказом у кримінальному

провадженні, він повинен відповідати таким вимогам: 1) складатися слідчим особисто. Інші учасники слідчого експерименту можуть внести за дорученням слідчого лише чорнові записи, а фахівець – аудіозапис ходу слідчого експерименту, фото- та відеозйомку; 2) містити опис тільки тих дій, які виконувалися при проведенні слідчого експерименту, у тій послідовності, у якій вони виконувалися; 3) складатися таким чином, щоб у ньому містилися всі необхідні реквізити, та відповідати процесуальним вимогам КПК України (статті 104, 105 КПК України).

Будь-який протокол слідчої (розшукової) дії, і протокол слідчого експерименту у тому числі, складається з трьох частин: вступної, описової та заключної.

Вступна частина протоколу містить такі реквізити: 1) найменування документа; 2) дату і місце проведення слідчого експерименту; 3) час початку і закінчення слідчого експерименту; 4) посаду, звання або класний чин, прізвище та ініціали особи, яка складає протокол; 5) відомості про учасників слідчого експерименту (прізвище, ім'я та по батькові, дати народження, місце проживання, за потреби – місце роботи) із зазначенням їх процесуального становища або цілей участі; 6) норми кримінального процесуального закону, на підставі яких і з дотриманням яких проведено слідчий експеримент; 7) інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання; 8) мету слідчого експерименту; 9) відомості про те, що учасникам слідчого експерименту були роз'яснені їхні права й обов'язки, що вони були попереджені про неприпустимість розголошення даних, отриманих у ході слідчого експерименту.

В описовій частині протоколу вказуються: 1) спосіб проведення слідчого експерименту (відтворення дій; відтворення обстановки або певних обставин; вчинення дослідних дій) і підготовчі заходи, які для цього були виконані; 2) порядок розподілу обов'язків між учасниками слідчого експерименту (хто

виконував експериментальні дії, функцію слідчого експерименту); 3) зміст і послідовність експериментальних дій. Їх потрібно описувати докладно, відображаючи як сам процес проведення експериментальної дії, так і її результати. Якщо експериментальні дії варіювалися, то необхідно вказати, які умови змінювалися. При цьому повинен бути описаний кожен варіант проведення експериментальних дій; 4) відомості про застосування при проведенні експериментальних дій манекенів, муляжів знарядь злочину й інших технічних пристосувань та отримані результати; 5) відомості про застосування технічних засобів фіксації ходу і результатів слідчого експерименту [5, с. 155-157].

При цьому, в описовій частині протоколу недостатньо обмежитися викладенням завдання експерименту і повідомленням про те, що будуть перевірені показання певної особи. В інтересах провадження буде логічно, щоб особа особисто, у присутності понятих дала показання з приводу обставин, що перевіряються. Адже викладення попередніх показань та їх оприлюднення зв'язує особу, що їх надала, і в такому випадку психологічно важко буде щось змінити. У той самий час при їх повторенні свідок і підозрюваний мають більшу можливість змінити або уточнити свої первинні показання. Тому такий порядок сприяє одержанню найбільш правдивих показань. Показання підозрюваного або свідка фіксуються в протоколі слідчого експерименту від імені третьої особи, після чого слідчий задає їм питання, чи відповідають умови проведення експерименту тим умовам, у яких відбувалася подія в дійсності. Відповідь на це питання обов'язково повинна бути записана в протоколі. Якщо зауваження щодо умов не вимагають додаткової підготовки, вони можуть бути відразу ж взяті до уваги. Адже за певної невідповідності можна внести зміни в перебіг слідчого експерименту на місці його проведення: посилити освітлення в приміщенні, пересунути меблі, трохи зачекати з проведенням експерименту, дочекавшись настання темряви, тощо [5, с. 156-157].

У заключній частині протоколу фіксуються: 1) заяви та зауваження учасників слідчого експерименту з приводу правильності проведених експериментальних дій і отриманих при цьому результатів; 2) відомості про плани

і схеми, складені при проведенні слідчого експерименту і долучені до протоколу; 3) відомості про ознайомлення з протоколом усіх учасників слідчого експерименту та посвідчення їхніми підписами факту відповідності проведеним діям.

У літературі визначаються помилки, які допускаються під час складання протоколу цієї слідчої (розшукової) дії. До найбільш типових із них належать: 1) неправильне процесуальне оформлення виконаних дій; 2) неповнота протоколу, тобто відсутність вказівки на те, у якій обстановці проводився слідчий експеримент, опису змісту дослідів, відомостей про проведення фотозйомки, відеозапису, складання схем або планів; 3) порушення послідовності в описі виконаних дослідних дій, коли такий опис має не послідовний характер, а поданий у виді безладного викладення; 4) відображення в протоколі інформації, що не стосується проведеного слідчого експерименту; 5) недбала літературна редакція протоколу [9, с. 59-61].

Відповідно до КПК України (ч. 1 ст. 107), рішення про фіксацію слідчого експерименту за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, зокрема під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить слідчий експеримент. Якщо клопотання про застосування технічних засобів фіксування заявляють учасники слідчого експерименту, таке фіксування є не правом, а обов'язком слідчого, прокурора.

Про застосування технічних засобів фіксування слідчого експерименту заздалегідь повідомляється особам, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

У протоколі слідчого експерименту повинно бути точно зазначено, які дії і який момент проведення слідчого експерименту фіксується за допомогою технічних засобів. Якщо здійснити безперервний запис неможливо, то кожен випадок перерви зазначається в протоколі слідчого експерименту із зазначенням причин і періоду припинення технічного документування.

Враховуючи динамічність слідчого експерименту, краще застосовувати для його фіксації відеозапис, оскільки наявність повної картини експерименту значно полегшує оцінку отриманої доказової інформації.

При проведенні слідчого експерименту для встановлення можливості бачити і чути що-небудь рекомендується складати плани або схеми. На них зазначаються: найменування об'єкта, умовні позначення, розташування світла; якщо план складений у масштабі, то його масштаб; підписи слідчого і понятих, дата складання.

Плани і схеми покликані відобразити головним чином дислокацію учасників експерименту й об'єктів у місці його проведення. План, який складається в масштабі, що найчастіше використовується для фіксації місця розташування людей і об'єктів, у статичному стані розміщення понятих, інших учасників, місце дії і так далі. Для фіксації динамічних стадій експерименту схеми складаються стосовно кожної стадії експерименту окремо. Як відомо, схеми креслять довільно, не в масштабі, а необхідні розміри проставляються безпосередньо на відповідних ділянках. Так, схематично може бути зафіксований шлях людини або транспортного засобу, з фіксацією положення (місця) в певні вузлові моменти. Іноді можуть складатися графіки типу «шлях – час». На такому графіку фіксують, наприклад, рух транспортного засобу із заданою швидкістю по визначеному шляху і рух людини (швидкість і шлях відомі) до місця їхньої зустрічі, тобто місця, коли транспортний засіб потрапив в поле зору людини [5, с. 159].

Ознайомлення з протоколом слідчого експерименту та його підписання здійснюється відповідно до загальних правил, визначених КПК України.

Відповідно до вищевикладеного, пропонуємо частину 6 статті 240 КПК України викласти у такій редакції: «Про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол. У протоколі зазначаються мета, час, місце, умови, докладний порядок проведення слідчого експерименту, а також отримані результати».

4.3. Проведення експертизи

Відповідно до ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України;
- 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

Сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого.

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

У разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді.

У клопотанні зазначається:

- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи;
- 5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються:

- 1) копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 2) копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли її участь визнана слідчим суддею обов'язковою.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання подано без дотримання встановлених вимог, повертає його особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, що звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, що звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно положень ст. 245 КПК України.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений.

Відповідно до ст. 101 КПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність.

Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими.

Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки.

Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирoku.

У висновку експерта повинно бути зазначено:

- 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;
- 2) місце і час проведення експертизи;
- 3) хто був присутній при проведенні експертизи;
- 4) перелік питань, що були поставлені експертові;
- 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;
- 6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;
- 7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом.

Таким чином, норми КПК України регламентують інститут судової експертизи з урахуванням принципу змагальності процесу, реалізованого у Модельному КПК СНД, де закріплено положення проте, що підозрюваний та обвинувачений мають право провести альтернативну експертизу з власної ініціативи за свої кошти, і за їх вимогою висновок експерта може бути долучено до матеріалів кримінальної справи. У свій час П. В. Пороховщиков вивів одне із

перших правил роботи юриста із висновком експерта в умовах змагального кримінального процесу, відмічаючи, що якщо в процесі є експерт із протилежної сторони і експертиза має значення, то оратор має зі своєї сторони залучити не менш досвідченого та рішучого експерта, адже поки експерт один, то він невразливий, навіть якби говорив нісенітницю [2, с. 154].

У літературі також вказується на проблему процесуальної регламентації порядку призначення додаткових та повторних експертних досліджень, як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду кримінальних справ. У ст. 203 КПК України 1960 року було зазначено, що у передбачених випадках, слідчий мотивованою постановою міг призначити додаткову або повторну експертизу.

Аналіз норм діючого КПК України дозволяє зробити висновок, що сьогодні не можливо говорити про належну правову регламентацію порядку призначення та проведення таких видів експертиз, оскільки його норми взагалі їх не передбачають. Лише відповідно до ч. 2 ст. 332 КПК України, де визначено право суду своєю ухвалою ініціювати проведення експертизи незалежно від наявності клопотань сторони захисту чи обвинувачення, якщо будуть надані в судові засідання кілька висновків експертів, що суперечать між собою, якщо допит експертів не дав можливості усунути відповідні суперечності. Таким чином можна фактично говорити про наявність у КПК України повторної експертизи, що має проте досить невизначений статус. Оскільки на практиці без повторних та додаткових експертиз об'єктивно не провадиться розслідування переважної більшості кримінальних правопорушень, тому слід чітко передбачити окремою статтею КПК України підстави, порядок та суб'єктів прийняття рішення про їх призначення, а також порядок проведення таких експертних досліджень [163, с. 78].

Висновки до розділу 4

Дослідження порядку проведення змішаних слідчих (розшукових) дій дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Пред'явлення для впізнання по своїй суті є слідчою (розшуковою) дією дослідного характеру, оскільки саме впізнання (ідентифікація), що проводиться в його межах, і становить його сутнісну природу, слугує специфічним засобом перевірки та одержання нових доказів у кримінальному провадженні.

2. У ряді випадків в процесі впізнання використовуються певні латентні ознаки, які не фіксуються повністю або частково на рівні свідомості, і тому не можуть бути попередньо відтворені під час допиту.

3. Слідчий експеримент можна визначити як слідчу (розшукову) дію, що полягає у відтворенні (відновленні, поновленні, повторенні в копії) дій, обстановки, окремих обставин певної події, проведенні необхідних дослідів і випробувань з метою отримання доказів, перевірки достовірності наявних доказів у кримінальному провадженні.

4. Зважаючи на те, що під час проведення слідчого експерименту можуть бути перевірені та уточнені фактичні дані, що одержані в результаті допиту, огляду, пред'явлення для впізнання та інших слідчих (розшукових) дій, а також подані учасниками кримінального провадження, змістом слідчого експерименту слід вважати відтворення обстановки та обставин події, перевірку показань на місці, проведення експериментальних дій.

5. Однією з найсуперечливіших проблем оцінки висновку експерта визнано оцінку слідчим, прокурором та судом наукової обґрунтованості проведених досліджень (яка є обов'язковою для оцінки), здійснити яку належним чином слідчий, прокурор і суд самотійно не в змозі. У зв'язку з цим представляється, що висновки необхідно перевіряти за допомогою: допиту експерта, який проводив експертизу; допиту іншого незацікавленого фахівця; звернення за письмовою консультацією до іншої експертної установи.

ВИСНОВКИ

Дослідження проведення слідчих (розшукових) дій дало змогу сформулювати такі висновки та пропозиції:

1. Кожна слідча (розшукова) дія є не тільки засобом пізнання, засобом збирання, дослідження та перевірки доказів, а й виступає як акт правозастосовної діяльності. Тому інститут слідчої (розшукової) дії має встановлювати певну систему гарантій виконання завдань кримінального провадження, забезпечення прав і свобод людини.

Основу слідчих (розшукових) дій складають окремі методи пізнання – візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння (ідентифікація), відтворення, дослідження, які супроводжуються закріпленням одержаної інформації чи висновків дослідження у відповідних процесуальних документах.

2. Слідчі (розшукові) дії мають підвищений рівень правової регламентації порівняно з процесуальними. По-перше, у КПК України передбачений відносно самостійний та детальний процесуальний порядок процедури їх провадження. По-друге, слідчі (розшукові) дії безпосередньо направлені на збирання, перевірку, дослідження, оцінку і використання доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. По-третє, слідчі (розшукові) дії, крім встановлених законодавством винятків, можуть проводитись лише після початку досудового розслідування за наявності правових і фактичних підстав. По-четверте, процесуальне закріплення ходу та результатів слідчої (розшукової) дії відбувається у чітко регламентованій кримінальним процесуальним законодавством формі: протоколі слідчої (розшукової) дії, а при застосуванні технічних засобів фіксації – відповідних носіях інформації.

Фактичні обставини кримінального провадження, що встановлюються слідчим, прокурором під час досудового розслідування, представляють собою сукупність фактичних даних, що характеризують обставини діяння, яке є предметом розслідування, а також систему доказів, зібраних та досліджених ними

на підтвердження наявності чи відсутності таких обставин. Встановлення фактичних обставин кримінального провадження є необхідною умовою прийняття законного, обґрунтованого, вмотивованого та справедливого рішення.

3. Слідчі (розшукові) дії визначаються як вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Слідчі (розшукові) дії класифікуються залежно від джерел отриманої інформації; залежно від характеру одержуваної інформації; за особливостями процесуальної форми.

4. Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій містять положення, що визначають поняття слідчих (розшукових) дій; загальні підстави їх проведення; коло учасників слідчої (розшукової) дії, їх права; час та період проведення слідчих (розшукових) дій; порядок проведення слідчої (розшукової) дії та фіксування її результатів у разі отримання доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Правовими підставами проведення слідчих (розшукових) дій слід вважати наявність відповідних повноважень державних органів і посадових осіб на проведення конкретної слідчої (розшукової) дії у поєднанні з належною процесуальною формою рішення про її проведення. А фактичними підставами проведення слідчих (розшукових) дій виступає сукупність даних, які обумовлюють необхідність і можливість проведення певної слідчої (розшукової) дії у конкретних умовах з огляду на досягнення її мети.

5. Особливостями одночасного допиту є: він завжди спрямований на перевірку вже отриманих доказів, що, водночас, не виключає можливості отримання нових доказів під час його проведення; під час проведення одночасного допиту застосовуються тактичні прийоми психологічного впливу, які відповідають принципам психологічної конфронтації та притаманні саме одночасному допиту; організація одночасного допиту значно відрізняється від

організації допиту і є більш складною, оскільки активними учасниками цього виду допиту є одночасно дві та більше раніше допитані особи.

Доведено, що застосування технічних засобів фіксації, не звільняє слідчого від точного дотримання правил складання протоколу, передбачених у законі. Звертається увага на те, що у законі однозначно не визначено ні мету, ні завдання освідкування, а законодавче визначення «при необхідності» або «для» можна тлумачити як визначення і мети, і завдання освідкування. Доведено, що мета та завдання освідкування хоча й взаємозалежні між собою категорії, але вони є різними за своєю сутністю. Обґрунтовано, що проведення пред'явлення для впізнання тільки за умови попереднього детального опису особою, яка впізнаватиме, прикмет і особливостей особи, яка підлягає впізнанню, є далеко недосконалою і такою, що не у повній мірі враховує психологічні закономірності процесу запам'ятовування.

6. Запропоновано авторську редакцію змін та доповнень до норм чинного КПК України, що стосуються визначення системи слідчих (розшукових) дій та загальних вимог їх проведення (ст. 223), удосконалення процесуального порядку проведення особистого обшуку (ст. 208), допиту й одночасного допиту двох і більше вже допитаних осіб (ст. 224), пред'явлення особи для впізнання (статті 228, 231), слідчого експерименту (ст. 240), освідкування (ст. 241).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев А. М. Об одном дискуссионном вопросе в теории и практике предъявления для опознания / А. М. Алексеев // Труды Высшей школы МВД СССР. – М., 1972. – Вып. 34. – С. 116–123.
2. Альшевський В. В. Судебно-медичинська експертиза вреда здоровью в современном уголовном судопроизводстве / В. В. Альшевский – М. : Юрлентинформ, 2004. – 176 с.
3. Баганець О. Вплив деяких правових презумпцій на предмет доказування у кримінальному провадженні / О. Баганець // Юридична Україна. – 2013. – № 10. – С. 88–92.
4. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : [научно-практическое пособие] / О. Я. Баев. – М.: Экзамен, 2003. – 432 с.
5. Балицький Т. М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. М. Балицький. – Ірпінь, 2015. – 216 с.
6. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики : Лекция. – К, 1999. – 34 с. Баришніков А. Обшук особи за новим КПК України: теоретичні та практичні проблеми / А. Баришніков // Вісник НААУ. – 2015. – № 7-8. – С. 35–43
7. Бацько І. М. Удосконалення процесуальної регламентації протоколювання слідчих дій та додатків до протоколів / І. М. Бацько // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2000. – № 3. – С. 117–125.
8. Белкин А. Р. Теория доказывания / А. Р. Белкин : научно-методическое пособие. – М.: НОРМА., 1999. – 429 с.
9. Белкин Р. С. Эксперимент в уголовном судопроизводстве : методическое пособие / Р. С. Белкин, А. Р. Белкин. – М.: Инфра-М-Норма, 1997. – 160 с.

10. Белкин Р. С. Криминалистика в 3-х томах. – Т. 2. Частные криминалистические теории. – М.: Юрист., 1999. – 464 с.
11. Белозеров В. Н., Рябоконь В. В. Производство следственных действий : учебное пособие. – М., 1990. – 66 с.
12. Біленчук П. Д. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, В. М. Салтевський, Г. С. Семаков. – К. : Міжрегіон. акад. упр. персоналом, 2001. – 512 с.
13. Богославська М. О. Допит експерта слідчим і в суді / М. О. Богославська, Н. І. Клименко // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 1. – С. 29–34.
14. Бондаренко О. О. Допит експерта у кримінальному судочинстві / О. О. Бондаренко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 19-20 червня 2002 р.). – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 151–154.
15. Бортун М. Актуальні питання проведення допиту у режимі відеоконференції / М. Бортун // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 64–70.
16. Бочаров Д. Поняття «фактичні дані» у теорії доказування: проблеми тлумачення / Д. Бочаров // Вісник прокуратури. – 2002. – № 2. – С. 29–32.
17. Бритвич Н. Г. Теоретические основы и практика предъявления для опознания : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. Г. Бритвич. – Харьков, 1968. – 19 с.
18. Быховский И. Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Всесоюзный ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупр.преступности прокуратуры СССР. – М, 1976. – 32 с.
19. Быховский И. Е. Развитие и совершенствование следственных действий : Краткие тезисы докладов и научных конференций / 50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – Л., 1972. – С. 31–35.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови (170 000 слів) // Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ-Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. – 1426 с.
21. Види обшуку // Студопедія : лекційний матеріал для студентів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studopedia.net/8_64155_vidi-obshuku.html.
22. Гагаловська А. П. Визначення поняття слідчої дії у чинному кримінально-процесуальному законодавстві / А. П. Гагаловська // Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку. – К., 2009. – Ч. 3. – С. 24–27.
23. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы криминалистики // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. – Свердловск: Изд-во УГУ, 1972. – С. 25–37.
24. Гинзбург А. Я. Опознание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике / под ред. Р. С. Белкина : [учебно-практическое пособие] / А. Я. Гинзбург. – М., 1996. – 122 с.
25. Гловюк І. Депонування показань свідка, потерпілого за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. / І. Гловюк // Юридичний вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 6. – С. 274–280.
26. Головецький М. О. Тактика узнавання і впізнання під час досудового слідства : автореф. дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.09 / М. О. Головецький. – К., 2002. – 14 с.
27. Горбач-Кудря І. А. Проблема отримання зразків для проведення ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням / І. А. Горбач-Кудря, В. В. Журавель // Криміналістичний вісник. – К., 2012. – № 1. – С. 179–183.
28. Горбачов О. Слідчі дії: термінологія, поняття, види / О. Горбачов // Вісник Академії правових наук України. – Х, 1997. – Вип. 2. – С. 125–130.
29. Гутерман М. П. Организационные мероприятия следователя в процессе расследования преступлений : автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академия МВД СССР. – М., 1980. – 18 с.

30. Гутерман М. П. Следственные действия и некоторые спорные вопросы, связанные с их системой / М. П. Гутерман // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 42. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 72–75.
31. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Є.Є. Демидова. – Харків, 2013. – 270 с.
32. Демидова Є. Є. Сутність допиту судового експерта / Є. Є. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 276–287.
33. Дирдін М. Є. Елементи повторності у слідчій діяльності / М. Є. Дирдін // Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – Вип. 1. – С. 96–101.
34. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідування : монографія / В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, О. М. Калачова, С. С. Клочуряк. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 160 с.
35. Дубинський А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел : учебное пособие. – К.: Киевская высшая школа МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинського, 1987. – 84 с.
36. Духно Н. А. Теоретические и практические проблемы участия специалиста в уголовном процессе : монография / Н. А. Духно, С. Н. Еремин, Ю. Г. Корухов. – М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2005. – 175 с.
37. Дюрятин И. Я. Право и управление / И. Я. Дюрятин. – М.: Юрид. лит., 1981. – 168 с.
38. Єні О. Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні: деякі проблемні питання / О. Єні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [conf2014_krimprotses_jeni.pdf](#).
39. Заславский Г. И. Судебно-медицинская деятельность в уголовном судопроизводстве : правовые, организационные и методические аспекты : монография / Г. И. Заславский, И. Е. Лобан, В. Л. Попов. – С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 467 с.

40. Зубова Н. О. Зразки для експертного дослідження: порядок отримання та основні вимоги / Н. О. Зубова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2013. – Вип. 13. – С. 259-265.
41. Исютин-Федотков Д. В. Теоретические и прикладные аспекты получения образцов для сравнительного исследования : автореферат дис.... канд. юрид. наук. – Минск, 2003. – 21 с.
42. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
43. Карнеева Л. М. Применение звукозаписи в следственной практике / Карнеева Л. М., Ратинов А. Р., Хилобок Л. П. – М., 1967. – 253 с.
44. Карпушин С. Ю. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій / С. Ю. Карпушин // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2015. – № 3-3. – С. 112-115.
45. Карпушин С. Ю. Повторні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні / С. Ю. Карпушин // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Юриспруденція. – 2015. – Вип. 17-2. – С. 135-138.
46. Карпушин С. Ю. Поняття, сутність та правова природа слідчого експерименту / С. Ю. Карпушин // Visegrad journal on human rights. – 2015. – № 3/1. – С. 58-63.
47. Карпушин С. Ю. Проблемні питання пред'явлення особи для впізнання / С. Ю. Карпушин // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія: Юридичні науки. – 2015. - №5-4. – С. 49-52.
48. Карпушин С. Ю. Проведення одночасного допиту у кримінальному провадженні / С. Ю. Карпушин // Право і суспільство. – 2015. – № 5-2. – С. 238-243.

49. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у невідкладних випадках / С. Ю. Карпушин // Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 4-5 грудня 2015 р.). – Запоріжжя: Запорізь. нац. ун-т, 2015. – С. 205-207.
50. Карпушин С. Ю. Процесуальне оформлення рішення про проведення слідчої (розшукової) дії / С. Ю. Карпушин // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 6-7 лютого 2015 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – С.87-89.
51. Качурін С. Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного та практичного характеру / С. Качурін // Право України. – 2004. – № 1. – С. 111–113.
52. Кінаш О. Організація окремої слідчої дії – умова законності й ефективності розслідування злочинів / О. Кінаш // Право України. – 2003. – № 2. – С. 59–64.
53. Кірмач Л. А. Доказування як метод пізнання у процесі розслідування злочинів : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. А. Кірмач; Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого. – Х., 2003. – 21 с.
54. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
55. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер., 2003. – 576 с.
56. Комарков В. С. Психологические особенности очной ставки : текст лекции / В. С. Комраков. – Харьков : ХЮИ, 1976. – 28 с.
57. Комісарчук Ю. А. Підстави та процесуальний порядок проведення слідчого експерименту / Ю. А. Комісарчук, О. В. Ряшко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 3. – С. 248–260.

58. Корухов Ю. Г. Предъявление для опознания на предварительном следствии и в суде : лекция для слушателей ВЮЗИ / Ю. Г. Корухов. – М.: ВЮЗИ, 1968. – 30 с.
59. Коташевський О. В. Посібник для слідчого. Огляд, відтворення, інші методичні розробки / О. В. Коташевський. – Рівне: Каліграф, 2005. – 108 с.
60. Котубей І. І. Фактичні обставини кримінального провадження та їх встановлення судом першої інстанції / І. І. Котубей // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 7. – С. 207–210.
61. Котюк І. Слідчі дії як засіб розв'язання пізнавальних завдань у сфері судочинства / І. Котюк // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 2. – С. 15–19.
62. Крикунов А. Е. Тактика и психологические основы предъявления для опознания на предварительном следствии / А. Е. Крикунов, А. Ф. Маевский. – Киев, 1977. – 42 с.
63. Криминалистика : [учебник] / [под ред. И. Ф. Крылова]. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 592 с.
64. Криминалистика : учебник для высших учебных заведений МВД СССР в 2-х томах / Под ред. Р. С. Белкина, И. М. Лузгина. – Т.1. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1978. – 384 с.
65. Криміналістика : підручник / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. , Журавель В. А. та ін.] ; / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2008. – 442 с.
66. Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 386 с.
67. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : ЦУЛ, 2013. – 544 с.
68. Кримінальний процес України : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко, Ю. В. Хоматов та ін.; за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496 с.

69. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
70. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.
71. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
72. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. – К: НАВСУ–НВТ «Правник», 2000. – 450 с.
73. Куцова Э. Ф. Следственные действия: понятие, обеспечение прав личности при их совершении // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. – 1991. – № 1. – С. 32–37.
74. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1970. – 224 с.
75. Ларин А. М. Следственные действия (Определение понятия, терминология) / А. М. Ларин // Оптимизация расследования преступлений: Сборник научных трудов. – Иркутск, 1982. – С. 92–103.
76. Леви А. А. Проект Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик / А. А. Леви, Н. А. Селиванов // Социалистическая законность. – 1990. – № 3. – С. 34.
77. Леви А. А., Михайлов А. И. Обыск: справочник следователя. – М., 1983. – 95 с.
78. Лисиченко В. К. Негативні обставини та їх значення у розслідуванні злочинів / В. К. Лисиченко, І. І. Когутич : монографія. – К.: Дія, 2002. – 182 с.
79. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : [монографія] / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2005. – 168 с.

80. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посібник / Л. М. Лобойко. – К.: Істина, 2005. – 456 с.
81. Лоза Ю. Слідчі дії: поняття, сутність, ознаки, види / Ю. Лоза. – Правознавець : Електронна бібліотека юридичної літератури. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1112/%CB>
82. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания / И. М. Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1969. – 178 с.
83. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Удосконалення процесуальних засобів удосконалення криміналістичної інформації // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. інституту МВС України. – 2000. – № 2. – С. 171–179.
84. Лукашевич В. Г. Слідча дія як криміналістичний метод отримання доказової інформації: методологічні витоки проблеми / В. Г. Лукашевич, Л. А. Кірмач // Вісник Запорізького юридичного ін-ту. – Запоріжжя, 2001. – № 3. – С. 204–215.
85. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы / П. А. Лупинская. – М.: Юрид. лит., – 1976. – 168 с.
86. Любичев С. Г. Этические основы следственной тактики / С. Г. Любичев. – М.: Юрид. лит., 1980. – 96 с.
87. Ляхов Ю. А., Луценко О. А., Чупилкин Ю. Б. Следственный эксперимент в уголовном судопроизводстве : учебное пособие. Ростов на Дону : Изд-во СКАГС, 2006. – 88 с.
88. Мазур О. С. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. С. Мазур; Акад. адвокатури України. – К., 2008. – 19 с.
89. Макаренко Є. І. Затримання підозрюваних у вчиненні злочинів: проблеми теорії, законодавства і практики його застосування в Україні / Є. І. Макаренко // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. – 2012. – № 1. – С. 123–131.

90. Малярова В. О. Сутність затримання як слідчої дії / В. О. Малярова // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ : Спецвипуск. – Х. : НУВС, 2000. – С. 133–136.
91. Мелех Л. В. Законність у правозастосовній діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мелех Любомира Володимирівна; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 20 с.
92. Милюков С. В. К вопросу об идентификационно значимых свойствах человека при установлении личности в ходе раскрытия и расследования преступлений / С. В. Милюков // Вестник криминалистики. – 2011. – Вып. 1. – С. 144.
93. Миньковский Г. Следственные действия / Г. Миньковский // Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 128–147.
94. Михайленко О. Р. Складання процесуальних актів у кримінальних справах / О. Р. Михайленко. – К.: Юрінком, 1996. – 256 с.
95. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник для юридичних вузів. – К.: Либідь, 1992. – 489 с.
96. Моїсєєв О. М. Результативність допиту експерта / О. М. Моїсєєв // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (Харків, 15 травня 2009 р.). – Х. : Право, 2009. – С. 292–296.
97. Мурадов В. Проблеми використання відеоконференцз'язку на сучасному етапі розвитку техніко-криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ / В. Мурадов // Право України. – 2011. – № 7. – С. 235–240.
98. Павлова Н. В. Особливості відібрання зразків для порівняльного дослідження документів у справах щодо шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла / Н. В. Павлова // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ. – Д., 2006. – № 1. – С. 214–221.

99. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе : монографія / И. Л. Петрухин. – М. : Юр. лит., 1964. – 266 с.
100. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі / М. А. Погорецький : монографія. – Харків : Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с.
101. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводств / Н. И. Порубов. – Минск : Вышэйшая шк., 1973. – 368 с.
102. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии : учебное пособие / Н. И. Порубов. – М. : БЕК, 1998. – 208 с.
103. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973-1998) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – № 11. – С. 58–64.
104. Практическое руководство по производству судебных экспертиз для экспертов и специалистов : науч.-практич. пособ. / под ред. Т. В. Аверьяновой, В. Ф. Статкуса. – М. : Юрайт, 2011. – 720 с.
105. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
106. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nkm.ks.court.gov.Ua/sud2117/cit_inf/cpc_2012/7192/#
107. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.
108. Ратинов А. Р. Обыск и выемка / А. Р. Ратинов. – М.: Госюриздат, 1961. – 216 с.
109. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

110. Ревтов Ю. Н. Оpozнание человека по голосу и особенностям речи в процессе расследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. Н. Ревтов. – Минск, 1988. – 190 с. Рибалко Ж. Л. Застосування технічних засобів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ж. Л. Рибалко. – К., 2014. – 195 с.
111. Рожнова В. В. Сучасна концепція кримінального процесу та її відображення у системі завдань кримінального провадження / В. В. Рожнова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4. – С. 122–128.
112. Рожнова В. Складання протоколів слідчих дій: питання структури та змісту / В. Рожнова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 5. – С. 142–146.
113. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 656 с.
114. Рудь О. А. Слідчі дії: примусовий аспект / О. А. Рудь. // Науковий вісник / Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2008. – Вип. 1. – С. 349–354.
115. Руководство для следователей / под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. – М.: Инфра-М, 1998. – 732 с.
116. Руководство по расследованию преступлений : научно-практическое пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников. – Х.: Консул., 2001. – 608 с.
117. Савицький Д. О. Застосування примусу під час проведення обшуку / Д. О. Савицький // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах: матеріали круглого столу (Київ, 4 квітня, 2014 р.). – К.: ФОП Ліпкан О.С., 2014. – С. 62–65.
118. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : монографія / Т. В. Садова. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ "Надвірнянська друкарня". 2011. – 218 с.

119. Салтевский М. В. Тактические основы организации и производства следственных действий для получения информации из сложных источников люди-вещи / М. В. Салтевский // Специализированный курс криминалистики : учебник. – К. : НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. – 384 с.
120. Самохвалов В. В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Самохвалов. – К., 2006. – 18 с.
121. Самошина З. Г. Вопросы теории и практики предъявления для опознания на предварительном следствии / З. Г. Самошина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 90 с.
122. Сас В. Щодо предмета вітчизняної криміналістичної тактики // Право України. – 2001. – № 9. – С. 79–84.
123. Сичук М. Правові підстави прийняття процесуальних рішень про провадження слідчих дій / М. Сичук // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 10. – С. 150–153.
124. Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. М. Сівочек. – К., 2003. – 17 с.
125. Скільська Л. Д. Кримінально-процесуальні та тактико-криміналістичні особливості фіксації результатів огляду місця події : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Д. Скільська. – Івано-Франківськ, 2010. – 221 с.
126. Скрипа Є. В. Слідчі дії як основні засоби отримання доказів у кримінальних справах про незаконну легалізацію автотранспорту / Є. В. Скрипа // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – Вип. 22. – С. 300–306.
127. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : навч. посіб. у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. – К.: ЦУЛ, 2015. – 140 с.

128. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Гол. редакція УРЕ, 1977. – 775 с.
129. Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Ф. Сокиран. – К., 2008. – 20 с.
130. Соловьев А. Б. Следственные действия как процессуальное средство получения и проверки доказательств / А. Б. Соловьев // Актуальные проблемы совершенствования проведения следственных действий: Сборник научных трудов. – Ташкент.: ТВШ МВД СССР, 1982. – С. 27–36.
131. Соломатін Є. В. Ознаки слідчих дій та оперативно-розшукових заходів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України // Судова апеляція. – 2013. – № 3. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/67178/>.
132. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування / С. М. Стахівський : монографія // НАВСУ. – К., 2005. – 271 с.
133. Стратонов В. М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Стратонов. – Харків, 2010. – 36 с.
134. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 736 с.
135. Терещенко Ю. В. Слідчі та інші процесуальні дії: правова регламентація / Ю. В. Терещенко // Правознавець : Електронна бібліотека юридичної літератури. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/6733/%D2>.
136. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник / В. М. Тертишник. – К.: Алерта, 2014. – 420 с.
137. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] / В. М. Тертишник. – 5-е вид., доп. і переробл. – К. : А.С.К., 2007. – 847 с.

138. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2002. – 1056 с.
139. Тертышник В. М. Теория доказательств / В. М. Тертышник, С. В. Слинько : учебное издание. – Х.: Арсис., 1998. – 256 с.
140. Тетерин Б. С. Возбуждение и расследование уголовных дел / Б. С. Тетерин, Е. З. Трошкин. – М., 1997 – 237 с. Титов А.М. Деякі аспекти допиту експерта у кримінальному процесі / А.М. Титов, Т.В. Тютюнник // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Том 26. – 2013. – № 2-1. – Ч. 2. – С. 363–368.
141. Топчій В. В. Проблемні питання освідчування і застосування примусу для його проведення / В. В. Топчій, Н. В. Карпенко // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – Вип. 1 (2). – С. 43–52.
142. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений. Практическое руководство для судебных деятелей / Изд. юрид. книжного склада «Право». - Петроград, 1915. – 334 с.
143. Уголовный процесс : учебник для студ. юрид. вузов и факультетов / Басков В. И., Гуценко К. Ф., Ковалев М. А., Куцова Э. В. и др. – М.: Зерцало, 1997. – 509 с.
144. Удалова Л. Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов : дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Д. Удалова. – К., 1992. – 182 с.
145. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова. – К.: Паливода А. В., 2005. – 321 с.
146. Удалова Л. Д. Допит експерта: проблеми законодавчого врегулювання / Л. Д. Удалова // Право України. – 2003. – № 2. – С. 111–112.
147. Ухвала Богодухівського районного суду Харківської області від 8 квітня 2015 року у справі № 613/54/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. –

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43515722>.
148. Ухвала Любашівського районного суду Одеської області від 16 жовтня 2014 року у справі № 507/1233/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40946879>.
149. Ухвала слідчого судді Буцацького районного суду Тернопільської області від 9 грудня 2013 року у кримінальному провадженні № 12013210060000377. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65425721>.
150. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 11 червня 2015 року у справі № 461/6430/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45508751>.
151. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 26 червня 2015 року у справі № №201/10504/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45998353>.
152. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Харкова від 6 березня 2015 року у кримінальному провадженні № 12014150020001153. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46505351>.
153. Ухвала слідчого судді Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 29 вересня 2015 року у кримінальному провадженні № 12015040330000644. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23925728>.
154. Ухвала слідчого судді Новокаховського міського суду Херсонської області від 16 лютого 2015 року у кримінальному провадженні № 12015230070000134. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44512729>.

155. Ухвала слідчого судді Рівненського міського суду Рівненської області від 22 травня 2013 року у кримінальному провадженні № 22015180000000055. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/314157932>.
156. Ухвала слідчого судді Центрального районного суду м. Миколаєва від 20 березня 2014 року у кримінальному провадженні № 12014150020001153. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23646742>.
157. Ухвала Тернопільського міськрайонного суду від 30 липня 2015 року у справі № 607/22453/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52655894>.
158. Фиксация результатов осмотра места происшествия : Справочное пособие для следователей / [под ред. А. М. Сербулова]. – К. : РИО МВД УССР, 1981. – 208 с.
159. Философский энциклопедический словарь / Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М., 1983. – 840 с.
160. Халупенко Д. М. Слідчі (розшукові) дії як пізнавальні засоби слідчого й прокурора за чинним КПК України / Д. М. Халупенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_2_30.
161. Хахановський В. Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики : [монографія] / В. Г. Хахановський. – К.: Вид. дім «Аванпост-Прим», 2010. – 381 с.
162. Цветков П. П. Предъявление для опознания в советском уголовном процессе / П. П. Цветков. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1962. – 114 с.
163. Цимбал П. В. Перспективи удосконалення інституту судової експертизи у кримінальному процесуальному законодавстві України / П. В. Цимбал, Л. В. Омельчук // Юридичний часопис НАВС. – 2013. – № 1. – С. 75–81.

164. Цимбалюк В. І. Процесуальний порядок огляду місця події / В. І. Цимбалюк // Юридичний вісник. – 2014. – Вип. 4. – С. 144–147.
165. Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Циркаль. – К., 1984. – 26 с.
166. Чаплинська Ю. А. Одночасний допит двох раніше допитаних осіб (організаційний аспект) / Ю. А. Чаплинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 548–555.
167. Чаплинська Ю. А. Проблемні питання слідчого експерименту / Ю. А. Чаплинська // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 249–254.
168. Чаплинська Ю. А. Слідчий експеримент (організаційний аспект) / Ю. А. Чаплинська // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 1. – С. 43–48.
169. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення освідування / К. О. Чаплинський // Вісн. Акад. митної служби України. (Серія "Право"). – 2011. – № 1. – С. 165–168.
170. Черненко А. П. Поняття та ознаки слідчої дії // Науковий вісник Юридичної академії МВС України. – Д., 2003. – № 3. – С. 319–327.
171. Чернецький О. К. Пізнавальна діяльність слідчого експерименту та його відмінність від слідчого огляду / О. К. Чернецький // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2012. – Том 25. – № 1. – С. 188–193.
172. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. М. Чорноус. – К., 2005. – 245 с.
173. Шапиро Л. Г. Использование специальных познаний при расследовании преступных уклонений от уплаты налогов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Г. Шапиро. – Саратов, 1999. – 26 с.
174. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. – М.: Норма, 2008. – 240 с.

175. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С. А. Шейфер. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 184 с.
176. Шейфер С. А. Следственные действия: система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М.: Юрид. лит., 1981. – 127 с.
177. Шейфер С. А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: Методологические и правовые проблемы / С. А. Шейфер – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 171 с.
178. Шейфер С. А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы. – Саратов.: Изд. Саратов ун-та, 1986. – 169 с.
179. Шейфер С. А. Теория следственных действий как элемент теории доказательств / С. А. Шейфер // Актуальные проблемы совершенствования проведения следственных действий: Сборник научных трудов. – Ташкент.: ТВШ МВД СССР, 1982. – С. 12–26.
180. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) / [монографія] / В. Ю. Шепітько – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.
181. Шнейкерт Г. Учение о приметах для опознания. Руководство для работников уголовного розыска; пер. с нем. – М.: Гос. тех. изд-во, 1925. – 148 с.
182. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Шпотаківська. – К., 2005. – 16 с.
183. Шульга О. В. Особистий обшук затриманого / О. В. Шульга // Актуальні проблеми кримінального права та процесу : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 року). – К.: «Дакор», 2015. – С. 179–182.
184. Шульга О. В. Щодо місця правого інституту затримання підозрюваного у системі кримінального провадження / О. В. Шульга // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах : Матеріали круглого столу (м. Київ, 4 квітня 2014 року). – К.: ФОП Ліпкан О. С., 2014. – С. 166–169.

185. Шумило М. Є. Оперативно-розшукові і слідчі дії: взаємозв'язок і розбіжність (гносеологічна і правова природа) / М. Є. Шумило // Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України. – К., 2011. – С. 24–29.
186. Щербаковський М. Г. Проведення судової експертизи як слідча дія / М. Г. Щербаковський // Криміналістичний вісник. – К., 2007. – № 2. – С. 40–44.
187. Щербаковський М. Г. Призначення та проведення судових експертиз / М. Г. Щербаковський. – Х. : Фактор, 2011. – 400 с.
188. Янченко І. М. Примусові слідчі дії в кримінальному судочинстві України / І. М. Янченко // Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. – Х., 2007. – Вип. 38. – С. 84–90.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Результати анкетування 232 слідчих та 97 прокурорів
за темою дисертаційного дослідження**

Питання анкети та відповіді респондентів	Слідчі		Прокурори	
	кіл-ть	%	кіл-ть	%
1. Чи виникають у Вашій правозастосовній діяльності труднощі (проблеми) при застосуванні інституту слідчих (розшукових) дій? а) так, виникають; б) ні, не виникають; в) інший варіант відповіді	202 30 0	87,2 12,8 0	79 18 0	81,4 18,6 0
2. Чи вважаєте Ви, що обов'язковою ознакою слідчої (розшукової) дії є її закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві та необхідність її проведення лише в суворій відповідності з нормами закону? а) так; б) ні; в) інший варіант відповіді	173 57 2	74,4 22,4 3,2	80 17 0	82,7 17,3 0
3. Чи вважаєте Ви, що слідчі (розшукові) дії виконують функції та є засобами збирання, дослідження і використання доказів? а) так; б) ні; в) інший варіант відповіді	205 27 0	88,2 11,8 0	91 6 0	93,8 6,2 0
4. Чи вважаєте Ви обов'язковою ознакою слідчих (розшукових) дій фіксацію їх перебігу та результатів у протоколі, а за умови використання технічних засобів фіксації – на відповідних носіях інформації? а) так; б) ні; в) інший варіант відповіді	180 52 0	77,6 22,4 0	89 8 0	91,7 8,3 0
5. Чи потребує, на Ваш погляд, закріплення у чинному КПК України повний перелік слідчих (розшукових) дій? а) так, такий перелік є необхідним; б) ні; в) інший варіант відповіді	211 21 0	90,8 9,2 0	89 8 0	91,7 8,3 0
6. Чи вважаєте Ви, що отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України) відноситься до системи слідчих (розшукових) дій? а) так, отримання зразків для експертизи є слідчою (розшуковою) дією; б) ні, отримання зразків для експертизи слугує проведенню експертизи і у разі застосування виступає її структурною частиною; в) інший варіант відповіді	65 161 6	28,1 69,5 2,4	23 71 3	23,7 73,2 3,1

7. Чи вважаєте Ви, що ексгумація трупа (ст. 239 КПК України) відноситься до системи слідчих (розшукових) дій?				
а) так, ексгумація трупа є слідчою (розшуковою) дією;	182	78,6	77	79,2
б) ні, ексгумація трупа є складовою інших слідчих (розшукових) дій – огляду трупа, проведення судово-медичної експертизи, тощо;	47	20,1	18	18,6
в) інший варіант відповіді	3	1,3	2	2,2
8. Якою, на Ваш погляд, є правова природа та сутність затримання у кримінальному провадженні?				
а) затримання є заходом кримінально-процесуального примусу (заходом забезпечення кримінального провадження);	191	82,3	87	89,2
б) затримання є слідчою (розшуковою) дією;	26	11,2	8	8,3
в) інший варіант відповіді	15	6,5	2	2,5
9. Чи вказуєте Ви у протоколі слідчої (розшукової) дії обставини, які обумовлюють її проведення у невідкладних випадках?				
а) так;	73	31,7	28	28,6
б) ні;	159	68,3	69	71,4
в) інший варіант відповіді	0	0	0	0
10. Чи проводити Ви (допускаєте проведення) пред'явлення особи для впізнання у випадках, коли особа, яка впізнає, може назвати лише окремі ознаки особи, однак стверджує, що зможе її впізнати?				
а) так;	178	76,8	71	73,2
б) ні;	50	21,5	24	24,7
в) інший варіант відповіді	4	1,7	2	2,1

Додаток Б

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук,
професор

С.С.Чернявський
15 грудня 2015 р.

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук здобувача кафедри кримінального процесу Карпушина Сергія Юрійовича у навчальний процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника відділу організації та координації освітнього процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Корж-Ікаєвої Т. Г., т.в.о.завідувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента, Пясковського В.В., т.в.о.завідувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ кандидата юридичних наук, доцента Рожнової В.В., т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Мозоля С. А., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу Карпушина Сергія Юрійовича на тему «Проведення слідчих (розшукових) дій» використовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами, курсантами та студентами Національної академії внутрішніх справ у процесі викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес» та «Теорія судових доказів».

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення в навчально-методичних матеріалах з кримінального процесу для слухачів, курсантів і студентів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Карпушин С.Ю. Проблемні питання пред'явлення особи для впізнання. Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 5-2. – Т. 3. – С. 178–182.
2. Карпушин С.Ю. Повторні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 17. – Ч. 1. – С. 67–71.
3. Карпушин С.Ю. Поняття, сутність та правова природа слідчого експерименту // Visegrad Journal of Human Rights. – 2015. – № 3. – С. 29–35.

4.Карпушин С.Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у невідкладних випадках. Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 2015 р.). – Ужгород : Ужгородський національний університет. – 2015. – С. 78–80.

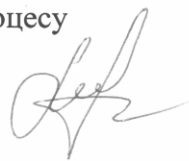
Члени комісії:

Начальник відділу організації та
координації освітнього процесу
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

Т. Г. Корж-Ікаєва

Т.в.о.завідувача кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

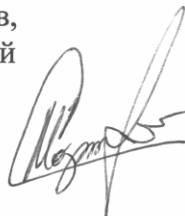
В.В.Рожнова

Т.в.о.завідувача кафедри криміналістики
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

В. В.Пясковський

Т.в.о.завідувача докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, ст. науковий
співробітник

С.А.Мозоль

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-3071

"23" листопада 2015 р.

**Ректору Національної академії
внутрішніх справ
Чернсю В.В.**

Шановний Володимире Васильовичу!

Повідомляємо, що викладені у Вашому листі № 46/82ВР від 05.11.2015 року пропозиції до чинного законодавства України доведені до відома народних депутатів України – членів Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності для можливого врахування у законодавчій діяльності.

З повагою

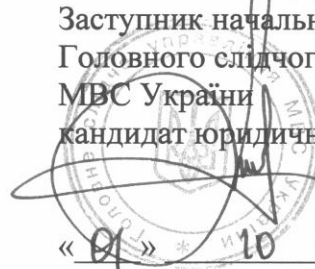
Голова Комітету

А.Кожем'якін

30 11 896Р 15

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
МВС України
кандидат юридичних наук

Г.М. Мамка
« 04 » 10 20 15 р.

А К Т

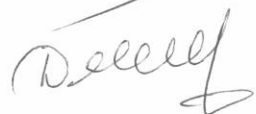
**впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ
матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри
кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ
Карпушина Сергія Юрійовича на тему: «Проведення слідчих
(розшукових) дій»**

Комісія у складі: заступника начальника управління ГСУ МВС
Цуцкірідзе М.С., начальника відділу ГСУ МВС Мірковця Д.М., старшого
слідчого в ОВС ГСУ МВС України Шевчишена А.В. склала цей акт про те,
що матеріали дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального
процесу Національної академії внутрішніх справ Карпушина Сергія
Юрійовича на тему: «Проведення слідчих (розшукових) дій» можуть
застосовуватися у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час
проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника управління
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

 М.С. Цуцкірідзе

**Начальник відділу
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

 Д.М. Мірковець

**Старший слідчий в ОВС
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

 А.В. Шевчишен